

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ

Hazırlayan
Sinem DURAN

Danışman
Doç. Dr. Mahmut MASCA

AFYONKARAHİSAR 2011

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmadaki Rolü” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’ da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09.06.2011

Sinem DURAN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Doç.Dr. Mahmut MASCA

Jüri Üyeleri : Yrd.Doç.Dr. Ahmet İNKAYA

: Yrd.Doç.Dr. Alpaslan ÖZMEN

İmza

İktisat Anabilim Dalı tezli yüksek lisans öğrencisi Sinem DURAN'ın “Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmadaki Rolü” başlıklı tezini değerlendirmek üzere 09.06.2011 günü saat 11:00'de Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖNSÖZ

Çalışmamın oluşmasında ve ilerlemesinde emeğini ve kısıtlı zamanını esirgemeyen çok değerli danışmanım Doç. Dr. Mahmut MASCA' ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca, hayatımın anlamı, canımın parçası oğlum Yağız YAŞAR' a ve zamanından çaldığım arkadaşım Çiğdem KAYMAZ' a, manevi destekleriyle her zaman yanımda olan, bugünlere gelebilmemdeki en büyük katkıyı sağlayan değerli annem Yurdağül DURAN ve babam Hasan Hüseyin DURAN' a sonsuz teşekkür ederim.

Sinem DURAN

ÖZET

BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ

Sinem DURAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

Haziran 2011

Danışman: Doç. Dr. Mahmut MASCA

Sermaye denilince akla makine, teçhizat, para gibi maddesel değerler gelmektedir. Bu maddesel değerler fiziki sermayedir. Bunların yanında maddeye dayanmayan kişinin kendine yaptığı yatırımlardan da bahsedilmelidir. İktisattaki bu yatırımlara beşeri sermaye denmektedir. Beşeri sermayenin ekonomik kalkınmadaki rolü ve önemini ele alan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, beşeri sermayenin tanımından, özelliklerinden ve tarihsel gelişiminden bahsedilmiştir. İkinci bölümde, kalkınma kavramının tanımından, kalkınmayı engelleyen unsurlardan, kalkınma teorilerinden, modellerinden, politikaları ve kalkınmanın amaç ve araçlarından bahsedilerek kalkınma nedenlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise, birinci ve ikinci bölümde elde edilen bulgular çerçevesinde beşeri sermaye göstergelerinden olan eğitim ve sağlık verileri yardımıyla beşeri sermayenin kalkınmayı etkileme gücü araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Ekonomik Kalkınma.

ABSTRACT

THE ROLE OF HUMAN CAPITAL ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Sinem DURAN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ECONOMICS**

June 2011

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mahmut MASCA

When it is said “capital”, material values such as the money, machinery, and equipment, come to the mind. These material values are physical capital. Moreover, it should be mentioned about a person’s self made investments which are not based on materials. These kind of investments in economy are called as human capital. This study which is about the role and importance of human capital in economic development consists of three chapters. In the first chapter, the definition, the features and historical development of human capital are mentioned. In the second chapter, the reasons of development are explained by mentioning the definition of the concept of development, the elements preventing development, development theories, models, policies and development objectives and means of development. In the third chapter, through the help of the evidence derived from the first and second chapter, the power of the influence of human capital on development is searched by the help of health and education datas which are the indicators of human capital.

Keywords: Human Capital, Economic Development.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE VE BEŞERİ SERMAYEYE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

1. BEŞERİ SERMAYENİN TANIMI VE ÖNEMİ.....	3
2. BEŞERİ SERMAYE VE FİZİKİ SERMAYE ARASINDAKİ FARK	6
3. BEŞERİ SERMAYE VE SOSYAL SERMAYE ARASINDAKİ FARK	8
4. BEŞERİ SERMAYEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	9
4.1. BEŞERİ SERMAYE VE EĞİTİM.....	9
4.2. BEŞERİ SERMAYE VE SAĞLIK	12
4.3. BEŞERİ SERMAYE VE DİNAMİK NÜFUS MİKTARI.....	13

4.4. BEŞERİ SERMAYE VE BEYİN GÖÇÜ	14
5. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ ÖZELLİKLERİ	15
6. BEŞERİ SERMAYE OLGUSUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	17
6.1. MERKANTİLİST DÖNEMDE BEŞERİ SERMAYEYE BAKIŞ	17
6.2. KLASİK İKTİSAT DÖNEMİ.....	19
6.3. NEO-KLASİK İKTİSAT DÖNEMİNDE BEŞERİ SERMAYEYE BAKIŞ	21
7. ÇAĞDAŞ DÖNEMDE BEŞERİ SERMAYEYE YÖNELİK TEORİK	
YAKLAŞIMLAR.....	23
7.1. SCHULTZ MODELİ	23
7.2. REBELO (AK) MODELİ	26
7.3. MINCER MODELİ.....	27
7.4. BECKER MODELİ.....	30
7.5. PSACHAROPOULOS MODELİ	31
7.6. DENISON MODELİ.....	32
7.7. CHISWICK MODELİ.....	33
7.8. AUKRUST MODELİ	34
7.9. HARBISON-MYERS MODELİ.....	35
7.10. MANKIW- ROMER-WEIL (MRW) MODELİ.....	36
8. BEŞERİ SERMAYENİN ÖLÇÜLMESİ	37
8.1. BEŞERİ SERMAYE STOKU.....	38
8.2. İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ	39
8.3. BEŞERİ SERMAYEYLE İLGİLİ DİĞER ENDEKSLER.....	40
8.4. İŞGÜCÜNÜN ORTALAMA BEŞERİ SERMAYESİNİN ÖLÇÜMÜ.....	41

İKİNCİ BÖLÜM
EKONOMİK KALKINMA: TEORİ, POLİTİKA VE KALKINMA
DÜZEYİNİN ÖLÇÜLMESİ

1. KALKINMA KAVRAMININ TANIMI İÇERİĞİ VE GELİŞİMİ	43
2. KALKINMAYI GEREKTİREN NEDENLER.....	48
3. KALKINMA VE AZ GELİŞMİŞLİK.....	49
4. KALKINMAYI ENGELLEYEN UNSURLAR	51
5. KALKINMA TEORİLERİ	53
5.1. BÜYÜK İTİŞ TEORİSİ	53
5.2. KISIR DÖNGÜ TEORİSİ.....	54
5.2.1. Yoksulluk Kısır Döngüsü	55
5.2.2. Diğer Kısır Döngü Yaklaşımları.....	57
5.3. KALKINMADA TARİHSEL AŞAMALAR YA DA SAFHA TEORİSİ....	58
5.3.1. Geleneksel Toplum Aşaması	59
5.3.2. Kalkışa Hazırlık Aşaması.....	59
5.3.3. Kalkış Aşaması	60
5.3.4. Olgunluk Aşaması.....	61
5.3.5. Kitlesele Tüketim Çağı.....	62
5.4. DENGELİ VE DENGESİZ KALKINMA TEORİLERİ	63
5.4.1. Dengeli Kalkınma Teorileri	63
5.4.2. Dengesiz Kalkınma Teorileri	65
6. KALKINMA POLİTİKALARI.....	67
6.1. KALKINMA POLİTİKASININ AMAÇLARI.....	67
6.2. KALKINMA POLİTİKASI ARAÇLARI.....	68
6.2.1. Para Politikası	69

6.2.2. Maliye Politikası.....	69
6.2.3. Döviz Kuru Politikası	70
6.2.4. Faiz Politikası	70
6.2.5. Dış Ticaret Politikası.....	71
7. KALKINMA DÜZEYİNİN ÖLÇÜLMESİ	71
7.1. İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ.....	71
7.2. İNSANİ GELİŞİM ENDEKSİ HESAPLAMA YÖNTEMİ	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ

1. BEŞERİ SERMAYE VE KALKINMA.....	78
1.1. BEŞERİ SERMAYE VE BÜYÜME İLİŞKİSİ	78
1.2. BEŞERİ SERMAYE VE VERİMLİLİK İLİŞKİSİ	83
1.3. BEŞERİ SERMAYE VE GELİR DAĞILIMI İLİŞKİSİ	84
1.4. BEŞERİ SERMAYE VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ.....	86
1.5. BEŞERİ SERMAYE VE REKABET İLİŞKİSİ	87
2. BEŞERİ KALKINMA GÖSTERGELERİNİN ÜLKELER BAZINDA KARŞILAŞTIRILMASI.....	88
2.1. EĞİTİM HARCAMALARI	89
2.2. SAĞLIK ALANINDAKİ KAMU HARCAMALARI	95
2.3. İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ	101
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	109

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. UNDP' nin İnsani Yoksulluk Endeksi Hesaplamaları.....	41
Tablo 2. Eğitim Harcamaları (GSYİH yüzdesi olarak).....	91
Tablo 3. 25-64 Yaş Grubu İçin Yükseköğretim Bilgisi (üçüncül) (Bu Yaş Grubundaki Nüfusun Yüzdesi Olarak).....	92
Tablo 4. Seviyesine Göre Eğitim Harcamaları (ABD Doları, 2001 ve 2006 Fiyatları ve Satın Alma Gücü Paritesi)	93
Tablo 5. AR-GE Harcamalarının GSYİH' deki Payı	94
Tablo 6. Sağlık Alanındaki Kamu Harcamaları (GSYİH yüzdesi olarak).....	97
Tablo 7. Doğumda Yaşam Beklentisi: Toplam.....	99
Tablo 8. 1000 Doğumdaki Bebek Ölümü	100
Tablo 9. Nüfus Başına Sağlık Harcaması (ABD Doları Satın Alma Gücü Paritesine Göre).....	101
Tablo 10. İnsani Kalkınma Endeksi	103

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Kısır Döngü Teorisi	55
Şekil 2. Yoksulluk Kısır Döngüsü	56
Şekil 3. Sağlık Alanındaki Kısır Döngü	57
Şekil 4. Eğitim Alanındaki Kısır Döngü.....	58
Şekil 5. İnsani Kalkınma Endeksi ve Boyutları	76

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülke
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
BKO	: Brüt Kayıt Oranı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
İGR	: İnsani Gelişme Raporu
KBYİG	: Kişi Başına Yurtiçi Gelir
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

GİRİŞ

İçinde yaşadığımız dünyada şu ana kadar ki elde edilen pek çok bilgi, beceri, yetenek aslında yüzyıllar öncesinden gelen bir kültürel gelişimin ve birikimin ürünüdür. Her kuşak kendisinden önce gelen kuşaktan birçok bilgi öğrenerek kendilerine yarayanları kullandılar ve kendilerinden sonra gelenlere aktardılar. Bu durum iletişimin ve teknolojinin akıl almaz bir hızla ilerlediği bilgi çağına geçilmesiyle hızına yetişilemez bir sürece dönüştü. Beşeri sermayenin temelini, bir kez üretildikten sonra, kullanılırken ek bir maliyete katlanılması gerekmeyen “bilgi” oluşturmaktadır.

Yaşadığımız bu dönem pek çok yazar ve araştırmacı tarafından bilgi çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem teknolojiye başvurmadan gelişme ve büyümenin olamayacağı bir dönem haline gelmiştir. Yani, kalkınma ve büyümenin, ticarete başarı sağlamanın ve daha adil bir gelir dağılımı elde etmenin temelinde bilim, teknoloji ve Ar-Ge çalışmaları vardır. Ancak bu sürece göre başarılı olabilmenin şartlarından biri de bu teknolojiyi kullanabilecek ve bu teknolojiye uyum sağlayabilecek nitelikli insan gücüne yani beşeri sermayeye sahip olmaktır. Çünkü siz ne kadar en son teknolojiye sahip olursanız olun bunu işleyebilecek nitelikli emek olmadıktan sonra sahip olunan teknoloji de tek başına hiçbir anlam taşımaz. Bu nedenle insan gücü kavramına daha çok önem verilerek daha fazla eğitilmesi gerekmektedir. Beşeri sermaye, kendinin bilgisini, yeteneklerini ve gücünü arttırabilmesini sağlayan eğitim, sağlık vb. gibi beşeri sermaye yatırımlarına yatırım yapan, yaptığı yatırımın karşılığını bekleyen, niteliksiz emekten farklılaşmış bir kavramdır (Tepecik, 2000: 4). Nitelikli iş gücünün az olması gelişmeyi engellemektedir. Günümüz bilgi çağında nitelikli insan gücü ihtiyacı giderek artmaktadır.

1990 ve sonrasında günlük hayatta sıklıkla kullanılmaya başlanan bilgisayarlar ile ileri bilgi ve bilgiye dayalı teknolojik gelişmeler sanayi ve bilgi toplumu olmanın temel koşulu olmuştur. Bu durum, ülkelerin kalkınmasında beşeri sermayeyi ileri teknoloji üretiminde ve kullanımında taşıdığı önem nedeniyle öne

çıkarmaktadır. Kalkınma açısından sağlıklı ve bilgili insan gücünün sistemli bir biçimde, yeterince yetiştirilmesi özel bir önem taşımaktadır.

Eskiden beri büyüme ve kalkınmanın fiziksel sermayeye bağlı olduğu tartışılmıştır. Fakat 1950' li yılların ortalarında, fiziksel sermaye birikimi tek başına bazı ülkelerin daha iyi konumda olduğunu açıklamaya yetmemiştir. Az gelişmiş ülkelerin temel sorunu insan faktörünün gelişmemiş olması, yetersiz ve sağlıklı beslenme ve beyin göçüdür. Bu nedenlerle az gelişmiş ülkelerde gerekli beşeri sermaye birikimi sağlanamamış ve kaynak israfı ortaya çıkmıştır. Her ülke kendine göre bir politika belirleyerek ülkesindeki eğitimi ve insan kaynağının niceliğini yükseltmeye çalışmalıdır.

Beşeri sermaye stokundaki farklılıklar bireylerde olduğu gibi ülkelerde de gelir farklılıklarına yol açar. Beşeri sermaye stokuna yapılan yatırımlar ülkelerin üretim hacmini ve gelir düzeyini yükseltmektedir. Kalkınmanın temel amacı, sadece zenginlik yaratmak değil, zenginliği yaratacak ve devam ettirecek insan gücünü de yaratmaktır. Bu nedenle insana yatırım önemlidir. İnsana yatırım üç harcamadan oluşmaktadır. Bunlar eğitim sağlık ve beslenme harcamalarıdır.

Bu tezin amacı, beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu bağlamda birinci bölümde, beşeri sermaye kavramı tanımsal olarak ortaya konulduktan sonra beşeri sermayenin özelliklerinden ve tarihsel gelişiminden bahsedilmiştir. Ayrıca beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki farktan ve beşeri sermayeye yönelik teorik yaklaşımlardan bahsedilerek beşeri sermayenin ölçülmesi konusuna değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kalkınma kavramının tanımından kalkınmayı engelleyen unsurlardan kalkınma teorileri, modelleri, politikaları ve kalkınmanın amaç ve araçlarından bahsedilerek kalkınma nedenlerine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise birinci ve ikinci bölümde elde edilen bulgular çerçevesinde iktisadi kalkınması ve beşeri sermaye ilişkisi çerçevesinde Türkiye' nin beşeri sermaye göstergeleri OECD ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek, "beşeri sermaye iktisadi kalkınma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir" hipotezi Türkiye ekonomisi içinde tablolar ve çeşitli göstergeler yardımıyla test edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE VE BEŞERİ SERMAYEYE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

1. BEŞERİ SERMAYENİN TANIMI VE ÖNEMİ

1970 ve 1980' li yıllarda sanayi toplumunun son aşamasında olan ve refah toplumunun en önünde yer alan gelişmiş ülkelerde ekonomik kriz ve durgunluğun baş göstermesi, dünya finansal sistemin değişmesi ve yaşanan petrol krizleri ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunu güncelliğini yitirmiştir. 1990' lı yıllarda iletişim ve bilişim sektöründe yaşanan gelişmeler ile yeni ekonomi dönemi başlamıştır. Yeni ekonomi dönemi ile birlikte mal ve hizmetlerin üretilmesi, geliştirilmesi ve değiştirilmesinde bilgi temel bir üretim faktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayi toplumunda temel bir üretim faktörü olan fiziki sermaye yerini, yeni ekonomide beşeri sermayeye bırakmıştır (Çinko, 2003: 159).

Sermaye denilince akla makine, teçhizat, para gibi maddesel değerler gelmektedir. Ancak sermaye sadece bu maddesel değerler değildir. Bunların yanında maddeye dayanmayan kişinin kendine yaptığı yatırımlardan da bahsedilmelidir. İktisattaki bu yatırımlara beşeri sermaye denmektedir. Bireyin kendine yaptığı yatırımlar üretim faktörlerini en iyi şekilde kullanmasını sağlamakla dolayısıyla da üretime yansımaktadır.

OECD' nin yapmış olduğu tanıma göre beşeri sermaye, kişisel ve sosyal gelişimi sağlayan ve iktisadi refahın artırılmasını kolaylaştıran bilgi ve hüner gibi insan gücü tarafından sahip olunan yeteneklerdir (OECD, 2001: 17).

Beşeri sermaye kavramı, bireyin ya da toplumun sahip olduğu bilgi, beceri, yetenekler, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri ve eğitim düzeyi gibi kavramların tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır (Ağır ve Kar, 2003: 57). Başka bir deyişle beşeri sermaye, emeğin niteliğini ve üretkenliğini yükselten maddelerin bileşimidir (Tiryakioğlu, 2008: 320).

Bir toplumda insana yatırım mikro ve makro düzeyde olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Mikro düzeyde insana yatırım; kişinin kendisine yaptığı yatırım ve firmaların personeline (insan faktörüne) yatırımını içermektedir. Makro düzeyde insana yatırım ise devlet tarafından insana yatırımı içermekte olup ulusal ekonomi düzeyinde genellikle altyapı yatırımları, yarı kamusal mal ve hizmetlere yönelik yatırımları ifade etmektedir (Tunç, 1998: 85).

Beşeri sermaye kavramından ilk bahseden iktisatçılar Adam Smith, J. Stuart Mill ve Alfred Marshall gibi klasik iktisatçılardır. Bu iktisatçıların görüşleri modern beşeri sermaye kuramını fazla etkilememiştir. Daha sonraları Denison, Schultz ve Becker gibi iktisatçılar Smith' in görüşlerinden hareketle beşeri sermaye kuramını geliştirmişlerdir. Denison tarafından yapılan araştırmada eğitimin iş gücünün beceri ve üretkenlik kapasitesini geliştirdiği ve bu yolla da milli gelirin artmasına katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Schultz ise Denison' la aynı sonuçlara ulaşarak ABD' deki büyüme oranının önemli bir bölümünü eğitime olan yatırımlarla açıklamıştır (Ağır ve Kar, 2003: 57).

Klasik iktisat döneminde yapılan üretim faaliyetlerinde yoğun bilgi birikimine ihtiyaç duyulmaması ve insanı sermaye olarak ele almanın, insanı aşağılayıcı bir tavır olacağı düşüncesi, insani değerlerin sermaye olarak değerlendirilmesini engellemiştir. Bu nedenle A. Marshall, beşeri sermayenin piyasasının olmaması yüzünden ve J. Mill de refahın insanlar için olduğu, kendilerinin refah kaynağı olarak görülemeyeceği düşüncesiyle beşeri sermayeye karşı çıkmışlardır (Karagül, 2003: 81).

Smith, modern ekonomilerde beşeri sermayeye yatırım yapılmasının ekonomik büyüme açısından önemli olmadığını savunurken; Mill ve Marshall, eğitimin özçıkâr veya yatırım güdüsü perspektifinden anlamlı bir biçimde incelenebileceğini inkâr etmişlerdir. Oysa bu iki husus, daha çok Schultz (1961, 1962) ve Becker (1962, 1964) gibi iktisatçıların çalışmalarına dayanan modern beşeri sermaye kuramının merkezî iki iddiasını oluşturmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 17).

Becker tarafından yapılan tanıma göre beşeri sermaye aşğıdaki gibi ifade edilmiştir (Durđun, 2008: 131):

Sermaye deyince banka hesabı, IBM' in hisse senetleri veya Chicago bölgesindeki çelik fabrikaları aklınıza gelebilir. Bunların hepsi gelirleri artırmaktadır ve uzun bir zaman periyodu üzerinde yararlı sonuçları olmaktadır. Fakat ben farklı bir tür sermayeden söz edeceğim: İnsan sağlığını geliştirdikleri, kazancı artırdıkları ya da bir bireyin edebiyata değeri vermesini sağladıkları düşünülürse eğitim, bilgisayar kursu, sağlık harcamaları, dürüstlük ve dakikliğin erdemi üzerine dersler de birer sermaye olarak görülebilir.

Bir ulusun ekonomik işlevselliği ve refahı, fiziksel ve beşeri sermaye stokuna dayalıdır. Genel anlamda beşeri sermaye bireylerin ekonomik üretkenliklerini arttırmak için kendilerine yaptıkları yatırımları temsil eder (Olaniyan ve Okemakinde, 2008: 158).

Babalola (2003)' e göre, beşeri sermayenin arkasındaki rasyonellik üç argüman üzerine kuruludur (Olaniyan ve Okemakinde, 2008: 158):

- i.** Yeni nesile bir önceki nesil tarafından çoktan toplanan bilginin uygun parçaları verilmelidir.
- ii.** Yeni nesile yeni ürün geliştirmede, yeni süreçlerin, üretim metotlarının ve sosyal hizmetlerin tanıtılmasında var olan bilginin nasıl kullanılacağı, öğretilse iyi olur.
- iii.** İnsanlar yaratıcı yaklaşımlar doğrultusunda yepyeni fikirler, ürünler, süreçler ve metotlar geliştirmek için cesaretlendirilmelidir.

Beşeri sermaye stokundaki farklılıklar, bireylerde olduğu gibi ülkeler arasında gelir farklılıklarına da neden olur. Ülkelerin, iş gücünün niteliğini geliştirmek için yaptıkları beşeri sermaye yatırımları; hem yeni ürün ve teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımların getiri oranını, hem de yeni ürün ve teknolojilerin

benimsenmesini ve kullanımını kolaylaştırarak ekonomik gelişmeyi etkiler (Canpolat, 2000: 269).

Beşeri sermayesi çok olan ülkelerin doğurganlık oranı daha düşük, maddi yatırımları ise gayri safi milli hasılaya oranla daha yüksektir (İnaç, Güner ve Sarısoy, 2006: 65).

2. BEŞERİ SERMAYE VE FİZİKİ SERMAYE ARASINDAKİ FARK

Fiziki sermaye, genel anlamda üretilmiş üretim malı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile iş gücünün verimliliğini artıran makine, teçhizat, bina ve malzemeleri içermektedir. Fiziki sermaye iş gücü tarafından üretilmektedir. Beşeri sermaye de iş gücünün verimliliğini artırmakla birlikte fiziki sermayenin kullanılması ve geliştirilmesini sağlamaktadır (Karaman, 2007: 17).

Beşeri sermaye fiziksel sermaye gibi kamulaştırılmamakta, satılmamakta veya satın alınamamaktadır. İnsan sermayesinin dayanıklılığı ise, bir kişinin sahip olduğu yaşam süresi kadar olmaktadır. İnsan sermayesi, bir kişinin kalıtımsal ve edindiği yeteneklerin her ikisi olarak düşünülmektedir. Kalıtımsal olan yetenek genetikdir ve genleri her birey doğumundan itibaren taşımaktadır. Diğerleri ise bir bireyin doğumundan sonra kazandığı yeteneklerdir. Gelişmiş ülkelerin insan sermayesi, kalıtımsal yeteneklerine eklenmiş olan edinilmiş yeteneklere sahiptirler (Durğun, 2008: 131).

Beşeri sermayenin oluşturulması ve üretime koşulması ciddi manada maliyet ve uğraşı gerektirmektedir. Aynı özellik beşeri sermayede de bulunmaktadır. Ancak beşeri sermayeye yapılan bir yatırım (eğitim-sağlık) sadece üretimle bağlantılı değildir. Bunun yanında bireyin yaşam kalitesini arttıran, sosyal ilişkileri geliştiren bir etkiye de sahiptir. Yani eğitilmiş bir bireyin hayatı algılaması ve onu yaşama şekli eğitimsiz insanlara göre daha farklıdır. Aynı şekilde bireyin sağlık durumu üretime etkisi dışında, özel hayatını ilgilendiren bir faktördür (Karagül, 2003: 82).

Beşeri sermayeyi, fiziki sermayeden ayıran bir başka özellik ise statik olmamasıdır. Beşeri sermaye sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Bu anlamda,

ülkedeki insanların niteliğinde ve niceliğinde değişimlerin olmasının da rolü bulunmaktadır. Beşeri sermaye, sürekli değiştiği için saklanması mümkün değildir. Bu nedenle beşeri sermayenin kullanılmadığı her zaman dilimi onun kaybı anlamına gelmektedir (Karagül, 2003: 82).

Beşeri sermaye ile fiziki sermayenin ayrıldığı diğer bir önemli yönü ise yansız olmamasıdır. Beşeri sermayenin kullanımına karar verilmesi bakımından da fiziki sermayeden farklılık gösterir. Beşeri sermayenin bireysel bir varlık olması bakımından kullanılıp kullanılmayacağı kararı, tamamen bireyin kendi kişisel kararlarına bağlıdır. Fiziki sermaye de ise bu sermayedarın kişisel kararlarının yanı sıra başka kararlara da bağlı olabilir (Karagül, 2002: 82).

Bu farklılıklara rağmen fiziki ve beşeri sermayenin iki ayrı kutup olduğunu söylemek mümkün değildir. Her ikisi de birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olup herhangi birinin olmadığı ortamda üretim ve üretim verimliliğinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak üretimde etkin olma durumuna bağlı olarak fiziki veya beşeri sermayenin baskın çıktığı üretim teknolojileri tercih edilebilir. Buradaki temel eşitlik marjinal beşeri sermaye ile marjinal fiziki sermayenin üretime katkısından ortaya çıkabilir. Başka bir ifade ile aynı oranda harcanan beşeri ve fiziki sermayeden farklı miktarda üretim ve üretim verimliliği elde edilebilir (Atik, 2006: 9).

Pek çok ekonomiste göre; sonuç olarak ister beşeri ister fiziksel kaynaklar olsun ekonomik ve sosyal gelişimin hızını ve niteliğini belirleyen milletin beşeri kaynaklarıdır (Olaniyan ve Okemakinde, 2008: 158).

Beşeri sermayenin etkin olarak üretime daha fazla katkı sağlayabilmesi, fiziki sermaye ile beşeri sermaye arasındaki en uygun dengenin kurulmasına bağlıdır. Herhangi bir üretim için öncelikli olarak fiziki ve beşeri sermayenin belli oranlarda bir araya gelmesi gerekir. Bu nedenle beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılığın iki farklı boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, her ikisinin miktar olarak birbirini dengeleyebilmesi, diğeri ise fiziki sermaye ile beşeri sermayenin nitelik olarak uyuşmasıdır. Eğer herhangi bir işletme yüksek derecede beşeri sermayeye sahip elemanları istihdam etmiş, ancak bu kişilerin beşeri sermayelerini etkin olarak kullanabileceği teknik donanımı yeterince kuramamış ise, söz konusu beşeri sermaye yeterli derecede kullanım alanı bulamayacağı için büyük ölçüde yok

olacaktır. Çünkü çalışan kişilerin sahip oldukları beşeri sermayeyi kullanabilecekleri bir ortam bulamamaları, beşeri sermaye israfına neden olmaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010: 29).

3. BEŞERİ SERMAYE VE SOSYAL SERMAYE ARASINDAKİ FARK

Beşeri sermayenin verimliliğini etkileyen en önemli faktörlerden birisi sosyal sermayedir. Bir toplumun sosyal sermaye yönünden gelişmesine katkı sağlayan kaynakları: aile, sosyal gruplar, firmalar, sivil toplum örgütleri, kamu kurumları ve etnik yapılar vb. olarak sıralamak mümkündür. Sözü edilen sosyal gruplar ya da kurumlar arası iletişimin yeterli ve güvenli olması, bu anlamda ilgili toplumun bütününe sağlıklı olduğunun ispatıdır. Bu da ilgili toplumda yeterli derecede sosyal sermaye olduğunun bir ifadesidir (Taban ve Kar, 2008: 342).

Sosyal sermaye; ülkelerin ekonomik faaliyetlerine, toplumsal hayatın etkilerini ortaya koymayı amaçlayan sosyal içerikli yeni bir iktisadi kavramdır. Söz konusu kavramın tek tanımını yapabilmek oldukça zor olmasına rağmen, en basit şekli ile sosyal sermayeyi; en az iki kişi arasında, güvene dayalı bir şekilde kurulabilen iletişim imkanı, biraz daha geniş bir tanımlamayla, toplumu oluşturan fertler, sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları arasındaki koordinasyon faaliyetlerini kolaylaştırarak toplumun üretkenliğini arttıran, güven, norm ve iletişim ağı özellikleri şeklinde tanımlamak mümkündür. Ekonomik açıdan ise sosyal sermaye, kişi ve kurumlar arası güvene dayalı ilişkilerin, ekonomik etkinliğe ve üretime yansımaları şeklinde kabul edilmektedir (Karagül ve Masca, 2005: 39).

Sosyal sermayenin kalkınma üzerinde beklenen etkisinin ortaya çıkabilmesi beşeri sermaye oluşumuna bağlı olmaktadır. Bilgi ve yeteneklerdeki gelişime bağlı olarak artan beşeri sermaye sosyal sermayenin tamamlayıcı bir unsurudur. Fiziki ve mali sermaye ise beşeri sermaye ve sosyal sermayenin bir alt dalı olarak düşünülebilir. Sosyal sermayenin olmadığı bir durumda, beşeri sermaye sosyal fayda için değil, kişisel menfaat ve çıkarların korunması için çalışacaktır. Bir ekonomide yaşanan krizlerin arkasında yatan nedenin beşeri ve sosyal sermaye yetersizliğinden kaynaklandığını ileri sürmek mümkündür (Karaman, 2007: 71).

Sosyal sermaye, beşeri sermaye de olduğu gibi, rasyonel yatırım kararlarıyla oluşturulamaz. Birey resmi ya da mesleki eğitim kararı alarak yatırım yapma gerekliliği duyabilir. Sosyal sermaye ise, bireyin tek başına karar vermesi ile kazanılamaz. Toplumun ahlaki normlarının gelenek haline gelmesi, birey ve toplum arasında sadakat ve dürüstlük gibi eylemlerin yerleşmesine bağlı olmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye, bireysel değerlerden çok sosyal değerlerin kazanılmasına bağlıdır (Fukuyama, 2000: 3).

4. BEŞERİ SERMAYEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Beşeri sermayenin birçok etkileyicisi bulunmaktadır. Bunlar; eğitim, sağlık, dinamik nüfus miktarı ve beyin göçü gibi faktörlerdir.

4.1. BEŞERİ SERMAYE VE EĞİTİM

Beşeri sermayenin etkileyicilerinin başında eğitim gelmektedir (Karagül, 2003: 81). Beşeri sermaye stokuna yapılan yatırımlar, fiziksel sermaye stokuna yapılan yatırımlar gibi, o ülkenin üretken kapasitesini ve gelir düzeyini yükseltir. Diğer yandan gelir düzeyi yüksek ülkeler, GSMH' larının daha büyük bir bölümünü beşeri sermaye yatırımlarına, örneğin eğitime ayırabilir ve bu yatırım sayesinde daha yüksek iş gücü verimliliği elde edebilirler. Beşeri sermaye stoku, bir insanı yararlı ve üretken yapan tüm insanî özellikleri içermektedir ve bu kavramı, ekonomideki teknoloji düzeyi ve iş gücü piyasasına göre tanımlamakta da yarar vardır. Bireyler sahip oldukları beşeri sermaye stoku sayesinde teknolojiyi üretim sürecine uygulayarak üretime katkıda bulunurlar. Bu nedenle bireyin sahip olduğu beşeri sermaye stoku, iş gücü piyasasında elde edeceği ücret gelirini belirleyen temel faktörler arasındadır. Bireyler, sahip oldukları beşeri sermaye stokunu artırmak için kaynaklarının bir kısmını eğitime ayırır; elde edebilecekleri ücret gelirinden vazgeçerek okula gider, mesleki eğitim kurslarına katılır, kitap okurlar. Bireyin sahip olduğu ve ona iş gücü piyasasında daha yüksek bir ücret geliri sağlayan beceri ve

yeteneklerin bazıları kalıtsal olmakla birlikte, çoğu beceri ve yetenek, eğitime geliştirilebildiği için, çalışma çağına gelen bireyler, zamanlarını nasıl kullanacakları konusunda bir karar vermek zorundadırlar. Bireyler; ücret geliri sağlamayı seçerek iş gücü piyasasına girip, o yaşa kadar geliştirdikleri yetenek ve beceri düzeylerine karşılık gelen piyasa ücretinden çalışmaya başlayabilir ya da, bu ücret gelirinden vazgeçerek, yetenek ve becerilerini geliştirmek için eğitimlerini bir süre daha sürdürmeyi ve eğitimin gerektirdiği maliyetleri üstlenmeyi seçebilirler. Bu seçimin ardında, daha yüksek bir beşeri sermaye donanımıyla gelecekte daha yüksek bir ücret geliri elde etme beklentisi yatmaktadır. Bu beklentinin haklı çıkması için artan beşeri sermaye donanımının piyasa getirisinin yüksek olması için geliştirilen yetenek ve becerilere bir piyasa talebinin olması gerekir. Çalışma çağındaki bireyler için eğitimin fırsat maliyeti, vazgeçtikleri ücret gelirdir. Bireyler açısından eğitimin toplam maliyeti ise vazgeçilen ücret geliri ile eğitimin gerektirdiği harcamaların toplamından oluşur. Bu nedenle, lise ve üniversite eğitiminin esas olarak parasız olduğu; düşük iş gücü verimliliği nedeniyle de vazgeçilen ücret gelirlerinin, yani eğitimin fırsat maliyetinin düşük olduğu ülkemizde, üniversite eğitimi görmek isteyenlerin sayısının yüksekliği şaşırtıcı olmamalıdır. Meslek içi eğitim de işveren açısından fırsat maliyeti taşıyan bir etkinlik olarak değerlendirilebilir. İşveren açısından bu girişimin gerekçesi, daha iyi eğitilmiş iş gücünün, artan verimlilik ve etkinlikle bu maliyetin üzerinde bir getiri sağlayacağıdır. Eğitimin toplumsal maliyeti ise, eğitime ayrılan kaynakların fırsat maliyetidir. Hastane, yol, fabrika ya da genel müdürlük binaları yapımı için kullanılacak kaynaklar, okul yapımı ve öğretmen maaşları ödemek için kullanılır. İşçi, mühendis ya da memur olarak hizmet verip üretime katkıda bulunabilecek kişiler, öğretmenlik yaparak katkılarını sürdürürler. Eğitim hizmetlerine destek oldukları için diğer alanlarda üretim yapamayan insanların neden olduğu potansiyel üretim kaynakları da eğitimin toplumsal maliyetlerine katılmalıdır (Canpolat, 2000: 270).

Çağımızda eğitim kurumlarında verilen eğitimde ve iş başında verilen mesleki kurslardaki hızlı artış, iş alışkanlığı ve çalışanın kendisini işine adanma felsefesinin içselleştirilmesi gibi faktörler fert başına beşeri sermayenin yani iş gücü kalitesinin artmasına neden olmuştur. Bu artışta, işçi başına düşen sermaye miktarı ve çalışılan saat ile işçi sayısında bir değişme söz konusu değilken, üretimin artması

beşeri sermayenin artışından kaynaklanmaktadır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, beşeri sermayenin kalitesindeki artış yalnız eğitimle değil insana sunulan sağlık hizmetleri ile de ilgilidir. Beşeri sermaye yalnızca okullaşma olarak algılanırsa büyümenin tüm yönleri açıklanamaz. Sağlıktaki iyileşmenin ve insan mutluluğuna yönelik diğer etmenlerin de göz önünde bulundurulması gerekir. Beşeri sermaye nüfus artışından ziyade nüfusun kalitesiyle ilişkilidir. Nüfus miktarından nüfus kalitesine yönelik demografik geçişi ifade eder (Yıldırım, 2005: 8).

Beşeri sermaye yaklaşımını belirleyen temel prensip, insanların öğrenme kapasitelerinin mal ve hizmet üretimine dahil olan diğer kaynaklarla karşılaştırılabilir bir değer olduğu inancıdır. Marshall'ın, 'bilgi en güçlü üretim motorudur' görüşü beşeri sermaye araştırmacıları tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiş ve insan gelişme için bir tür sermaye olarak görülmüştür. Bu yaklaşıma göre, insanın sahip olduğu bilgi ve beceriler ekonomik bir değere sahiptir. Bilgi ve beceriler ise, bireyin bir işi verimli bir şekilde yapabilme yeterliliğini etkilemektedir. Dolayısıyla, eğitime yatırım yapılması insanın verimliliğini artırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, beşeri sermayeye yatırım yapılması insanın bilgi ve becerilerini artırmaktadır; bilgi ve becerilerin artmasıyla uygun istihdam olanakları yaratılmaktadır; istihdam olanaklarının artmasıyla verim artmakta, yüksek verim de yüksek kazançla yol açmaktadır. Beşeri sermaye yaklaşımına göre, insana yapılan yatırımlar bireylerin ve örgütlerin verimliliğini artırmanın yanı sıra, ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı destekleyen olmazsa olmaz yatırımlar olarak kabul edilmektedir. Eğitim, beşeri sermayeyi artırmaya hizmet ettiğinden beşeri sermayenin en önemli ögesi olarak görülmektedir. Beşeri sermayenin iyileştirilmesi ekonomik kalkınmada çok önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü ekonomik kalkınma beşeri sermayenin biriktirilmesine bağlıdır (Durğun, 2008: 132-133).

Ülkelerin sahip oldukları fiziksel sermaye ile birlikte beşeri sermaye kaynaklarının düzeyi o ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile birlikte uluslararası alanda rekabet edebilme imkanını tanıyan çok önemli etmenlerdir. Ülkeler sosyal, siyasal ve ekonomik bakımdan birbirlerinden farklı olduklarından ekonomik alandaki gelişmişliklerini tek bir ölçüte dayandırmak yanlış olacaktır. Ancak yine de ülkelerin gelişmişlik düzeylerini göstermek adına tek başına kullanılan ölçütlerden en yaygın olanı kişi başına düşen gayri safi milli hasıla (GSMH)'dir. Her ülke açısından

hesaplanması en kolay gösterge olması sebebiyle GSMH tercih edilir. Ekonomik gelişmeyi kişi başına düşen farklı mal ve hizmet birimleriyle ifade etmek mümkündür ancak kişi başına düşen eğitim ve sağlık harcamaları, kişi başına düşen doktor ve öğretmen sayıları da gelişmişliğin önemli göstergeleri arasında yer almaktadır (Tuna ve Yumuşak, 2002: 456).

4.2. BEŞERİ SERMAYE VE SAĞLIK

Beşeri sermayeyi etkileyen bir diğer faktörde sağlıktır. Sağlık, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) anayasasında şöyle tanımlanmıştır: Sağlık, sadece hasta veya sakat olmama hali değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olma halidir. Erişilebilecek en yüksek düzeyde, sağlıktan yararlanmak, ırk, din, politik inanç, ekonomik ve sosyal koşullar gözetmeksizin her insanın temel haklarından biridir. Tüm milletlerin sağlıklı olması barış ve güvenliğine ulaşmak için temel öge olup bireyler ve devletlerarasındaki tam işbirliğine bağlıdır. Herhangi bir devletin sağlığın gelişimi ve koruma yönünde elde ettiği başarı herkes için değerlidir. Değişik ülkelerde sağlığın ilerlemesi ve hastalıkların, özellikle bulaşıcı hastalıkların kontrolünde görülen farklı gelişim ortak bir tehlikedir. Çocuğun sağlıklı gelişimi temel önem taşır, her gün değişen bir çevre içinde uyumlu yaşama yeteneği bu gelişim için gereklidir. Sağlığa tam anlamıyla erişmek için tıp, psikoloji ve ilgili bilgi olanaklarının tüm milletlere ulaştırılması gereklidir. Halk sağlığının geliştirilmesinde kamunun bu konuda aydınlatılması ve aktif işbirliği en büyük önemi taşır. Hükümetler, kendi halklarının sağlığı yönünden sorumludurlar, bunu ancak yeterli sağlık ve sosyal önlemler almak koşuluyla gerçekleştirirler.

Sağlık, Mushkin (1962), Becker (1964) ve Grossman (1999) tarafından yapılan çalışmalarda beşeri sermayenin önemli bir unsuru olarak ortaya konulmuştur. Aynı şekilde Schultz da sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların önemli bir beşeri sermaye yatırımı olarak görmektedir (Atik, 2006: 22).

Genel olarak bakıldığında, beşeri sermaye açısından bireyin eğitiminde ön koşul sağlıktır. Bununla birlikte sağlıklı bir toplumda, beşeri sermaye birikiminin artırılması nispeten daha kolay olacaktır. Bunun nedeni, eğitim açısından olduğu

gibi, fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı bir bireyin üretkenliğinin yüksek olmasıdır (Karagül, 2002: 71).

4.3. BEŞERİ SERMAYE VE DİNAMİK NÜFUS MİKTARI

Genç, sağlıklı, fiziken ve ruhen çalışabilir durumdaki kişiler beşeri sermayenin en temel kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü eğitimin, sağlığın, iş gücü transferinin ve sonuç olarak her tür emeğin tek aktörü insandır. Dolayısıyla beşeri sermaye oluşumunda nüfusun önemini gözden uzak tutmak imkansızdır (Karagül, 2002: 84-85).

Nüfusun niteliğinin artırılmasına yönelik harcamaları içeren eğitim ve sağlık gibi demografik yatırımların fiziki yatırımlara göre daha az verimli olduğu düşüncesi artık terk edilmektedir. Beşeri sermaye yatırımları olarak tanımlanan ve bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirme aynı zamanda da sağlık açısından iyi olma haline yönelik olarak yapılan harcamaların büyük bir bölümü yatırım harcaması olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu harcamaların çoğu kişisel olarak gelir akımını olumlu yönde etkilediği gibi özellikle eğitim harcamaları, makro ekonomik büyüklükleri olumlu yönde etkilemektedir. Nitekim eğitim yatırımları gelir dağılımındaki adaletsizliği düzeltmekte, işsizliği azaltmakta, verimliliği artırmakta, tarım ve sanayi sektörlerinin yeni teknolojilere adaptasyonunu hızlandırmakta ve bölgesel kalkınma projelerine önemli destekler sağlamaktadır (Yumuşak ve Kar, 2003: 1-2).

Beşeri sermaye açısından zengin ülkelerde insana yapılan yatırımın getirisi, çok sayıda çocuk sahibi olmanın getirisinden fazla olurken, beşeri sermaye açısından görece olarak fakir durumdaki ülkelerde bunun tersi bir durum gözlenecektir. Böylece beşeri sermayenin görece kıt olduğu ülkelerde çok çocuklu geniş aileler ve aile bireylerine daha az yatırım yapılması gibi bir sonuç doğarken, diğer durumda çocukların daha nitelikli yetiştirilmesine imkan veren, az sayıda çocuklu küçük aile yapısı benimsenecek, beşeri ve dolayısıyla fiziki sermaye artmaya devam edecektir (Ercan, 2002: 131).

4.4. BEŞERİ SERMAYE VE BEYİN GÖÇÜ

İnsanların doğdukları yerden başka yerlere geçici ya da sürekli olmak üzere taşınmasına göç denir.

Kırsal kesimden kente emek göçünü anlamak ve sonuçlarını değerlendirmek ekonomik kalkınmayı anlamak için önemlidir. Şehirleşme, ekonomik büyümenin sonucu olarak görülür. Daha yüksek gelire sahip olan ülkelerin nüfuslarının daha büyük bir bölümü şehirlerde ikamet eder. Çoğunlukla şehirleşmenin arzu edilir olduğu düşünülür. Örneğin, büyüme ve kalkınmanın ikili yapı teorisinde, göç ekonomik büyümenin anahtarı olarak düşünülür. Kalkınma emeğin düşük verimli kırsal kesimden, üretimi bir bütün olarak arttırarak yüksek verimli şehir kesimine transfer edildiği bir süreç olarak görülür. Göç yurtiçine olabileceği gibi, yurtdışına da olabilir. Eğitim seviyesi ile göç arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Eğitim kırdan kente göçü etkileyen önemli bir faktördür. Göç ile ilgili çeşitli ülkelerde yapılan birçok çalışmada, bireylerin eğitimsel kazanımları ve kırdan kente göç etme eğilimleri arasında pozitif ilişki olduğu saptanmıştır. Eğitim, yüksek seviyede eğitilmiş işçilerin fakir ülkelere zengin ülkelere uluslararası göçü nedeniyle ortaya çıkan sorunun artışında önemli rol oynar (Türker, 2000: 38-39).

Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere gerçekleşen nitelikli iş gücü göçü gelişmekte olan ülkeler açısından yüksek maliyetli bir hibe olarak nitelendirilebilir. Türkiye’ den yurtdışına nitelikli iş gücü göçü özellikle son dönemlerde arka arkaya yaşanan ekonomik krizlerden sonra daha da önem kazanmaktadır, çünkü ekonomik krizlerin ardından eğitilmiş gençlerde işsizlik önemli bir ölçüde artmıştır. Öğrencilerin yurtdışında kalma kararındaki en önemli faktör yurtdışındaki düzenli ve sistemli yaşam standardıdır. Yurtdışında kazanılan yüksek maaşlar da beyin göçünün en önemli nedenleri arasında sayılabilir (Tansel ve Güngör, 2004: 1).

5. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ ÖZELLİKLERİ

Beşeri sermaye yatırımlarının özelliklerini mikro ve makroekonomik açıdan ele alarak aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Acaroğlu, 2005: 17-19):

Beşeri sermaye yatırımlarının mikro ekonomik özellikleri şunlardır:

- Bireylerin beşeri sermayelerine yapılan yatırım arttıkça gelir seviyeleri de artmaktadır. Bu durum özellikle eğitim yatırımları için daha da geçerlidir. Yani eğitim seviyesi arttıkça elde edilen gelir miktarı da belli bir oran ile yükselmektedir.
- Bireyin hayatı süresince beşeri sermaye yatırımlarının karakteristiği başkalaşmaktadır. Örneğin, yaş ilerledikçe eğitime yapılan yatırımlar azalmakta, sağlık yatırımları ise artma eğilimi göstermektedir. Beslenmenin kalitesi ise yaşa, gelir düzeyine, tüketim kalıplarına, zevk ve tercihlere göre değişme göstermektedir. Göç harcamaları ise yaş, eğitim seviyesi, ırk, uzaklık gibi faktörlere göre farklılaşmaktadır. Yaş ilerledikçe çalışan bir kişinin göç etme olasılığı da azalmaktadır. Eğitim bazında düşünecek olursak, eğitim seviyesi düşük olanlar yakın yerlere, yüksek olanlarsa uzak yerlere göç ederler. Eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin piyasası daha çok ulusal ya da uluslararası, düşük olanların ise daha çok yerel niteliklidir. Uzaklık ise göç harcamalarını belirleyen en önemli etmenlerden biridir. Uzaklık arttıkça göç azalmakta ve uzaklık göçün ulaşım ve psikolojik maliyetini arttırmakta, bilgi akışını azaltmaktadır (Tunç, 1997: 53).

Beşeri sermaye yatırımlarının makroekonomik özellikleri ise şunlardır:

- Beşeri sermaye yatırımları sürekli artan getiriye sahiptir. Diğer bir ifade ile bu yatırımlar neo-klasik iktisadın azalan verimler kanununa bağlı değildir. İnsana yapılan yatırımlar arttıkça milli gelir de artmaktadır. Gelişmiş ekonomilerden Japonya, Almanya, ABD bugünkü seviyelerine beşeri sermaye yatırımlarına önem vermeleri neticesinde gelmiştir.

- Beşeri sermaye yatırımlarındaki değişme diğer yatırımları da etkilemektedir. Çeşitli alanlarda yapılan eğitim, araştırma ve geliştirme harcamaları birçok yeniliği ortaya çıkarmaktadır.
- Beşeri sermaye yatırımları birbirinin ikamesi değil tamamlayıcısı olan yatırımlardır. Eğitim yatırımları gibi sağlık, beslenme yatırımları da kişinin verimliliğini doğrudan etkileyerek yeniliklerin oluşmasına, firma ve ulusal ekonomi düzeyinde üretimin artmasına katkı sağlamaktadır. Ancak, yeniliklerin kaynağı bilgiye, bilginin oluşumu ise eğitim ile araştırma-geliştirme harcamalarına bağlı olduğundan eğitimin teknolojik gelişmenin ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Sağlık, beslenme, konut yatırımları ise bu süreçte tamamlayıcı yatırımlar olarak kişinin verimliliğini artırır ve eğitim yatırımlarının işlerliğine yardımcı bir fonksiyon üstlenmektedir.
- Beşeri sermaye yatırımlarının en önemli özelliklerinden birisi hem tüketim hem de yatırım özelliği içermeleridir. Beşeri sermaye yatırımları kısa dönemde bir getirisi olmadığından tüketim harcaması, uzun dönemde ise bireysel kazanım ve milli gelir üzerindeki etkilerinden dolayı yatırım harcaması olarak kabul edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemdeki getirisi nedeniyle kalkınma sürecinde beşeri sermayeye yapılacak harcamalar büyük önem taşımaktadır.
- Beşeri sermaye yatırımları yarı-kamusal mal özelliğine sahiptir. Yarı kamusal mal devletin vermekle yükümlü olduğu hizmetlerle beraber, gücünün yetemediği kısımlarda özel sektöre de izin vererek halkın bunu almasına olanak tanıyan mallardır. Yarı kamusal mal olarak beşeri sermaye yatırımları, sosyal fayda amacı doğrultusunda kamu sektörü, özel fayda amacı doğrultusunda ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Beşeri sermaye yatırımları aynı zamanda alt yapı yatırımlarından personel altyapı olarak üstyapının gerçekleşmesinde ve kalkınmanın hızlandırılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Altyapı yatırımı özelliği nedeniyle beşeri sermaye yatırımları kalkınma amacı

doğrultusunda devlet tarafından gerçekleştirilmekte olup, uzun dönemde getiri sağlanan yatırımlardır. Altyapı yatırımlarının devlet eliyle yapılmasının nedenleri arasında bu yatırımların sosyal faydalarının özel faydaları aşması ve ekonomik etkinliğin bunu gerektirmesi sayılabilir. Bununla birlikte kamu tarafından gerçekleştirilen beşeri sermaye yatırımları yarı kamusal mal olarak özel sektör tarafından da yapılabilmektedir. Bu tür bir yatırım piyasa mekanizması doğrultusunda kar amaçlı olmasının yanı sıra, emek girdisinin niteliğini ve verimliliğini arttırmaya yönelik olmasından makroekonomik düzeyde pozitif bir dışsallık yaymaktadır. Bu nedenle, devletin yanı sıra özel sektör tarafından gerçekleştirilen beşeri sermaye yatırımları da altyapının oluşmasında etkili olmaktadır (Tunç, 1997: 54).

6. BEŞERİ SERMAYE OLGUSUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

İktisadi düşünceler tarihi içinde beşeri sermayeye ilişkin fikirler sırasıyla Merkantilist, Klasik ve Neoklasik dönemde ele alınmıştır. Bu iktisadi dönemlerdeki beşeri sermaye yaklaşımları aşağıda belirtildiği şekliyle ele alınmıştır.

6.1. MERKANTİLİST DÖNEMDE BEŞERİ SERMAYEYE BAKIŞ

Beşeri sermaye kavramı ilk olarak merkantilist dönemde ortaya çıkmıştır. Merkantilizm, geleneksel biçimde ele alındığı zaman Avrupa iktisadi düşüncesinde ve ulusal ekonomi politikasında yaklaşık olarak 16. yüzyılın başından 18. yüzyılın sonuna kadar olan dönemi kapsar. Bu kadar geniş bir zaman dilimi içinde çok çeşitli ülkelerde, çok çeşitli konularda ve çok çeşitli yazarlar tarafından öne sürülen düşünceleri toplayıp açıklamak o kadar büyük sorunlara neden olmuştur ki, iktisat tarihçilerinin pek çoğu “merkantilizm” adı altında topluca bir açıklamanın mümkün olmadığını söylemiştir (Savaş, 2000: 137).

“Merkantilizm” ismi ilk defa A.Smith tarafından kullanılmıştır. Bu döneme zaman zaman “ticari sistem” ya da “sınırlayıcı sistem” de denmektedir. Merkantilist düşünce genel olarak korumacı bir ulusal ekonomi anlayışı üzerine kuruludur ve sanayi ön plana çıkartılmaktadır. Merkantilistler için ulusal zenginliğin ölçütü, devlet hazinesinde bulunan değerli maden miktarıdır. Bu yüzden ülkeye maden girişi için kolaylıklar sağlanması ama çıkışın sınırlanması taraftarlarıdır (Acar, bt: 1).

Merkantilist dönemin yazarları arasında Sir Josiah Child (1630-1699) ve Thomas Mun (1571-1641) bulunmaktadır. Ayrıca dönemin en büyük ticaret kuruluşu olan East India Company’ nin yöneticileriydiler. Toplumdaki kişiler, bunlar aynı zamanda işadamları oldukları için, ekonomi politikalarına yön verirken kişisel çıkarlarını koruyacaklarını düşündüklerinden onlara güvenmemektedir.

Thomas Mun’ dan William Petty’ ye merkantilist düşünürler, dış ticaret ve değerli maden birikiminin yanı sıra insan kaynakları üzerine de yoğunlaşmışlardır (Tepecik, 2000: 8).

Thomas Mun özellikle tüccarların, çok önemli görevlerini yerine getirmeleri için çok dikkatli eğitilmeleri gerektiğini söylemiştir. Çünkü önemli olmakla beraber, tüccarların asıl işi özel kazanç sağlamak değil, fakat halkının emek ve hünerinden oluşan, bir ülkenin suni servetinin ihracatını arttırarak, bir ülkenin doğal servetini korumaktır. Bu şekilde suni bir servetin büyüklüğünün ise, bir toplumun iş gücü ordusunun eğitim ve geliştirme işlemine tabi tutulmasına bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır (Tepecik, 2000: 9).

Petty’ e göre, doğal kaynaklar tükendiği, gittikçe kıtlaştığı halde, insan becerilerinin doğal kaynaklarla işbirliği yapmasından, bir ülke pek çok fayda sağlayabilir, bitmez tükenmez pek çok şey yapabilir ve ihraç edebilir. Petty şöyle demektedir: “Servet, kapital stoku veya ulusal varlık, önceki ve geçmiş emeğin bir sonucudur.” Bu yüzden ülkeler fetihlerle ve topraklarla büyüyerek zengin olmazlar, onlar ülke halkının sayısına, sanatkârlık ve sanayileşme düzeyine göre zengin ya da fakir olarak nitelendirilirler. Petty’ de çağdaşları gibi nüfus artışından yanadır: “Gerçek fakirlik nüfusun az olmasıdır” (Tepecik, 2000: 10) görüşündedir.

Beşeri sermayenin önemini belirtmenin yanında Sir William Petty insanın üretim faktörü olarak sermaye değerini 1691 yılında tahmin etmeyi ilk yapan kişi

olma özelliğindedir. Petty emeğin “zenginliğin babası” olduğunu ileri sürerek milli refahın tahmin edilmesinde emeğin de ele alınması gerektiğini vurgulamıştır ve ayrıca emeğin parasal bir değeri bulunduğunu ve bunun ücret olduğunu söyleyerek ücret ödeme ile beşeri sermaye stokunun değerini tahmin etmiştir. İngiltere’ nin gücünü, göçün ekonomik etkilerini, savaşta kaybedilen insan yaşamının parasal değerini ve ölümler nedeniyle bir ulusun parasal kaybını göstermek için çalışmalarında beşeri sermaye konusuna değinen Petty, insanın yaş, cinsiyet, ekonomik statü gibi değerlerini göz ardı ettiğinden bahsedilen amaçlar için beşeri sermayenin belirlenmesinde yetersiz kalmıştır (Tunç, 1997: 26).

6.2. KLASİK İKTİSAT DÖNEMİ

Klasik iktisat döneminin temsilcileri Adam Smith, David Ricardo, Robert Malthus’ dur. Beşeri sermaye kavramı bu dönemde gelişmeye başlamıştır.

Adam Smith 1776 yılında Milletlerin Zenginliği adlı eserini yazmıştır. Milletlerin Zenginliği dünya çapında ses getiren bir entellektüel güllüydü. İskoçyalı bir aydınlanma çocuğu olan Adam Smith, gelecek yüzyıl boyunca vatandaşların iktisat ve ticaret hakkındaki düşünce ve uygulama yollarını kökten değiştirecek bir evrensel zenginlik ve finansal bağımsızlık formülünü kağıda dökmüştü. Eser yeni bir dünya vaat ediyordu- sadece altın ve gümüş biriktirmenin yanı sıra zenginlik dolu bir dünya. Üstelik bu yenedünya’yı herkese yalnızca zenginlere iktidar sahiplerine değil, sıradan insana da vaat ediyordu. Kısacası, Milletlerin Zenginliği, bir ekonomik bağımsızlık bildirgesiydi. Adam Smith’ e göre, ulusal zenginliğin kaynağı ulusal emektir. Bir ulusun yıllık emeği, o ulusun yaşaması için yılda üretimini gerekli kıldığı malları kendisine sağlayan ana kaynaktır. Bu mallar ya doğrudan ulusal emeğin ürünü olan mallardan ya da ulusal emeğin ürünü olan malların mübadelesi ile dış ülkelerden satın alınan mallardan oluşur (Skousen, 2003: 11-12).

A. Smith’ e göre, yalnız tarımda kullanılan emek değil, sanayide kullanılan emek de aynı biçimde produktiftir. Bir millete ait insanların çalışmaları o milletin üretimlerine yansımaktadır. İnsanlar emeklerinde birbirlerini tamamlarlar. Mal ve

hizmetlerin işbölümü ve işbirliği içerisinde üretilmesi düşüncesindedir (Skousen, 2003: 33).

Klasik dönem düşünürlerinden bir diğeri olan Robert Malthus beşeri sermaye yatırımları olarak eğitime özel bir önem vermiştir. Çünkü nitelikli bireyler eğitim sayesinde yetişebilmektedir. Nüfus konusuyla yakinen ilgilenen Malthus, nüfusun kontrol edilmesinde fertlerin eğitilmesinin büyük önem taşıyacağını, eğer milli gelir arttırılmak isteniyorsa iş gücü ordusunun sayısını azaltmak gerektiğinden bahsetmiştir. Yeterli eğitim olanaklarının sağlanamadığı durumlarda ise oluşacak nüfus baskısının toplum üzerinde olumsuz etkiler yaratacağını vurgulamaktadır (Acaroğlu, 2005: 11).

Sermayenin beşeri unsurunu inceleyen Irwing Fisher' e göre ise sermaye zaman içinde hizmet akımı sağlayan bir stok durumundadır. Bu bakış açısıyla, insanın niteliklerini arttırmaya ayrılan kaynakların, ister birey ister toplum açısından ele alınsın, gelecekteki gelir akımını belirleyen stok içindeki beşeri sermayenin oluşumuna katkıda bulunduğu söylenebilir (Acaroğlu, 2005: 12).

Irwing Fisher, oldukça soyut olan sermaye teorisinde, sermayenin beşeri unsurunu incelemiştir ve beşeri sermayeyi geniş bir anlamda tanımlamasına rağmen sermaye kavramının insanlara uygulanmasının uygun olmadığı fikir akımını benimsemiştir (Gökçen, 2006: 22).

Alfred Marshall Cambridge okulunun temsilcilerindedir. Marshall matematiksel ve soyut olarak düşünüldüğünde, insanların sermaye olmasının inkâr edilemeyeceğini belirtirken, pratik analizlerde insanların sermaye olarak kabul edilmesini tamamen yanlış bulmaktadır. Marshall' a göre üretim faktörü olan insanlar, diğer üretim faktörlerindeki benzer bir alışverişe konu olmamalıdır. Bu düşünceye göre, işçi iş gücünü satabilir, ancak gene de iş gücünün sahibi kendisidir. Sermaye piyasasında alım-satım konusu olmayan insanın sermaye olarak kabul edilmesi ekonomik analize hiçbir yarar sağlamaz. Marshall' ın böyle düşünmesi, ekolün üzerindeki etkisi ve kendisinden sonra gelen iktisatçılar üzerinde uyandırdığı saygınlıktan ötürü, beşeri sermaye kavramının gelişmesini uzunca bir süre geciktirmiştir (Gökçen, 2006: 23).

Ricardo' ya göre malların üretimi için gerekli emek, iki ayrı cins emekten oluşur. Bunlardan birincisi "eski emek" veya "dolaylı emek" olup, üretimde kullanılan makine ve teçhizatın üretimini gerçekleştiren emeği gösterir. İkincisi de "bugünkü emek" veya "doğrudan emek" olup üretimde makine ve teçhizatla, bir başka deyişle sermaye ile birlikte kullanılan emektir. Smith, henüz kapital birikiminin meydana gelmediği ilk ve ilkel toplum aşamasında, üretimin sadece "bugünkü emek" ile yapılacağından söz etmiş, Ricardo ise tarihin hiçbir döneminde emeğin tek başına üretimde bulunmadığını ve mutlaka bir araç kullanıldığını ileri sürmüştür. "Herhangi bir silah olmadan ne kunduzu ve ne de geyiği yakalamak mümkün olabilir; bu nedenle değişim değerleri de sadece onları yakalamak için harcanan zaman ve emekle değil, fakat aynı zamanda avcının kapitalinin, yani hayvanları yakalamak için kullandığı silahların üretimi için gerekli zaman ve emek ile birlikte belirlenecektir." Değişim kıymeti, üretimde kullanılan doğrudan emekle, "bu emeğe yardımcı olan makine teçhizat, alet ve binaların üretimine harcanan emek ile" orantılı olacaktır. Ricardo bunu şöyle açıklamıştır: "... üretilen malların değişim değeri, onların üretiminde kullanılan emekle orantılı olacaktır. Bu emek sadece söz konusu malın üretiminde kullanılan emek olmayıp, üretimde kullanılan ve emeği destekleyen bütün alet ve makinelere harcanan emeği de kapsar (Savaş, 2000: 316).

6.3. NEO-KLASİK İKTİSAT DÖNEMİNDE BEŞERİ SERMAYEYE BAKIŞ

1870' lerde marjinal değer teorisi ile başlayan Avusturya' da Karl Menger, İngiltere' de Stanley Jevons ve İsviçre' de Leon Walras tarafından ortaya atılan bu gelişmeler ekonomi bilimine yeni boyutlar kazandırarak ekonomi ideolojisine Neo-Klasik düşünce olarak girmiştir (Skousen, 2003: 173).

Neo-Klasik düşünce klasik hedef ve metoda bağlı kalarak klasik değer ve bölüşüm teorisinde köklü değişiklikler yapmıştır. Neo-Klasikler teorilerini ekonomik olaylar arasında sebep-sonuç ilişkilerini açıklarken, bireylerin iktisadi davrandıklarını varsayarlar; insanların ihtiyaçlarını en yüksek düzeyde tatmini için rekabet serbestliğinin olması gerektiğini ön görürler (Skousen, 2003: 173).

Beşeri sermayenin dışsal olma olasılığı konusunda makro ekonomistler arasındaki son eğilim, merkezinin beşeri sermaye olduğu iddiası üzerine kurulan büyüme teorisinin yeniden canlanmasını takip eder. Lucas (1988)' e göre, neoklasik büyüme modellerinin beşeri sermayeyi sabit getiri teknolojisine üretilen girdi olarak ele alması beşeri sermayede ve üretimde aynı oranda büyümeye neden olur (Topel ve Lange, 2006: 5).

Neo-klasik iktisadın marjinalist değer ve bölüşüm teorisi beşeri sermaye kuramının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Beşeri sermaye kuramına yönelik ileri sürülen yaklaşımlar neo-klasik iktisat kuramının özellikle marjinalist değer ve bölüşüm teorisi için üretim, verimlilik, kazanç ve fayda maksimizasyonu gibi konularda geçerli olan varsayımları sağlamıştır. Neo-klasik iktisat kuramının başlıca varsayımlarından rasyonellik ilkesi beşeri sermaye kuramının da önemli varsayımlarından birisini oluşturmaktadır. Neo-klasik iktisadi görüşe göre bireysel karar ve tercihler belli kurallar içinde tanımlanan rasyonellik ilkesine dayanmaktadır. Rasyonellik kuralları bireyin ekonomik davranışı tüketim olduğu zaman fayda maksimizasyonu, üretim olduğu zaman kar maksimizasyonudur (Tunç, 1997: 112).

Neo-klasik görüşü savunanlar en düşük maliyetle en yüksek ürünü elde etme çabasındadırlar. Neo-klasikler subjektif öğelere önem verirler ve daha çok tüketim, talep ve fayda üzerinde dururlar (Skousen, 2003: 175).

Neo-klasik iktisadi görüş, para ve konjonktür teorilerine geniş ölçüde katkıda bulunmakla birlikte, bu görüşün temelini marjinalist değer ve bölüşüm teorisi oluşturmaktadır. (Kazgan, 1980). Bu teoriler altında yer alan verimlilik, kazanç, fayda ve kar maksimizasyonu konuları beşeri sermaye kavramının ve kavramdan kavrama geçişte yer alan aşamaların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Neo-klasik iktisat kuramında yer alan rasyonellik ilkesi beşeri sermaye açısından ele alındığında fayda maksimizasyonuna ve kar maksimizasyonuna ayrılmaktadır. Fayda maksimizasyonu tüketim olgusu ile ortaya çıkmakta kar maksimizasyonunda ise işin içine üretim olgusu girmektedir (Akyüz, 1980: 92).

7. ÇAĞDAŞ DÖNEMDE BEŞERİ SERMAYEYE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

Beşeri sermayeye yönelik teorik yaklaşımlar ışığında iktisat literatürüne geçmiş beşeri sermaye modellerini aşağıdaki şekliyle özetlenmiştir. Bu modeller II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış ve günümüzdeki ekonometrik modellerin dayanak noktasını oluşturarak Çağdaş Dönem iktisatçıları tarafından geliştirilmiştir.

7.1. SCHULTZ MODELİ

Eğitimin ekonomideki rolünü açıklayan en eski yaklaşım olarak kabul edilen insan sermayesi kuramına ilk teorik katkı Schultz tarafından yapılmıştır. Kurama göre; insan sermayesi yatırımları üretimi, dolayısıyla da verimliliği arttıran etkili yatırımlardır. İnsan sermayesi Batı Toplumlarında klasik anlamdaki (insana özgü olmayan) sermayeden daha hızlı ve büyük oranda bir büyümeye sebep olmaktadır. Başka bir deyişle, gelişmiş ülkelerin büyümesinin önemli bir bölümü insan sermayesindeki artışlar ile açıklanmakta ve bu durum insan sermayesinin önemini açıkça göstermektedir (Tunç, 1993: 161).

Schultz, beşeri sermayenin özelliklerini şu şekilde belirtmiştir (Doğan ve Şanlı, 2003: 181):

- Beşeri sermaye insanlara yatırım yapılarak oluşturulur.
- Beşeri sermaye kişinin kendisinden ayrılamaz. Fiziki sermaye istimlak edilebilir; ancak beşeri sermaye kişiden ayrılamaz.
- Beşeri sermaye doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan yeteneklerdir.
- Beşeri sermaye görülemez; ancak etkileri gözlenebilir. Bu etkiler iki çeşittir:
  - İçsel etkiler; bireylerin ve ailelerin refah ve iktisadi verimliliğini, okullaşma, meslek eğitimi, yüksek eğitim gibi çeşitli bilgileri içerir. Bu etkiler kişinin kendisine etki eder.

- Çok az analitik ilgiye konu olan dışsal etkilerde, beşeri sermayenin yoğunluğu anahtar rol oynar. Yeni çalışmalar iktisadi büyümeye pozitif etkisini göstermiştir.

Eğitim kurumları olan okulları, eğitim hizmetleri üreten geniş bir kurum olarak değerlendiren Schultz için, bu kurumlar bir sanayiden ibarettir. Schultz, eğitim harcamalarının öğrencinin gelecekteki verimliliği ve kazancını artırması oranında birer yatırım sayılacağını ifade etmiştir. Kullanıldığında artan bir mal özelliği gösteren eğitimin, tüketim ve üretim özelliği vardır. Bireylerin eğitim hizmeti için harcadıkları para, eğitimin tüketim özelliğini oluştururken, eğitilen kişilerin daha verimli olması ve iktisadi büyümeye katkıları üretim özelliğini göstermektedir. Dayanıklı tüketim malı olarak eğitim hizmeti, geleceğe yönelik gelirleri artırması açısından aynı zamanda gelecekle ilgili bir tatmin ve tüketim kaynağıdır. Schultz' a göre; insan sermayesi yatırımları, insanın niteliğinin iyileşmesine ve verimliliğinin artmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla da fert başına reel gelir artışının önemli bir kısmı insana yapılan yatırımdan kaynaklanmaktadır. Schultz bu yaklaşımıyla okullaşmanın şimdiki tüketim faydası yönünün dar kapsamda düşünülmesini de ifade etmektedir (Kıraçlar, 2005: 86).

T. W. Schultz' un modeli ekonomik büyüme ve artık faktör arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından üretim fonksiyonuna dayalı bir yaklaşım olmakla birlikte eğitim yatırımlarının getiri oranlarının tahminiyle getiri oranı yöntemine dayalı bir yaklaşım olarak da ele alınabilir. T. W. Schultz 1900-1957 döneminde ABD' de beşeri sermaye stoku tahminlerinden yararlanarak eğitimin ekonomik büyümeye katkısını ölçmeye çalışmıştır. Analizin temelini bitirilen okul yılı ölçüsü oluşturmaktadır (Tunç, 1997: 161).

İlköğrenim görmüş bir kişi ile yüksek öğrenim görmüş kişi arasında bir farklılık olmadığı ve istihdam edilen nüfus içindeki beşeri sermaye stokunun homojen olduğu kabul edilmektedir. T. W. Schultz çeşitli öğrenim düzeylerine ilişkin bu homojenliği kaldırmak için farklı öğrenim düzeylerindeki okul yıllarını ilköğrenim için 280 Dolar, ortaöğrenim için 1420 Dolar ve yükseköğrenim için 3300 Dolar gibi farklı maliyetlerle ağırlıklandırılmıştır. Bu fiyatlar 1956 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmış olup, vazgeçme maliyetlerini de içermektedir. Söz

konusu eğitim maliyetlerinden hareketle ABD’ de 1900-1957 arasında fiziki sermaye ve beşeri sermaye stoku (1956 fiyatlarıyla) hesaplanmaktadır (Tunç, 1997: 161).

Modelde eğitimin kalitesinin gözlem dönemi içerisinde değişmediği varsayılmıştır. Ayrıca, hesaplamalarda sadece okul eğitimi dikkate alınmış, firma içindeki eğitim (on-the-job training) dikkate alınmamıştır. Çalışan nüfustan ayrılmalar hesaplamalarda yer almış iken, öğrenim anında kazanılan bilgilerin aşınma payı göz önüne alınmamıştır. Bu varsayımlar doğrultusunda Schultz beşeri sermaye yatırımlarının getirisinin hesaplanabilmesi amacıyla makro ekonomik bir gelir ölçüsü yerine doğrudan gelir oranlarının hesaplanmış değerlerinden hareket etmiştir. Buna göre ilköğrenim, ortaöğrenim ve yükseköğrenim düzeyleriyle ilişkili olarak çeşitli yaş gruplarına göre bitirilen okul yılları için gelirler bulunarak aşağıdaki formülden hareketle ek eğitim yatırımlarının içsel getiri oranını (r) hesaplamıştır (Tunç, 1997: 163).

$$r = \text{Ek eğitim sonucu ek yaşam geliri} / \text{Ek eğitimin ek maliyeti} * 100$$

Elde edilen getiri oranları hesaplamaları neticesinde en yüksek getiri ilkökul düzeyinde, ikinci olarak yüksekökul düzeyinde elde edilmiştir. Kolej eğitiminin getirisi ise daha düşüktür. Ancak, yıllar itibariyle her üç eğitim seklinin getirisinin arttığı belirlenmiştir. Schultz’ un eğitiminin getirisinin hesaplanmasına ilişkin analizi mikro düzeyde beşeri sermaye yatırımlarının değerlendirilmesini kapsamaktadır. Elde edilen getiri oranları, makro düzeyde eğitimin ekonomik büyümeye katkısının analizinde artık faktörün hesaplanmasında da kullanılmaktadır (Acaroğlu, 2006: 26).

Schultz, analizinde eğitilmiş kadınlar ile eğitilmiş erkekler üzerinde durmuş ve çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle eğitilmiş bayanların sosyal hayata, erkeklere oranla daha büyük katkı sağladıkları ortaya çıkmıştır. Çünkü eğitilmiş bayanlarla, toplumdaki çocuk ölümleri ve doğurganlık azalmakta, buna ilave olarak yeni yetişen çocuklar eğitilmiş anneler sebebiyle hayata daha bilgili başlayabilmektedirler (Karagül, 2003: 83).

Schultz 1929-1957 yılları arasında eğitimin ekonomik büyümeye olan katkısını da tahmin etmiştir. Söz konusu dönemde ABD’ de çalışan nüfusta içerilmiş olan beşeri sermaye stoku 1956 fiyatlarıyla 355 milyar Dolar artarak 180 milyar Dolar’ dan 535 milyar Dolar’ a çıkmıştır. Milli gelir de aynı dönemde 1956

fiyatlarıyla 150 milyar Dolar' dan 302 milyar Dolar' a çıkmıştır. Emek faktörünün milli gelirdeki payının %75 olması ve bu payın söz konusu dönemde sabit kaldığı varsayımı altında, emek faktörünün milli gelire olan katkısı 112,5 milyar Dolar' dan 226,5 milyar Dolar' a çıkmıştır. Çalışan nüfus ise 1929' da 49,2 milyon' dan 1957' de 68,0 milyona çıkmıştır. 1929 yılında çalışan nüfus başına düşen gelir 2.287 Dolar' dı. 1929 yılının kişi başına geliri araştırma döneminde sabit olsaydı, çalışan nüfus 1957 yılında 155,5 milyar Dolar elde etmiş olacaktı. ($2287 * 68,0 = 155,5$) 1957 yılındaki emek gelirleri toplamı ise 226,5 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda $226,5 - 155,5 = 71$ milyar Dolar' lık bir fark söz konusudur. T. W. Schultz' a göre bu fark emeğin milli gelirin büyümesindeki katkısının, dolayısıyla milli gelirin artışının, açıklanamayan “artık” kısmını oluşturmaktadır. Bu durumda, artık faktör 71 milyar Dolar' dır. Bu artık faktörün oluşmasına yol açan etmenlerin neden olduğu ise Schultz' un analizinin diğer bölümünü oluşturmaktadır. Schultz' a göre artık faktörün en önemli belirleyicisi ek biçimsel eğitimidir. 71 milyar Dolar' da ek biçimsel eğitime atfedilecek katkı ise araştırma dönemi içerisinde beşeri sermaye stokunun gelişimi ve eğitiminin getiri oranlarına bağlı olarak hesaplanmaktadır (Tunç, 1997: 166).

7.2. REBELO (AK) MODELİ

İçsel büyüme modelleri içinde, sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımını kaldırarak, dışsal teknolojik gelişmenin var olmadığı durumda bile uzun dönemde kişi başına büyümenin sürdürülebileceğini en basit biçimde gösteren bir model Rebelo (1991) tarafından geliştirilmiştir. AK modeli olarak bilinen bu yapı, Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından da benimsenmiştir. “Lucas yaklaşımını benimseyen modellere göre, beşeri sermaye diğer girdiler gibi bir üretim girdisi olduğundan, çıktı düzeyi beşeri sermaye düzeyine bağlı bulunmaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde çıktının büyüme oranı beşeri sermayenin büyüme oranına bağlı olduğundan, ekonomide daha fazla çıktı ancak daha fazla girdi ile mümkün olacaktır” (Ay ve Yardımcı, 2008: 42).

AK tipi büyüme fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$Y = K(AL) \quad (1)$$

Bu fonksiyonda sermaye faktörü ile ekonominin çıktısı arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğu farz edilmektedir. Modelin genel bir özelliği de K ile gösterilen sermaye faktörünün geniş kapsamlı ele alınmasıdır. Diğer bir ifadeyle, sermaye içinde beşeri sermaye faktörü bulunmaktadır. “1 Nolu modelde A , beşeri sermaye düzeyini ifade etmekte ve iş gücünün etkinliğinin bir ölçüsü olarak görülmektedir. Bu nedenle $H = AL$ şeklinde ifade edilmektedir” (Ay ve Yardımcı, 2008: 43). K ise hem fiziksel sermayeyi hem de beşeri sermayenin sahip olduğu unsurları (bilgi, deneyim, tecrübe, vb.) ifade etmektedir.

Bu durumda 1 nolu model fiziksel ve beşeri sermaye girdilerini içeren bir üretim fonksiyonu olacaktır.

$$Y = F(K,H) \quad (2)$$

“2 Nolu model “tek sektörlü, K ve H için ölçeğe göre sabit getirilere sahip bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu göstermektedir” (Ay ve Yardımcı, 2008: 43). Bu model Türkiye’ de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkileri analiz etmek üzere kullanılacaktır.

AK modeli, sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağı varsayımından hareketle, yüksek sermaye stokuna sahip olan ülkelerin yatırımlarını artırarak yüksek bir büyüme hızına ulaşacaklarını ve üretim esnasında azalan verimlerin ortaya çıkmayacağını savunmaktadır (Berber, 2004: 142).

7.3. MINCER MODELİ

Mincer (1974, 1976) yaşam boyu gelirlerin (kazançların) bugünkü değerinin belirlenmesinde okul eğitiminin ve işbaşında yetişmenin ya da okul sonrası eğitimin katkılarını saptamaya çalışmıştır. Model neo-klasik iktisadın ve beşeri sermaye kavramının temel varsayımları üzerine kurulmuştur. Bunlar; kişisel verimliliğin kazancı belirlemesi, kişilerin rasyonel seçimler yapması ve optimal kararlar vermesi,

iş gücü piyasasında tam rekabet ve birbirlerinden haberdar olunması, kişilerin sermaye piyasasında eşit olanaklara sahip kılınması, kişilerin gelecek konusunda tam bilgiyle donatılmış ve işsizliğin olmaması gibi varsayımlardır. Mincer' e göre eğitim kişinin iş gücüne girmesini geciktirir, ancak kişilerin toplam çalışma süreleri aynıdır; çeşitli meslekler arasındaki temel fark öğrenim sürelerindeki farklılıklara bağlıdır ve daha uzun süre eğitim gerektiren mesleklerin kazancı daha yüksektir; ancak kişiler mesleğin seçiminde gelirden başka mesleğin güvenilirliği, sürekliliği ve prestiji gibi etmenleri de göz önünde tutabilir (Varler, 1982: 15).

Kişisel yatırım harcamaları konusunda verilerin sınırlılığı, buna karşılık kişilerin öğrenim sürelerine ilişkin verilerin bolluğu ve yorumundaki kolaylıklar nedeniyle, gelir denklemlerinde açıklayıcı değişken olarak beşeri sermaye yatırım harcamalarının parasal değeri yerine, “yatırıma ayrılan zaman” kullanılmıştır. Böylece, öğrenimin toplam maliyetinin vazgeçilen gelire eşit olduğu ve öğrenim ile deneyimin getirilerinin zaman içinde değişmediği varsayımlarıyla, s yıl öğrenim yapmış ve t yıl iş deneyimi olan bir kişinin t' inci yılın sonundaki geliri:

$$\ln E_t = \ln E_0 + r_s s + r_p \sum_{j=0}^{t-1} k_j \quad (3)$$

denklemleriyle beklenmektedir. Burada:

Et: Kişinin t yılındaki gayri safi kazancını,

E0: Kişiye hiç beşeri sermaye yatırımı yapılmadığı (dolayısıyla katılımsal ve çevresel etkilerle belirlenen) başlangıç gelirini,

rs: Okul eğitiminin getirisini,

rp: İş deneyiminin getirisini,

kj: J yılında beşeri sermayeye yapılan yatırım değerinin o yılın gayri safi kazancına oranını gösterir.

Buna göre $r_s s$ okul eğitiminin, iş deneyiminin toplam hasılasını belirler (Varler, 1982: 16).

Kişi kendine yatırım yapmayı t yılında durdurursa, gözlenen gelir Et olacaktır. Ancak yatırımların t yılında da sürmesi durumunda, net gelir (Yt), gayrisafi

gelirden (E_t), t yılında yapılan yatırım harcamaları (c_t) kadar küçük olacaktır. Yatırım masrafları gayrisafi gelirin, zaman eşdeğeri cinsinden belli bir oranı olarak alınrsa $c_t = k_t E_t$ olur. Böylece net gelir, $Y_t = E_t(1-k_t)$ olarak gösterilebilir. Mincer gözlenen geliri net gelir olarak aldığı için (1) nolu denklem

$$\ln Y_t = \ln E_0 + r_s s + r_p \sum_{j=0}^{t-1} k_j + \ln(1 - k_t) \quad (4)$$

biçimine dönüşür. Buradan hesaplama modeli olarak elde ettiği denklem aşağıda verilmiştir.

$$\ln Y_t = b_0 + b_1 s + b_2 t + b_3 t^2 + u \quad (5)$$

Burada b_1 eğitiminin getirisini, b_2 iş deneyiminin getirisini, b_3 deneyimin getirisinin zaman içinde değişme oranını belirleyen katsayıları gösterir. b_0 ise denklemin sabit terimidir (Varlıer, 1982: 17).

Mincer analizleri sonucu şu sonuçlara ulaşmıştır (Günel, 2006: 63):

- Okula gitmenin getiri oranını %7-%11 arasında değiştirmektedir. Getiri oranı, düşük okul düzeylerinde daha yüksektir, ancak ücret karşılaştırmalarında okul düzeyi ile ilgili önemli bir fark bulunmamıştır.
- Okul sonrası yatırımın getiri oranı, ilkokul düzeyinde daha düşük iken, lise ve yüksek okul düzeyinde daha yüksektir. Ancak ücret düzeyleri karşılaştırmalarında okul düzeyi ile ilgili önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Okul sonrası yatırımın getirisi ortalama %25 iken, her eğitim düzeyinde %13'tür. Fırsat maliyeti bakımından karşılaştırıldığında, mesleki yatırımlarda okul yatırımları kadardır.
- Okul ve iş deneyimi süresine göre ücret oranları belirlenerek yıllık kazançlarda iş saatleri aritmetik bir faktör olarak kabul edilmektedir.
- Getiri oranları okul sonrası faaliyetlerde daha yüksek iken, toplam yatırımlar okulda daha fazladır. Okul yatırımları getirisinin okul sonrası yatırımlardan az olmasının nedeni, tüketim veya kültürel kazançlar gibi

okulların daha çok maddi olmayan getiriler üretmesinden kaynaklanmaktadır.

- Okul ve sonrası yatırımlar arasında pozitif bir ilişki vardır. Daha fazla eğitim almış bireyler, iş gücü piyasasında daha fazla yatırım yapmaktadır.

7.4. BECKER MODELİ

Gary Becker bireylerin gelir farklılıklarının beşeri sermayeye ele alındığı getiri oranının tahmin edilmesine yönelik modeli öne sürmüştür. Becker' in yaptığı çalışmasında esas amacı ABD' de kolej ve lise eğitimlerine olan içsel getiri oranını tahmin edebilmektir. Çalışmasını ilerlettiğinde resmi ekonomik analizlerdeki bir boşluktan daha fazlasının doldurulduğu ortaya çıktı. Bunlar şöyle sıralanmaktadır (Günel, 2006: 60):

- Kazançlar yaşın ilerlemesi ile azalan bir hızla yükselir. Hem yükseliş hem de geciktirmenin hızı yetenekle pozitif ilişkili olma eğilimindedir.
- İşsizlik oranları yetenek düzeyi ile negatif ilişkili olma eğilimindedir.
- Az gelişmiş ülkelerdeki firmalar işçilerine gelişmiş ülkelere göre daha otoriter olmaktadır.
- Gençler yaşlılardan daha sık iş değiştirmekteler ve daha fazla eğitim ile iş yerinde eğitim almaktadırlar.
- Kazançların dağılımı özellikle profesyonel ve diğer yetenekli işçiler içinde pozitif olarak çarpıktır.
- Becerisi yüksek olan bireyler diğerlerinden daha fazla eğitim ve iş başında eğitim türlerini almaktadır.
- Emegün bölüşümü piyasanın genişliği tarafından sınırlandırılmıştır.

Beşeri sermayedeki tipik yatırımcı daha aceleci ve böylece fiziki sermayedeki tipik bir yatırımcıdan daha fazla hata yapmaya müsaittir.

Becker' in kurmuş olduğu model, sonuçları itibari ile söyle özetlenebilir: Hesaplanan özel getiri oranları kolej mezunları 1939' da %14.5, 1949' da %13, 1956' da %12.4, 1958' de %14.8 olarak tahmin edilmiştir. Lise mezunlarının özel getiri oranlarına bakıldığında bu oranlar 1939' da %16, 1949' da %20, 1956' da %25, 1958' de %28 olarak saptanmıştır. Buradan çıkartılacak genel sonuç lisenin kolejlere göre getiri oranlarının daha yüksek oluşudur. Bir başka ampirik bulguda ise ABD' de fiziki sermayenin getiri oranı tahmin edilmiş ve bunun %10 ila %15 arasında değişen değerler olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçlardan liselere yapılacak yatırımların daha karlı bir şekilde sonuçlandığı anlaşılmaktadır (Acaroğlu, 2005: 23).

7.5. PSACHAROPOULOS MODELİ

Beşeri sermayenin kişisel gelir dağılımı üzerine etkilerinin belirlenmesi açısından içsel getiri oranının hesaplanmasına ilişkin analiz George Psacharopoulos tarafından geliştirilmiştir. G. Psacharopoulos, içsel getiri oranı yönteminden yararlanarak diğer yaklaşımlardan farklı olarak, ülkelerarasındaki gelişmişlik farklılıklarını beşeri sermayenin getirisindeki farklılıklara dayandırarak uluslararası bir karşılaştırma yapmaktadır. 45 ülkenin esas alındığı analizde her ülke için farklı yıllar dikkate alınmıştır. Sadece ABD için getiri oranlarının hesaplanmasına ilişkin 1936-1976 dönemini kapsamak üzere zaman serisi analizi uygulanmış, diğer çoğu ülke için tek bir yıla ait olarak eğitimin karlılığı tahmin edilmiştir. Daha sonra analiz genişletilerek ülke sayısı 61' e çıkarılmıştır. Söz konusu yaklaşımda fiziki sermaye yatırımları gibi diğer alternatif yatırımlarla karşılaştırıldığında beşeri sermaye unsuru olarak eğitimin karlılığı veya getirisinin ne olduğu, eğitimin özel ve sosyal karlılığı arasındaki ilişkinin nasıl geliştiği, ülkelerarası beşeri sermayedeki farklılıklarının açıklanıp açıklanamadığı incelenmiştir. Bunun yanında çeşitli ülkelerde eğitimin ekonomik büyümeye katkısı ve hangi eğitim düzeyinin daha karlı olduğu, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler karşılaştırıldığında eğitimin getirisindeki farklılıklar ve farklı ülkelerdeki eğitimin getirisinin beyin göçünün nedenlerini açıklayıp açıklamadığı sorularına ışık tutulmaya çalışılmıştır (Tunç, 1997: 140).

Psacharopoulos modelinin sonuçları şu şekilde özetlenebilir. Ekonominin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde eğitime yatırım yapılması büyük önem taşımaktadır. Zengin ve fakir ülkeler kıyaslandığında gelişmişlik farklılıkları fiziki sermayeden daha çok beşeri sermayedeki farklılıklara dayanmaktadır. Sonuçlar, farklı eğitim düzeylerinde en düşük eğitim düzeylerinin en yüksek getiriye sağladığını göstermektedir. Bu, eğitimin maliyetlerinden, özellikle de vazgeçilen kazanç maliyetinden kaynaklanmaktadır. Eğitimin özel getirilerinin sosyal getirilerinden çok daha yüksek olduğu saptanmıştır. Sosyal getiri oranları ortalama olarak ilk eğitim için %19,4, orta eğitim için %13,5, yüksek eğitim için %11,3, özel getiri oranları ise sırasıyla %23,7, %16,3 ve %17,5 olarak hesaplanmıştır. Eğitimin özel getiri oranları sosyal getiri oranlarından %3' den %6' ya kadar daha yüksektir (Tunç, 1997: 146).

7.6. DENISON MODELİ

Üretim fonksiyonu yöntemine dayalı beşeri sermaye yaklaşımlarından Denison modelinde, Schultz modelinde olduğu gibi ABD' de ekonomik büyümenin kaynaklarını bulmaya yönelik olarak eğitimin büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Edward F. Denison 1929-1957 döneminde ABD' de milli gelirin zaman içerisindeki değişimini analiz etmiştir. Söz konusu analizde Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan hareket edilmekte ve ekonomik büyümedeki artışın bilinen üretim faktörlerince açıklanamayan kısmı; artık faktör hesaplamakta ve artık faktörün büyüme üzerindeki önemi vurgulanmaya çalışılmaktadır (Acaroğlu, 2005: 27).

Elde edilen bulgulara göre ABD' de 1929-1957 döneminde %2.93' lük büyüme oranının yaklaşık üçte ikisi (2/3) emek ve sermaye faktörlerindeki artışlarla açıklanamamaktadır. Ekonomik büyümedeki bu artışın açıklanamayan kısmı teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Teknolojik gelişmenin önemli bir boyutunu ise emekle bütünleşen eğitim oluşturmaktadır. Denison' a göre artık faktör yaklaşık %3' lük büyüme oranının %68' ini oluşturmakta bu da eğitim düzeyinin yükselmesinden kaynaklanmaktadır ve eğitim ile teknolojik yenilikler

iktisadi büyümei belirleyen faktörlerin başında yer alır. Yapılan araştırmaya göre, eğitim düzeyi ile ulusal gelir düzeyi paralel bir yükselme göstermektedir. Böyle bir yükselmede eğitim ile gelir arasında neden-sonuç ilişkisini tespit zor olmakla beraber; üretim fonksiyonuna dayalı çalışmalar, büyüme hızının büyük ölçüde eğitim düzeyindeki yükselmeye bağlı olduğunu savunmaktadır (Acaroğlu, 2005: 28).

7.7. CHISWICK MODELİ

1974 yılında Barry R. Chiswick tarafından analiz edilen bu modelde, ABD ve diğer ülkelerde kişisel gelir dağılımının teorik ve istatistiksel analizi çerçevesinde eğitimin, erkekler arasında kişisel gelir farklılıklarını ve gelir dağılımındaki bölgesel farklılıkları açıklamada önemli bir unsur olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca, modelde okul eğitiminin yanı sıra okul sonrası eğitimin de gelir dağılımı üzerindeki etkileri de ele alınmaktadır. Buna göre, Chiswick modelinde emek piyasasında gelir dağılımındaki bölgesel farklılıkların kurumsal çerçevesi belirlenmekte ve bu çerçeve ampirik olarak farklı ülkeler için uygulanmaktadır. Emek piyasasında gelir dağılımı düzeyi ve eşitsizliğindeki farklılıkları açıklamak amacıyla eğitim süresi ve eğitimin getiri oranındaki farklılıklar beşeri sermaye ölçütleri olarak kullanılmaktadır (Tunç, 1997: 151).

Kişisel gelir dağılımındaki eşitsizlikleri açıklamak amacıyla, kişilerin gelirlerinin eğitim süresi, iş gücü piyasasındaki deneyim süresi, yaş ve istihdam düzeyi ile de ilgili olduğunu ortaya koyan modelde beşeri sermaye kazanç fonksiyonundan hareket edilmektedir. Chiswick modelinin bulgularına göre eğitim süresindeki kişisel farklılıklar, gelir farklılıklarının açıklanmasında önemli bir unsurdur. Bu açıklayıcı güç, yıllık geliri etkileyen eğitim kalitesi, okul sonrası eğitime yatırım, yetenek, istihdam süresi, sağlık gibi diğer değişkenlerdeki bireysel farklılıkların da göz önünde tutulmasıyla yüksek çıkmaktadır. Getiri oranındaki ve eğitim eşitliğindeki devletlerarası farklılıklar, devletlerarası gelir eşitsizliğindeki farklılıkların %60' ını açıklamaktadır (Tunç, 1997: 157).

7.8. AUKRUST MODELİ

Eğitimin ekonomik büyümeye etkilerini analiz etmeye yönelik yaklaşımlardan birisi de Odd Aukrust tarafından ileri sürülmüştür. Odd Aukrust 1959 yılında, milli üretimin ülkenin reel sermayedeki artışı ile aynı oranda artacağını ileri sürerek, ekonomik büyüme üzerinde beşeri sermayenin de fiziki sermaye kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Bunun için, Aukrust; emek, fiziki sermaye ve beşeri sermaye gibi üretim faktörlerinin toplam üretime katkısını ölçmüştür. Aukrust, Gustav Cassel vd. tarafından ileri sürülen, büyüme hızının marjinal sermaye hasıla oranı ve tasarruf oranı değerlerine bağlı olduğu görüşünü eleştirmektedir. Söz konusu geleneksel görüşe göre, marjinal sermaye-hasıla oranının sabit olduğu ve tasarruf oranındaki değişmelerin büyüme hızındaki değişiklikleri açıkladığı varsayılmaktadır. Aukrust ise Norveç’ te sermaye hasıla oranının II. Dünya Savaşı süresince önemli ölçüde arttığını ve yatırım-gelir oranındaki bir artışın büyüme oranındaki bir artış ile birlikte gerçekleşmediğini gözlemlemiştir. Buna göre, büyüme sürecinde fiziki sermayenin önemine karşın, emek ve organizasyon daha büyük bir önem içermektedir. Bu amaçla, Aukrust Norveç için Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan hareketle reel sermaye, emek ve organizasyon gibi üretim faktörlerinde meydana gelen %1 artışın üretimi ne kadar artırdığını tahmin etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, 1948-1955 döneminde Norveç’ te yıllık toplam büyüme oranı %3.39 olarak hesaplanmıştır. Toplam üretimde meydana gelen bu artışın %1.81’ i organizasyona, %0.46’ sı sermayeye, %1.12’ si ise emek faktörüne bağlıdır. Görüldüğü gibi üretimdeki artışın önemli bir kısmı organizasyon ve emek faktöründeki değişme ile açıklanmaktadır. Eğer, net yatırımlar sıfır ise yalnızca emek ve organizasyon faktöründeki artış büyüme oranının yaklaşık %3 olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır. 1900-1955 döneminde ise reel sermayedeki %1 artışın yılda üretimi %0,2, emekteki bir artışın %0,7, organizasyondaki %1 artışın ise %1,8 artırdığı bulunmuştur. Benzer sonuçlar ABD ve Finlandiya için de bulunmuştur. ABD’ de organizasyon faktörüne bağlı olarak üretim yılda %1,5, Finlandiya’ da %1,2 artış göstermiştir. Sonuçlar, insan faktöründeki değişiklikler ile ortaya çıkacak olan organizasyon faktöründeki değişikliklerin üretimde meydana gelen artışın önemli bir bölümünü açıkladığını ortaya koymaktadır (Tunç, 1997: 171).

7.9. HARBISON-MYERS MODELİ

1964 yılında F. Harbison ve C. A. Myers 75 ülkeye ilişkin olarak ekonomik gelişme ile beşeri kaynakların geliştirilmesi arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla bir karma indeks hazırlamışlardır. Bu indekse göre, ülkeler gelişme düzeylerine göre sınıflandırılmaktadır. Model bir ülkenin kalkınması üzerinde beşeri sermayenin etkisini ortaya koymaktan öte farklı ülkelerin gelişmişlik düzeylerine beşeri sermayedeki gelişmelerin ne ölçüde etkide bulunduğunu analiz etmektedir. Model bir ülkenin kalkınması üzerinde beşeri sermayesinin etkisini ortaya koymaktan öte farklı ülkelerin gelişmişlik düzeylerine karşılaştırılmalı olarak beşeri sermayesindeki gelişmelerin ne ölçüde etkide bulunduğunu analiz etmektedir (Tunç, 1997: 176).

Ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmesi ve beşeri kalkınma düzeyini miktar ölçütlerine göre kantitatif olarak analiz eden Harbison-Myers yaklaşımının başlıca amacı, insan kaynaklı kalkınma göstergelerine göre ülkeleri sıralayıp gruplandırmak ve insan kaynaklı ölçütler ve ekonomik kalkınma ölçütleri arasındaki istatistiksel ilişkiyi belirlemektir. Bu doğrultuda, insan kaynaklı karma indeks, 75 ülkenin gelişmişlik düzeyi sıralamasında kullanılarak, ülkeler insani kalkınma düzeyine göre gruplandırılmıştır (Tunç, 1997: 177).

Harbison ve Myers' e göre beşeri sermaye birikimi birçok yolla geliştirilebilmektedir. Bunlardan en belirgin olanı ilk, orta ve yükseköğretimi kapsayan formal eğitimidir. İkincisi, informal ya da işbaşında eğitimidir. Bu tür eğitimler çeşitli kuruluşlarda istihdam edilerek, yetişkin eğitim programlarına katılarak ve çeşitli politik, sosyal, bölgesel ve kültürel gruplara üye olarak gerçekleştirilir. Üçüncüsü kişinin kendi kendini geliştirmesidir. Bu yöntemde kişi, daha çok bilgi, beceri ve hüner kazanabilmek için kendi üstünlüğünü kullanarak bireysel bir çaba sarf etmektedir. Bu tür beşeri sermaye birikimi çeşitli kurslara katılarak, informal iletişim kanalları kurarak ve okuyarak kazanılır. Beşeri sermaye birikimini sağlayan diğer iki faktör ise istihdam edilen nüfusun çalışma kapasitesini artıran sağlık ve beslenme şartlarının iyileştirilmesidir (Özsoy, 2009: 23).

7.10. MANKIW- ROMER-WEIL (MRW) MODELİ

MRW (1992) modeli, Solow Büyüme Modelindeki sermaye tanımını genişleterek üretim fonksiyonunun açıklayıcı değişkenini $3'$ e yükseltmesi ile oluşturulmuştur. MRW ampirik çalışmalarında, beşeri sermayenin ulusal gelirdeki payının (b), $1/3'$ ten fazla olacağını öne sürmüştür. Nitelsiz iş gücünün milli gelirdeki payını, asgari ücreti temel alarak bulmaya çalışmış ve L' nin katsayısının $1/2-1/3$ olacağı tahminine ulaşmıştır. MRW, petrol üreticisi olmayan ülkeler, orta gelişmişlik düzeyindeki ülkeler ve OECD ülkeleri için 1960–1985 yıllarına ait panel verileri kullanarak hesaplama yapmışlardır. Ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının nedenini açıklamak amacıyla beşeri sermaye birikimi için ortaokula kayıtlı kişi sayısını ele almışlardır (Günel, 2006: 70).

Mankiw, Romer ve Weil' e göre farklı tasarruf oranlarına ve nüfus artış hızına sahip ekonomiler, kendilerine özgü durağan denge durumuna ve kişi başına gelir düzeyine sahip olacaklardır. Bu nedenle gelir farklılıkları kararlı bir yapıdadır. Yakınsama süreci ise, ülkelerin başlangıçta sahip oldukları üretim faktörlerinin miktarına bağlıdır. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımında bulunan araştırmacılar, ülkelerarası gelir farklılıklarını ve yakınsamayı açıklayan faktörlerden birinin beşeri sermaye olduğunu vurgulamışlardır. Neo-klasik büyüme modelinin ekonomik büyümeyi açıklamada yetersiz olduğu şeklindeki eleştirilere tepki olarak, ulusal gelir farklılıklarını en iyi açıklayan modelin genişletilmiş Solow modeli olduğunu savunmuşlardır (Gökçen, 2006: 31).

Araştırma sonucunda, her bir ülke grubu için sonuçlar anlamlı olup ölçeğe göre sabit getiri varsayımı desteklenmiştir. Gelirin eğitilmiş iş gücü esnekliği; petrol üreticisi olmayan ülkeler için 0.66, orta gelişmişlik düzeyindeki ülkeler için 0.73 ve OECD ülkeleri için ise 0.76 bulunmuştur. Fiziki sermaye esnekliği ise sırasıyla; 0.69, 0.70 ve 0.28 olarak tahmin edilmiştir. Bu bulgulardan sonra araştırmacılar, ülkeler arasındaki yakınsamayı ortaya çıkarmak için koşullu yakınsama regresyonunu tahmin ederek 0.22 değerine ulaşmışlardır. Bu sonuçlara göre, ülkelerarası gelir farklılıklarının azalmasını sağlayacak sermaye, fiziki ve beşeri sermaye olarak yeniden tanımlanmıştır. Ancak OECD ülkelerine dayalı sonuçlar, MRW modeli

açısından başarılı değildir. Kısaca, MRW neo-klasik büyüme modeline beşeri sermaye unsurunu da dahil ederek neo-klasik modelin geçerliliğini savunmaya çalışmışlardır. Ülkelerarası gelir farklılıklarının nedenlerini açıklamak amacıyla yola koyulan araştırmacılar, farklı tasarruf oranına ve nüfus büyüme oranına sahip ülkelerin, kendilerine özgü durağan durum büyüme oranına sahip olduğunu savunurlar. Bu nedenle gelir farklılıkları karardır. Ülkelerin sahip oldukları üretim faktörleri miktarı, onların yakınsama sürecinin bir göstergesidir. Ölçeğe göre getirinin sabit olduğu varsayımı altında, ülkelerarası gelir farklılıklarını ve yakınsama olgusunu açıklayan en önemli etmen, beşeri sermayedir. Beşeri sermaye, uzun dönemli büyümeyi %50 oranında açıklamaktadır (Günel, 2006: 71).

8. BEŞERİ SERMAYENİN ÖLÇÜLMESİ

Ülkelerin sahip oldukları beşeri sermaye stoklarının karşılaştırılması ve beşeri sermayenin başta ekonomik büyüme olmak üzere diğer makro değişkenler üzerindeki etkisinin araştırılabilmesi için beşeri sermayenin ölçülebilir göstergelerle ifade edilmesi gerekmektedir (Dura, Atik ve Türker, 2004: 14).

Beşeri sermaye göstergelerinin başında eğitim, sağlık ve göçle ilgili göstergeler gelmektedir. Bu göstergelerin içinde ise en önemlisi eğitim olarak ele alınmaktadır. Bunun temel nedeni eğitimin diğer bileşenlere göre daha kolay ölçülebilmesidir. Ayrıca, eğitime yapılan yatırımlar ve harcamalar vasıtasıyla oluşan iş gücü, bir ülkenin beşeri sermaye stokunun ölçümü için kullanılabilecek en gerçekçi göstergelerin başında gelmektedir.

Beşeri sermaye göstergelerinden eğitimi çalışmalarında kullanan bilim adamlarının başında Mankiw-Romer-Weil, Ağır-Kar, O' Neill ve Wolff-Gittleman gelmektedir. Mankiw-Romer-Weil çalışmalarında beşeri sermaye ölçüsü olarak orta öğretime kayıt yaptırmış 15-19 yaş arası nüfusun aktif nüfusa oranını kullanırken, Ağır-Kar ise eğitim ve sağlık harcamalarının GSMH içindeki yerini kullanmışlardır. O' Neill ise okullaşma kayıtlarını kullanarak yaptığı eğitim-büyüme ilişkisini inceleyen yatay-kesit çalışmasında az gelişmiş ülkelerin, sayısal manada okullaşma ve eğitim alanında, diğer gelişmiş devletlerle olan açığını son zamanlarda giderek

kapattığını tespit etmiştir. Ancak, söz konusu ülkelerin hala eğitimden elde ettikleri faydalar (bilinçli, düşük suç oranı ve siyasi istikrara sahip toplum vb.) açısından gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğu gerçeğini de vurgulamıştır. Wolff ve Gittleman ise hem okula kayıt yaptırma (enrollment) hem de okula gitme (attainment) temelinde, ilkokul, ortaokul ve üniversite olmak üzere üç eğitim seviyesinin yakınsama sürecindeki göreceli rollerini veya etkilerini açıklamaya çalışmışlardır (Gökçen, 2006: 8).

Tuna ve Yumuşak ise beşeri sermayeyi kalkınma indeksiyle ölçmüşlerdir. Beşeri Kalkınma İndeksi uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi ve eğitim ile ekonomik olanaklar olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Beşeri Kalkınma İndeksinin birinci boyutu olan uzun ve sağlıklı yaşam, ortalama yaşam beklentisi ile ölçülmektedir. Bireylerin sağlık ve beslenmeyle ilgili hizmetler konusunda iyi durumda oldukları ülkelerde, ortalama yaşam süresi diğer ülkelere göre yüksek olmaktadır. Beşeri Kalkınma İndeksinin ikinci boyutunu oluşturan bilgi ve eğitim ise okur- yazarlık oranı ve okullaşma oranı ile ölçülmektedir. İyi bir yaşam sürdürebilmek için gerekli kaynaklara sahip olabilmek, beşeri kalkınmanın üçüncü boyutunu oluşturmaktadır. Bu boyut beşeri kalkınma indeksinde ortalama gelir ile ölçülmektedir (Dura, Atik ve Türker, 2004: 14).

Beşeri sermayenin ölçümü, üç farklı şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi, ülkedeki beşeri sermaye stokunun belirlenmesidir. Beşeri sermaye stoku çeşitli formüllerle hesaplanır. İkincisi ise, ülkenin beşeri sermaye açısından gelişme düzeyinde meydana gelen değişimdir. Beşeri sermaye gelişimi ise çeşitli endekslerle hesaplanmaktadır. Son ölçüm şekli de iş gücünün ortalama beşeri sermayesinin ölçülmesidir (Gençoğlu, 2006: 10).

8.1. BEŞERİ SERMAYE STOKU

Beşeri sermaye stokunun hesaplamasındaki güçlükler nedeniyle, literatürde çok önemli bir yere sahip olamamıştır. Bununla birlikte beşeri sermaye stokunun ölçülmesinde zaman içerisinde çeşitli modeller kullanılarak ölçümler yapılmıştır. Her bir modelde beşeri sermaye başka bir değer fonksiyonu olarak ele alınmıştır.

Bunlara sırayla bakıldığında, ilk kullanılan modelde, beşeri sermaye kazançların bir fonksiyonu olarak, diğer bir modelde beşeri sermaye, yatırımın bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Bu modeller dışında en yaygın kullanılan modelde ise beşeri sermaye, insan yeteneklerinin toplamı olarak ele alınmaktadır.

8.2. İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ

Beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkilerin teorik düzeyde tartışılmaya başlandığı yıllarda Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı (UNDP), ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçmek için Beşeri Kalkınma İndeksi (Human Development Indeks-HDI) adı altında çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalarda iktisadi gelişmişlik sadece büyüme hızıyla değil refah seviyesini ve kalkınmışlığı gösteren diğer göstergelerle birlikte ele alınmaktadır. Teorik çalışmalarda da bir ülkenin gelişmişliği, vatandaşlarının sahip olduğu imkan ve niteliklere bağlanmakta, bunu deneysel bulgular desteklemektedir. Beşeri kalkınma ile iktisadi gelişme arasında her zaman ve her yerde birebir ilişki kurmak mümkün olmamaktadır. Özellikle bazı gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin iktisadi büyüme konusunda sağladıkları başarıyı, elde edilen refahın dağılımında sağlayamadıkları gözlenmektedir. Ancak, bazı istisnai durumlar göz ardı edildiğinde, genel olarak beşeri kalkınma ve iktisadi gelişme arasında paralel bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir (Tuna ve Yumuşak, 2002: 457).

UNDP tarafından 1990 yılından itibaren her yıl yayınlanan beşeri kalkınma raporlarında, bir toplumun gerçek zenginliği, insanların hoşlanacağı bir çevreye imkan veren, sağlıklı ve özgün bir yaşam ortamından faydalanabilen vatandaşlar ile sağlanabileceği sıklıkla ifade edilmektedir. Beşeri kalkınmayı iki yönüyle ele alan bu yaklaşıma göre bilgi, beceri ve sağlık gibi niteliklere sahip olma beşeri kalkınmanın bir yönünü, sahip olunan nitelik ve olanakların kullanılabilme imkanları da diğer yönünü ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında her iki yönün de birbirini dengelemesi gerekmektedir. Zira sahip olunan niteliklerin kullanılma imkanının olmadığı bir ortamda bu niteliklerin bir anlamı olmamaktadır (Tuna ve Yumuşak, 2002: 458).

Beşeri kalkınmanın temelini uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi edinme ve iyi bir yaşam standardı oluşturmaktadır. Beşeri kalkınma endeksi hesaplanmasında bu üç boyutu kapsayan değişkenler kullanılmaktadır (Tuna ve Yumuşak, 2002: 458).

Beşeri kalkınma endeksinin birinci boyutu olan uzun ve sağlıklı yaşam, ortalama yaşam beklentisi ile ölçülmektedir. Bunun sebebi, ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalarda sağlık ve beslenme standartları yüksek olan bireylerin bulunduğu ülkelerde, ortalama yaşam süresinin uzun olmasıdır (Tuna ve Yumuşak, 2002: 458).

Beşeri kalkınma endeksinin ikinci boyutu, bilgi ve eğitim, okur-yazarlık ve okullaşma oranlarıyla ölçülmektedir. Beşeri kalkınma endeksinin geliştirildiği ilk yıllarda okullaşma oranı yerine ortalama eğitim süresi kullanılmıştır (Tuna ve Yumuşak, 2002: 458).

Beşeri kalkınmanın üçüncü boyutu olan iyi bir yaşam standardının ölçülmesi, en zor boyutu oluşturmaktadır. Bu boyutla ilgili güvenilir veri sorunu mevcut olduğundan ortalama gelir düzeyi dikkate alınmaktadır. Ülkeler arasındaki gelir düzeyi sorununu ortadan kaldırmak için de satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla değeri kullanılmaktadır (Gençoğlu, 2006: 11).

8.3. BEŞERİ SERMAYEYLE İLGİLİ DİĞER ENDEKSLER

Beşeri kalkınma endeksiyle birlikte beşeri kalkınma raporlarında, Beşeri Kalkınmanın Kadın-Erkek Arasındaki Dağılımı, Kadının Ekonomik ve Siyasi Yaşamındaki Durumunun Dağılımı ve İnsani Yoksulluk Endeksi de yayınlanmaktadır. Beşeri kalkınmanın kadın erkek arasındaki dağılımını ölçen endeks, dört değişkenden oluşmaktadır. Bunlar; ortalama hayat beklentisi, 15 yaş üzerindeki nüfusun okur-yazarlık oranı, kişi başına gelir ve ilk, orta ve yüksek öğrenimdeki brüt okullaşma oranıdır. Her bir değişken kadın ve erkek için ayrı ayrı hesaplanmaktadır (Gençoğlu, 2006: 12).

Kadının ekonomik ve siyasi yaşamındaki durumunun dağılımını ölçen endeks de, dört değişken tarafından oluşmaktadır. Bunlar; kadınların mesleki ve teknik

personel içindeki payları, parlamentodaki kadın milletvekili sayısı, kazanılan gelir içinde kadınların gelirinin payı ve kadınların yöneticiler içindeki payıdır. Bu değişkenler, kadın nüfusun gelişimini ve toplumdaki yerini göstermektedir (Atik, 2006: 138). İnsani yoksulluk endeksine gelindiğinde, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkına bağlı olarak iki değişik şekilde hesaplanmaktadır. İlk hesaplama, gelişmekte olan ülkeler için yapılırken ikinci hesaplama seçilmiş OECD ülkeleri için yapılmıştır. Her iki hesaplamalar için kullanılan veriler Tablo 1’ de yer almaktadır.

Tablo 1. UNDP’ nin İnsani Yoksulluk Endeksi Hesaplamaları

Endeks	Uzun ve sağlıklı yaşam	Bilgi Düzeyi	Yaşam Standardı
Gelişmekte olan ülkeler için insani yoksulluk endeksi	Doğumda 40 yaşına kadar hayatta kalma beklentisi	Okur-yazar olmayan yetişkinlerin oranı	- Güvenilir su kullanamayan nüfus - Beş yaşın altında kötü beslenen çocuk oranı
Seçilmiş OECD ülkeleri için insani yoksulluk endeksi	Doğumda 60 yaşına kadar hayatta kalma beklentisi	- Fonksiyonel okur-yazarlık becerisi olmayan yetişkinler - Uzun dönem işsizlik oranı	Yoksulluk düzeyinin altında yaşayan nüfus

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 2004, s.239’ dan aktaran Hayriye Atik, Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s.138.

8.4. İŞGÜCÜNÜN ORTALAMA BEŞERİ SERMAYESİNİN ÖLÇÜMÜ

Beşeri sermaye, üretimde verimlilik artışı sağlamak için temel faktörlerden biridir. Bununla birlikte gerekli beşeri sermaye miktarı ve kalitesini hesaplamak fiziki sermayedeki kadar kolay değildir. Fiziki sermaye gibi somut bir niteliğe sahip olmadığı için belli sebep-sonuç ilişkileri neticesinde hesaplamalar yapılmaktadır. Fernandez ve Mauro (2000)’ a göre bu hesaplamalar da net bir sonuç vermemekte, ama beşeri sermaye miktarı tahmininde fayda sağlamaktadır. Bu tahminlerle, ortalama beşeri sermaye miktarı hesaplanmaktadır (Karagül, 2002: 29).

Belli bir dönemdeki ortalama beşeri sermaye miktarının ölçülmesinde zaman, cinsiyet, okullaşma ve iş gücü verimliliği temel unsurları oluşturmaktadır. Bu unsurlar ortaya konulurken dikkat edilen değişkenler temel olarak şunlardır; kişi sayısı, zaman aralığı, cinsiyet dağılımı, eğitim/yaş dağılımıdır. Çalışanların eğitim ve yaş dağılımları ile cinsiyetlerinin üretimi etkilemesi arasında bir korelasyonun olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Buna bağlı olarak, söz konusu faktörlerin niceliksel değişmelerinin üretim verimliliğini hangi oranda etkilediği ortaya çıkarılabilmektedir. Bu tür bir yaklaşım, bize herhangi bir zamandaki iş gücünün sahip olduğu beşeri sermaye potansiyelini ortaya koymamıza yardımcı olmaktadır (Karagül, 2002: 29).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KALKINMA: TEORİ, POLİTİKA VE KALKINMA DÜZEYİNİN ÖLÇÜLMESİ

1. KALKINMA KAVRAMININ TANIMI İÇERİĞİ VE GELİŞİMİ

Kalkınma kavramının doğru ve değişmez bir tanımını yapmak mümkün değildir. Bunun iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, her ülkenin içinde bulunduğu şartların farklı olması ikincisi ise kalkınmanın aktif bir kavram olmasıdır. Bu da heterojen özellikleri bir araya toplayarak İktisadi kalkınma kavramının genelleştirilmesini zorlaştırır (Özgüven, 1988: 99). Ekonomik kalkınma, tüm insani yaşamların kalitesini geliştirme süreci olarak tanımlanır. Bu bağlamda; kalkınmanın üç önemli yönü vardır. Bunlar (Günel, 2006: 43);

- İnsanların ekonomik büyüme sürecinde; gıda, sağlık ve eğitim hizmetleri v.b. tüketim düzeyleri ile gelir düzeyinin artması ve böylece yaşam düzeyini yükseltmesi,
- İnsani itibar ve saygınlığı arttıran; sosyal, politik ve ekonomik sistem ve kurumlar aracılığıyla bireylerin özgüven gelişimine yardım eden koşulu yaratması,
- Tüketici mal ve hizmet çeşitliliğindeki artışın birey seçim alanındaki çeşitliliği büyütürük özgürlük artışını sağlaması şeklinde sıralanabilir.

Kalkınma, iktisat literatüründe toplumun reel gelirindeki niceliksel artışın yanı sıra toplumda daha mutlu, sağlıklı ve daha kaliteli bir ortamın ortaya çıkması şeklinde de tanımlanabilmektedir (Karaman, 2007: 4). Kalkınma, yoksulluğun ortadan kaldırılması, maddi refahın artırılması, üretimde kullanılan girdiler ve elde edilen çıktılarının içeriğinin değiştirilmesi gibi süreçleri kapsar. Kalkınmanın bir diğer tanımı ise, bir ülkede üretim ve gelir artışlarıyla beraber ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yaşanan değişim süreci olarak tanımlanabilir. Kalkınma kavramıyla, ülkede yaşanan niceliksel artışlarla beraber niteliksel değişme yolundaki her şeye işaret edilmektedir (Berber, 2004: 6).

Kalkınma aynı zamanda, yenilik ve yaratıcılık kazandıran bir süreç olarak da değerlendirilebilir. Bu süreçte, insanın düşüncesi, yetenekleri, eğitim düzeyi ve talebi, değer yargıları ve refah anlayışı ile oluşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortam, yenilik ve yaratıcılığın gelişmesini sağlayarak kalkınmanın itici unsuru olmaktadır. Beşeri kalkınma, davranış değişikliği yaratarak, kalkınma sürecinin sosyal boyutuna katkıda bulunmakla birlikte, üretim sürecinin bir girdisi olarak da ekonomik gelişmeye katkı sağlar. Gelişmiş insan gücü, ekonomik kaynakların verimli kullanımını sağlayarak üretimi artırır. Çalışanların ve yöneticilerin kapasitelerini geliştirerek üretim ve organizasyon imkanlarını artırır, fırsatlardan daha iyi yararlanılmasını sağlar (Tuna ve Yumuşak, 2002: 457).

Genelde kalkınma tanımı yapılırken büyüme ile karıştırılarak tanım yapılmaktadır. Oysa kalkınma ve büyüme kavramları birbirlerinden farklıdır. Bu nedenle büyüme ve kalkınma tanımları yapılırken karşılaştırmalı olarak tanımlar yapılır. Böylelikle hem aralarındaki fark hem de tanımları ortaya çıkmaktadır.

Büyüme kavramının en büyük özelliği “bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme ya da miktar artışının var olmasıdır. Büyüme ile ekonomik kalkınma arasındaki fark, büyüme daha çok aynı şeydeki basit artış sürecini, ekonomik kalkınma ise daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişme sürecini ifade etmesidir. Büyüme kavramı, ekonomik yapıda herhangi bir değişme olmadan, toplam üretimde ya da GSYİH’ da belirli bir zaman aralığında ortaya çıkan bir artışı ve niceliksel bir değişmeyi ifade eder. Buna karşın ekonomik kalkınma, ekonomik yapıda ortaya çıkan, örneğin, teknoloji ve kurumlarda ortaya

ıkan gelişmelerle birlikte ya da bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan hasılda ki artışları ifade etmektedir. Bu nedenle niteliksel bir değişmeyle birlikte ya da bunun sonucunda ortaya çıkan gelişmelerdir. Ekonomik kalkınma, aynı zamanda ekonominin niteliksel değişimi sonucunda ortaya çıkan gelir büyümesinden, eskiye göre daha çok insanı yararlandırarak yaşam standartlarının, yani rahatlık düzeyinin yükseltilmesidir. Kısaca, gelir dağılımının iyileştirilmesi olarak düşünülebilir. Ekonomik kalkınma, her ne kadar büyümeyi içerirse de, var olanın sayısal olarak büyümesi anlamına gelmemekte, olumlu anlamda yeni bir yapının kurulmasını öngörmektedir. Büyüme ve ekonomik kalkınma kavramlarına baktığımızda, büyümede var olan ekonomik yapı temel alınırken, ekonomik kalkınmada ise ekonomik yapıya razı olunmayarak ve bu yapının değiştirilmesi ile birlikte, gelişmesinin esas alınmasıdır (Mısırlıoğlu, 2007: 6).

Kalkınma, sadece üretimin ve kişi başına gelirin arttırılması değil, az gelişmiş bir ekonomide iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesidir. Kişi başına düşen milli gelirin artması yanında genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler kalkınmanın temel ögeleridir (Han ve Kaya, 2002: 2).

Kalkınma, ilk aşaması üretim faktörlerinin yaratıldığı, ikinci aşaması ise üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerdiği iki aşamalı bir süreçtir. İlk aşamada, üretim faktörlerinin oluşturulabilmesi için ekonomiyi de içine alan kurumsal, yapısal bir değişimin olması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci aşamada ise, iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyal, siyasal nitelikteki yapılarında gelişme yönünde önemli bir değişime, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere işaret ettiği vurgulanmıştır (Yavilioğlu, 2002: 66).

Kalkınmanın temel konusu, ülkelerin gelişip ileriye gitmesi için gerekli olan etkenleri belirlemek ve bunların nasıl kullanılacağını ifade etmektir. Ülkelerin kalkınmalarını sağlayacak olan en önemli faktör beşeri sermayedir. Günümüzde beşeri sermaye, hızla değişen ve küreselleşen dünyanın en önemli üretim faktörü haline gelmiştir. Kümülatif bir biçimde artan, çağdaşlaşan, refah seviyesi artan ve

teknolojik olarak ilerleyen toplumların ulaştıkları bu nokta beşeri sermayeyi arttırmak için yaptıkları yatırımlar sayesinde olmuştur (Taş ve Yenilmez, 2008: 157).

Kalkınmanın temel amacı; kişilerin uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam seviyesine ulaşmasını sağlamak yani, kaliteli bir yaşam için gerekli çevresel koşulları oluşturmaktır (Çetin, 2005: 60).

Bir ülkenin sanayileşebilmesi ve kalkınabilmesi için o toplumun sahip olması gereken birtakım asgari koşullar vardır. Bu koşullar şunlardır (Taş ve Yenilmez, 2008: 159):

- Sürekli ve istikrarlı bir siyaset ortamı
- Yüksek ulaşım olanakları
- İyi bir iletişim ve finans ortamı
- Yeterli bir eğitim seviyesi

Geniş bir tanımlaması olan kalkınmayı hızlandıran bir takım faktörlerin olması da kaçınılmazdır. Bunların başında teknoloji, doğal kaynakların zenginliği ve beşeri kaynaklar gelmektedir. Bu faktörlerin niteliksel olarak farklılıklar taşımaları, kalkınmanın itici gücü haline gelmelerine neden olmuştur (Gökçen, 2006: 40).

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, klasik ve neo-klasik teorilerin sermaye kavramına yüklediği hâkim rol nedeniyle, akademisyenler ve politika yapıcılar “fiziki sermaye kavramını” kalkınmada gerekli ve yeterli bir koşul olarak görmüşlerdi. Daha önceki dönemlerde nitelikli iş gücü, eğitilmiş bir nüfus ve uygun bir kurumsal çerçeveye sahip olmayan bir makinenin, düşük verimde üretebileceği gerçeği ihmal edilmişti. Ancak daha sonraki yüzyıllarda yapılan araştırmalar kalkınma iktisatçılarına, “kalkınmanın anahtarının insan olduğu; kalkınma sürecini hızlandırmak için insanın yetenekleri, davranışları ve değerlerinin değiştirilmesi gerektiği” gibi bir sonuca götürmüştür (Soyak, 2008: 12).

Bilgi toplumuna geçiş sürecinde ise iktisadi kalkınmanın temelini bu saydığımız üç faktörden biri olan beşeri kaynaklar ve beşeri kalkınma oluşturmaktadır. Beşeri kalkınma insanların seçeneklerini artırma süreci olarak tanımlanmakta ve sonsuz tercihler yerine bunlardan sadece üçü üzerinde

durmaktadır: Uzun sağlıklı bir ömür, bilgi edinmek ve asgari geçim için gerekli kaynaklara erişmek (Tuna ve Yumuşak, 2002: 455).

Sosyal, iktisadi, kültürel ve siyasi alandaki gelişme ve değişimleri yansıtan kalkınma süreci, toplumda ve ekonomide yaşanan yapısal değişim ve dönüşümleri de yansıtmaktadır. Üretim yapısı, teknoloji seviyesi, demografik yapı, gelir dağılımı, tasarruf eğilimi, talep yapısı, istihdam, kentleşme ve ticaret yapısında meydana gelen değişimler kalkınma ile açıklanmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm sürecini iktisadi kalkınmanın temel belirleyicisi olarak ele alınırsa, bu belirleyici özellikler aşağıdaki şekilde de sıralanabilir (Berber, 2004: 7):

- İktisadi kalkınma, tarım, sanayi ve hizmetler olarak adlandırılan temel sektörlerin GSMH içerisindeki nispi paylarındaki değişim olarak da tanımlanmaktadır. Az gelişmişlik göstergelerinden biri olan tarım sektörünün GSMH içindeki payının ağırlıkta olmasıdır. Gelişme seviyesi yükseldikçe sanayi ve hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı artarken tarım kesiminin payı azalmaktadır. Gelişme aşamasında sanayi kesiminin ağırlığı görülürken kalkınma sürecinin son aşamalarında hizmetler sektörü ağırlıklı sektördür.
- Kalkınma sürecinin diğer belirleyicilerinden biri, sanayi sektörünün kendi içerisinde yaşanmaktadır. Talebin gelir esnekliğine bağlı olarak, kalkınma sürecinin ilk aşamasında tüketim malları sanayi ağırlıklı paya sahiptir. Kalkınma seviyesi yükseldikçe ara ve yatırım malları sanayinin payı artış göstermektedir. Yatırım malları sanayi ne kadar gelişirse kalkınmışlık seviyesi de o kadar yükselmektedir.
- Kalkınma dış ticaretin yapısında meydana gelen değişimlerin de bir göstergesidir. İlk başta tarımsal ürünler ve işlenmemiş doğal kaynaklardan oluşan ihracat, git gide sanayi ve mamul mallar yararına dönüşmüştür.
- Kişi başına enerji tüketimi, kişi başına yüksek kalori tüketimi, kentleşme oranı, okur-yazarlık düzeyi, ortalama hayat seviyesi, araştırma-geliştirme harcamaları, bebek ölüm oranı, kişi başına doktor sayısı gibi unsurlar bir toplumun kalkınmasında temel göstergedir.

2. KALKINMAYI GEREKTİREN NEDENLER

Bir ülke için kalkınmışlık ekonomik anlamda öncelikle hem milli gelirdeki artış hem de uluslararası piyasalarda rekabet edebilme özelliğini ifade eder. Ülkeler için önemli bir gelişmişlik ölçütü olan kişi başına düşen GSYİH' nin arttırılabilmesi ülkenin üretim kapasitesi ve ihracat gelirleriyle doğrudan alakalıdır. Bunun yanı sıra bir ülkede ekonomik kalkınmanın nedenlerini sosyal, siyasal ve askeri bakımdan açıklamak mümkündür (Karagül, 2002: 10-12);

- AGÜ' ler için başlıca sosyal sorun, işsizlik ve yoksulluktur. Bu nedenle yeni iş imkanlarının oluşturulması, üretimin ve dolayısıyla milli gelirin arttırılması ile işsizlik ve yoksulluk sorununa çözüm bulunmalıdır. Üretim yapılırken, ülkenin sahip olduğu doğal ve beşeri kaynaklar çok önemlidir. Bir yandan yeni istihdam alanları oluşturulurken diğer taraftan ülkenin iç ve dış pazarda rekabet edebilmesine olanak sağlayacak üretim yapılmasına öncelik verilmelidir.
- Bir ülkenin kalkınmışlığı o ülkenin ulusal ve uluslararası alanda etkili olabilmesinin bir göstergesidir. Siyasi iradenin ülke içinde rahat çalışabilmesi ve çıkar gruplarıyla mücadele edebilmesi ülkenin kalkınmaya sağladığı katkı ile ilgilidir. Küreselleşen dünyada artan uluslararası ilişkiler nedeniyle ülkeler ulusal çıkarlarını korumak adına sözünü dinletebilmek için ekonomik anlamda da güçlü olmak durumundadırlar. Bu da ancak kalkınma ile mümkündür.
- Bir ülkede askeri güç, ülke çıkarlarını ve sınırlarını korumak amacıyla çalışır. Ancak, askeri gücün ülke ekonomisine hiçbir katkısı yoktur, aksine bütçeye önemli yükler getirmektedir. Bu nedenle ülkelerin, askeri anlamda güçlü olabilmeleri ekonomik gelişmişliklerine bağlıdır.

3. KALKINMA VE AZ GELİŞMİŞLİK

S. Kuznets' in yaklaşımına uygun olarak belirlenen üç temel kıstasa göre az gelişmişlik için şu tanımlamalar yapılabilmektedir. Bunlar az gelişmişliğin, uluslararası gelişme farklılıklarına göre, ekonomik kaynakların kullanım potansiyeline göre ve toplumsal ve bireysel temel ihtiyaçların karşılanmasına göre yapılan tanımlamalardır. Az gelişmişliğin uluslararası gelişme farklılıkları temel alınarak yapılan tanımlanmasına göre; az gelişmiş ülkeler, mevcut tüm ülkelere ilişkin gelişme sıralamasında en alt sıralarında yer alan ülkelerdir. Kaynak kullanım durumuna göre az gelişmişlik, kaynak kullanımında fiili durum ile potansiyel durumun karşılaştırılmasıyla tanımlanmaktadır. Bir ülkede gerçekleştirilen üretim düzeyi potansiyeli, ülkenin kendine göre ekonomik kaynaklarını tam ve etkin biçimde kullanarak ulaşacağı üretim düzeyinden düşükse bu ülke az gelişmiş sayılmaktadır. Az gelişmişliğin toplumsal ve bireysel temel ihtiyaçların karşılanmasına göre tanımlanmasında, insanın temel ihtiyaçlarının bilimsel kıstaslarla saptanmış ölçüler, kalıplar çerçevesinde karşılanması temel alınır. Bir ülke, nüfusunun büyük çoğunluğu toplumsal ve bireysel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumdaysa, o ülke az gelişmiş olarak adlandırılmaktadır (Han ve Kaya, 2006: 6–7).

Az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki farklılığı ortaya koyan temel gösterge kişi başına GSMH seviyesidir. Dünya Bankası (DB), ülkeleri gelir düzeylerine göre sıralamaktadır. 2003 yılı dolar bazında yapılan hesaplamalara göre kişi başına düşen GSMH esas alınarak düşük, orta ve yüksek gelir grubu ülkeler belirlenmiştir. Gruplar aşağıdaki gibidir (World Bank, 2005: xxv).

Düşük Gelirli Ülkeler: Kişi başına yıllık geliri \$765 ve daha az olan ülkeler,

Düşük Orta Gelirli Ülkeler: Kişi başına yıllık geliri \$766-\$3035 arasında olanlar ülkeler,

Üst Orta Gelirli Ülkeler: Kişi başına yıllık geliri \$3036-\$9385 arasında olan ülkeler,

Yüksek Gelirli Ülkeler: Kişi başına yıllık geliri \$9386 ve daha üstü olan ülkelerdir.

Az gelişmiş ülkelerde görülen belli başlı sorunlar arasında şunlar bulunmaktadır (Öztürk, 2005: 9-53);

- Kişi başına düşen gelir seviyesinin düşüklüğü,
- Gelirin adaletsiz dağılımı,
- Nüfus artış hızının yüksekliği,
- Kırdan kente göç ve çarpık kentleşme,
- Toplam üretimde tarımın payının yüksekliği,
- Dışa bağımlı dış ticaret,
- Teknolojik gerilik,
- Eğitim ve sağlık hizmetlerinde kalitenin düşüklüğü,
- Altyapı yatırımlarının yetersizliği,
- Siyasal istikrarsızlık ve demokratikleşememe,
- Tasarruf düzeyinin düşüklüğü.

AGÜ' lerde görülen yoksulluğun temel nedeni GSYİH yetersizliği ve gelir dağılımı adaletsizliğidir. Bu ülkelerde, GSYİH' nın düşük olması tüketici gelirlerinin büyük bir kısmının tüketiciler tarafından tüketim harcamalarına yönlendirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Böylece, ekonomideki yatırımların öncü kaynağı olan tasarruf yapılamamaktadır. Bu eğilim de kamu ve yatırım harcamalarının AGÜ' lerde gelişmiş ülkelere göre düşük olmasına ve kamu harcamalarının düşük olması da sağlık, eğitim hizmetlerinin düşük olmasına, yatırım harcamalarının düşük olması ise, kişi başına düşen gelirin yatırım yapılamamasından ötürü daha yavaş oranda artacağı anlamına gelmektedir (Kaplan, 2008: 9-12).

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma amaçlarına ulaşmak için kullandıkları kalkınma planlarında, beşeri sermayenin yeri büyüktür. İnsan üzerine yapılan yatırımlar ve bilgiye verilen önem sonucunda, az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları kolaylaşmaktadır. Sadece, fiziki sermayenin fazla olması tek başına bir anlam ifade

etmeyecektir. Bu fiziki sermaye stokunu kullanabilecek, yetişmiş, deneyimli, eğitilmiş, iş gücünün olması gerekmektedir. Bu durum, az gelişmiş ülkelerin beşeri sermaye için kaynak bulma zorluğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak, yukarıda saydığımız olumsuzlukları bünyesinde taşıyan ve kısır döngü çerçevesinde bu olumsuzluklar nedeni ile kalkınamayan az gelişmiş ülkelerin, var olan az miktardaki kaynaklarını da beşeri sermaye için kullanmaları zordur. Özellikle, nüfusun fazlalığı, eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesini önlemektedir. Ancak, yine de kalkınma hedefine ulaşmak için her ülke, kendi ekonomik göstergeleri ve imkanları doğrultusunda, beşeri sermayeye kaynak ayırmak zorundadır (Ataç, 2006: 25).

4. KALKINMAYI ENGELLEYEN UNSURLAR

Kalkınmayı engelleyen unsurları dört başlık halinde incelemek mümkündür;

Hızlı Nüfus Artışı: Birçok ekonomiste göre, az gelişmişliğin belirlenmesinde en önemli unsurlardan biri de nüfus sorunudur. Nüfus artışını aynı zamanda az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını engelleyen unsurlardan gören iktisatçılar olduğu gibi, bunu kabul etmeyen kazanç olarak gören iktisatçılarda bulunmaktadır. Bu ülkelerde, fert başına düşen milli geliri arttırmanın en kısa yolu, nüfus artış hızını yavaşlatabilmektir (Dinler, 2008: 580). Yüksek nüfus yoğunluğu, ülkenin büyümesi için gerekli sermaye teçhizatını çok arttırmaktadır. Çoğu zaman bu nüfus kitlesini eğitim düzeyi de son derece düşük olduğu için üretimde daha yüksek verimle kullanılmaları için gerekli eğitimde bu ülkelerin sınırlı kaynaklarını fazlasıyla zorlayan yatırım tutarları gereklidir. Nüfus artış hızı ise, büyük çabalarla ulaşılan kalkınma hızlarının nüfus başına üretim haline dönüştürülmesini engelleyen bir unsur olmaktadır. Ciddi bir kalkınma politikasıyla GSMH' nin yılda 0.03 arttırabilen bir az gelişmiş ülke, aynı zamanda yıllık nüfus artışı nedeniyle kişi başına GSMH artışının sıfıra düştüğünü görebilmektedir (Uluatam, 1984: 318).

Sermaye Birikiminin ve Doğal Kaynakların Yetersizliği: Doğal kaynakların yetersizliği geçmişten günümüze kalkınmayı etkileyen bir unsurdur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin coğrafi konumuna bakıldığında, gelişmiş ülkelerin

topraklarının daha verimli gelişmekte olanların ise verimsiz olduğu sonucuna varılmıştır (Dinler, 2008: 581). Ancak bazı ülkeler zengin doğal kaynaklara ve verimli topraklara sahip olmamasına rağmen, az olan kaynaklarını etkin kullanmasından dolayı kalkınmışlardır.

Gelişmekte olan ülkeler için kalkınma, sermaye birikimini artırmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle sermaye birikimi çoğu iktisatçı tarafından kalkınmanın temel koşulu olarak kabul edilmektedir. Ayrıca kalkınmada teknolojik gelişme ve istihdam artışı gibi faktörler pozitif dışsal katkı yaparken girişimci eksikliği, sosyal, siyasi ve kültürel koşullar ise negatif dışsal etkilere neden olmaktadır. Genel olarak yatırımların, dolayısıyla da sermaye birikiminin iktisadi kalkınmaya yaptığı katkılar şunlardır (Karataş ve ankaya, 2010: 35):

- Yatırım, lek ekonomilerinin ve artan getirinin temelini oluşturur,
- Yatırım, yeni teknolojilerin kullanılmasını sağlayan temel araçtır,
- Yatırım, deneyim kazanma ve yaparak öğrenme imkânı sunmaktadır,
- Yatırım, sosyal sermayenin ve çeşitli dışsallıkların temelini oluşturmaktadır,
- Yatırım, verimliliği yüksek çalışma alanları yaratmaktadır.

Sermaye birikimi kalkınma için önemli bir faktördür. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimi yeterince bulunamamaktadır. Kalkınmanın gerçekleşmesi için emek yoğun teknolojiden sermaye yoğun teknolojiye geçmek gerekmektedir. Sermaye yoğun teknolojiye geçmenin yolu ise sermaye birikiminin arttırılmasıdır (Dinler, 2008: 581).

Tasarruf Yetersizliği: Sermaye birikimini arttırabilmek için yatırımlardan gerekli olanları destekleyecek ana kaynaklara olan tasarrufları arttırmak gerekir. Az gelişmiş ülkelerin bazılarında tüketimi kısmak son derece güçtür. Gelişmiş ülkelerde ise tüketimi kısmak siyasi toplumsal planda sorunlar yaratmaktadır (etinkaya, 2000: 11).

Kültürel, Sosyal ve Dini Engeller: Gelişmekte olan ülkelerde bulunan sanayi faaliyetleri el gücüne dayalı olduğu için, meslekler ailelerin tekelindeydi. Bu yüzden

erkek evlatlar babalarıyla birlikte çalışarak onların mesleklerini öğrenirler ve ölene kadar o mesleklerini devam ettirirlerdi. Ancak babadan devralınan küçük işletmenin büyütülmesi düşüncesi olmadığı için yatırım ve tasarruf isteği geri planda kalacak bu durumda da kalkınma gerçekleşmeyecektir.

Gelişmekte olan ülkelerde, okuma-yazma oranına bağlı olarak, kültür seviyesi de çok düşüktür. Bu nedenle ekonomik gelişmeye ve yeniliklere karşı olanlar dini kendi lehine kullanarak kalkınmayı engellemeyi başarırlar.

5. KALKINMA TEORİLERİ

Kısır döngü kuramı, kaynaklar üzerindeki şiddetli nüfus baskısının yol açtığı yoksulluk ve durgunluk; kalkış kuramı, siyasal, sosyal ve kurumsal yapıda oldukça ileri bir düzeye peşinen erişilmiş olması; büyük itiş kuramı ise, öncekilerin yanı sıra yerli sermaye malları sektörünü yaratabilecek büyüklükte bir yurtiçi piyasasının bulunması varsayımlarına dayanır (Myint 1973; Aktaran Gökdere A.Y. : 317).

5.1. BÜYÜK İTİŞ TEORİSİ

Büyük itiş teorisi Avusturyalı iktisatçı R. Rodan tarafından ortaya atılmıştır. R. Rodan çalışmasını, İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında, geri kalmış bölgeler olan Doğu Avrupa devletleri üzerine yapmıştır. Söz konusu devletlerin kalkınmalarına engel olan sorunların başında bölgede milli gelir düzeyinin düşük olmasından dolayı talep yönünden darlığın bulunması gelmektedir. Bir diğer sorun ise, bölgenin nüfus ve alan olarak geniş olmasına rağmen arz yönüyle dar olup, sermaye miktarının oldukça düşük olmasıdır (Yavilioğlu, 2002: 56).

Rodan' a göre; söz konusu sorunları olan bölgenin kalkınabilmesinin iki yolu bulunmaktadır. Birinci yol, emek fazlasının olduğu geri kalmış bölgeden, sermaye fazlasının olduğu gelişmiş bölgeye emek göçüyle bölgenin kalkınmasıdır. İkinci yol ise, sermayenin geri kalmış bölgeye gelmesidir. R. Rodan bu yola sanayileşme ismini

vermektedir. Birinci yol, bir takım toplumsal dengesizliklere neden olacağı için kolay uygulanabilecek bir çözüm değildir. Bu nedenle R. Rodan ikinci yolun kullanılmasını, yani sermayenin geri kalmış bölgeye getirilmesini daha uygun bulmaktadır (Yavilioğlu, 2002: 56).

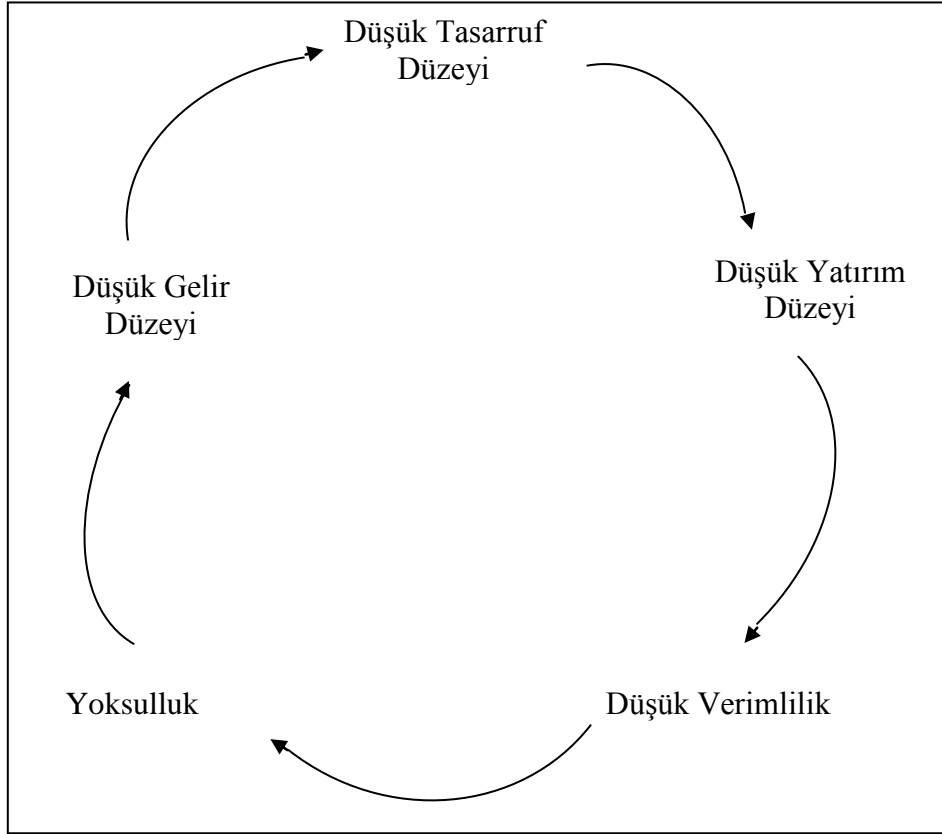
Rodan, sanayileşme yöntemi açısından dış özel sermayenin dolaylı ve dolaysız yatırımlarının kullanımının daha avantajlı olduğunu açıkladıktan sonra, bölgeye gelecek sermayenin nasıl kullanılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre, yabancı sermaye kendi özel karını artırma çabası içerisinde olacağı için bütün bir bölgenin sanayileşmesi görevini yerine getiremeyecektir. Çünkü özel sermaye küçük ünitelerle uğraşmakta ve dışsal ekonomilerin faydalarından yararlanmamaktadır. Bu nedenle geri kalmış bölgelerde sanayileşmenin başarıyla gerçekleştirilebilmesi için var olandan farklı kurumsal bir çatı gereklidir. Bu durumda bütün bir endüstri tek dev bir firma veya tröst olarak ele alınmalı ve tüm faaliyetler planlanmalıdır (Yavilioğlu, 2002: 56).

Rodan' a göre planlanmış büyük ölçek sanayileşme lehindeki en önemli neden, farklı sanayilerin birbirini tamamlamaları hususudur. Teori burada, dışsal ekonomileri analize sokmaktadır. Rodan, hem dışsal ekonomileri hem de endüstriler arası tamamlanmayı talep yönüyle düşünmektedir (Yavilioğlu, 2002: 56).

5.2. KISIR DÖNGÜ TEORİSİ

Kapalı çember teorisi olarak da adlandırılan bu teoride özellikle arz ve talep yönlü değerlendirilmeler yapılarak, az gelişmiş ülkeler için birçok konuda kısır döngüler tespit eden Singer ve R. Nurkse tarafından kalkınma literatürüne kazandırılmıştır. Bu yaklaşımda açıklayıcı değişkenler aynı zamanda açıklanan değişkenler olarak kabul edilmekte ve neden-sonuç ilişkisine dayanan bir sistem ortaya atılmaktadır. Bu nedenle, hangi noktadan başlanırsa başlansın kendisinden sonra gelen faktörü olumsuz etkileyen süreç gelişmeyi olanaksız kılacaktır (Berber, 2004: 262).

Şekil 1. Kısır Döngü Teorisi

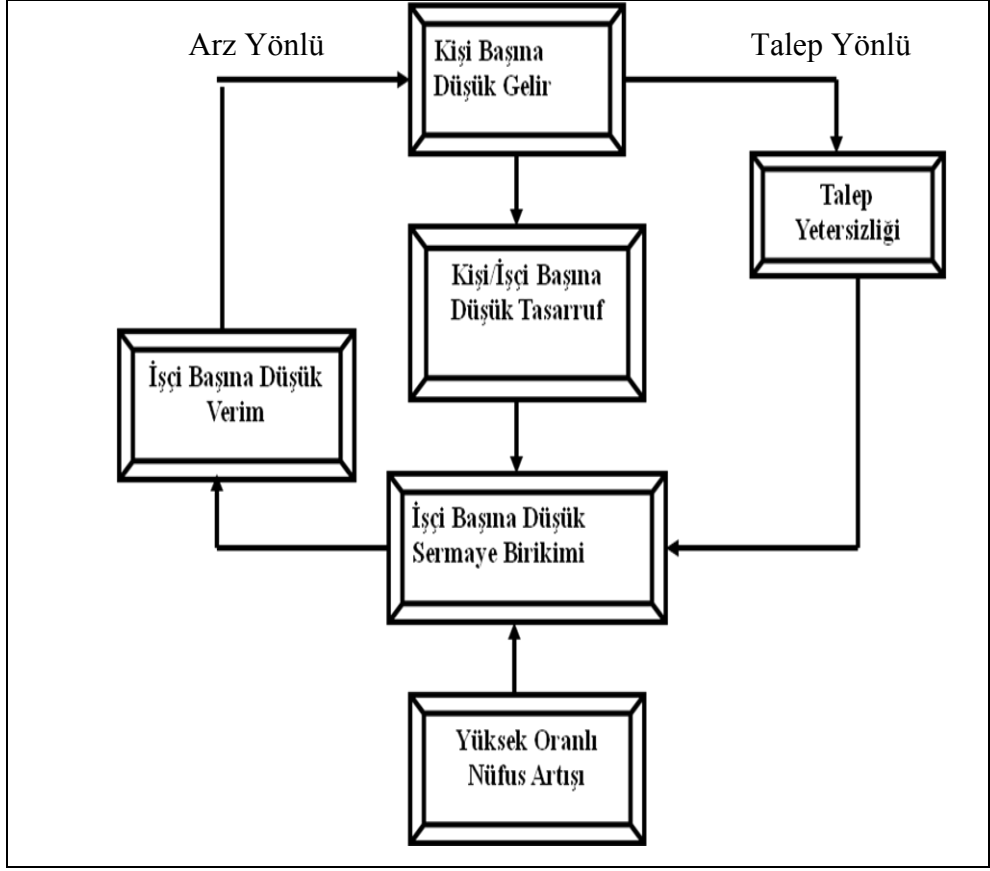

R. Nurkse, bir ekonominin geri kalmışlığını onun düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım, düşük verimlilik ve tekrar düşük gelir seviyesine bağlayarak, bu ülkenin bir kısır döngü içinde denge oluşturduğunu ileri sürmektedir (Yavilioğlu, 2002: 56). Bu durum Şekil 1’ de gösterilmiştir.

5.2.1. Yoksulluk Kısır Döngüsü

Az gelişmişlik sorununun ortaya çıkmasıyla kısır döngü kuramları içerisinde en çok kullanılan yoksulluk kısır döngüsü olmuştur. Yoksulluk kısır döngüsü R. Nurkse tarafından geliştirilmiştir. Bu döngüye göre, az gelişmiş ülkeler yoksul oldukları için yoksuldurlar, yani yoksulluğun devam etmesinin nedeni yine yoksulluktur (Berber, 2004: 263).

Şekil 2. Yoksulluk Kısır Döngüsü

Kaynak: Berber, M. (2003): 264

Yukarıdaki şekil yoksulluk kısır döngüsünü göstermektedir. Buna göre nereden başlarsanız başlayın yine aynı noktaya gelinecektir. Bu döngünün kırılabilmesi için, yani az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmesi için yapabilecekleri bazı şeyler vardır. Bunlar (Berber, 2003: 265);

- Öncelikle iş hayatını canlandırmak için devlet, kendi yapısından kaynaklanan bürokratik engelleri azaltabilir.
- Her türlü ekonomik aktivite için kolay ve elverişli bir ortam hazırlayabilir.
- Uygun modern tarımsal teknolojilerin adaptasyonuna gidilebilir.
- İşgücünün modern teknolojiyi daha etkin kullanabilmesi için ülkenin altyapısı iyileştirilebilir.
- Nüfus artışını azaltıcı politikalar uygulayabilir.

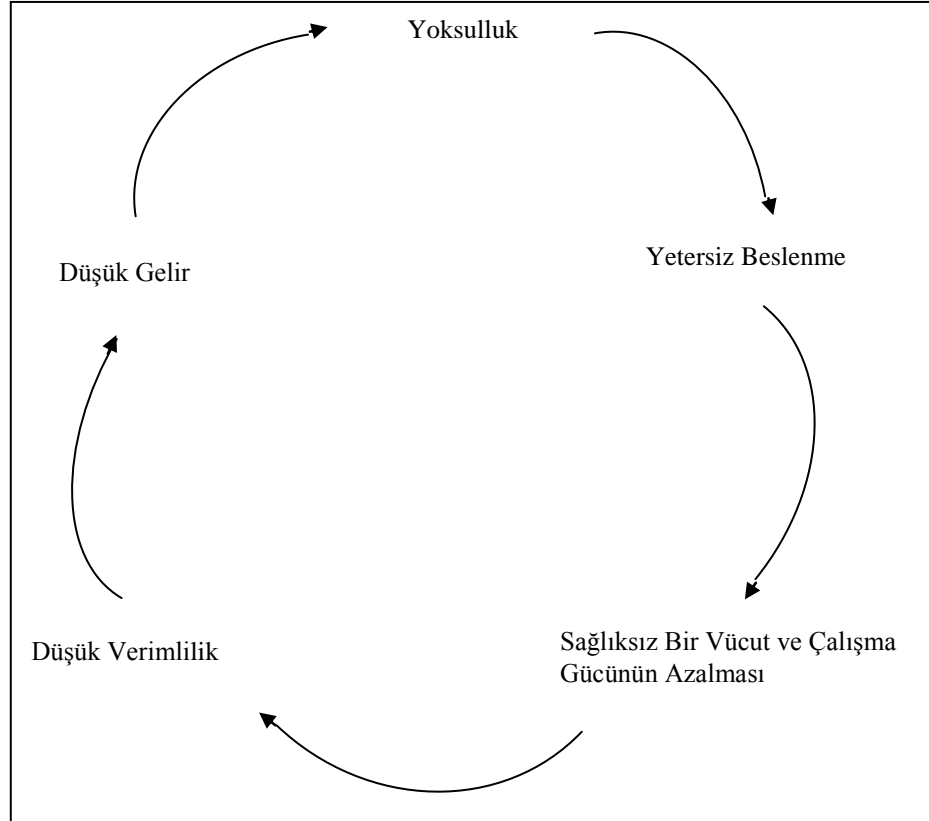
- Tasarrufu artırıcı bazı önlemler alınabilir.

Tabi ki bu sayılan önerilerin gerçekleşmesi için ülkelerin uzunca bir süreye ihtiyaçları vardır.

5.2.2. Diğer Kısır Döngü Yaklaşımları

Az gelişmiş ülkelere bakıldığında birçok kısır döngü yaklaşımının ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar beşeri sermayenin gelişimini de etkilemektedir. Beşeri sermayenin belirleyicileri arasında eğitim ve sağlık gibi değişkenler bulunmaktadır. Eğitim ve sağlık alanındaki kısır döngülere bakacak olursak;

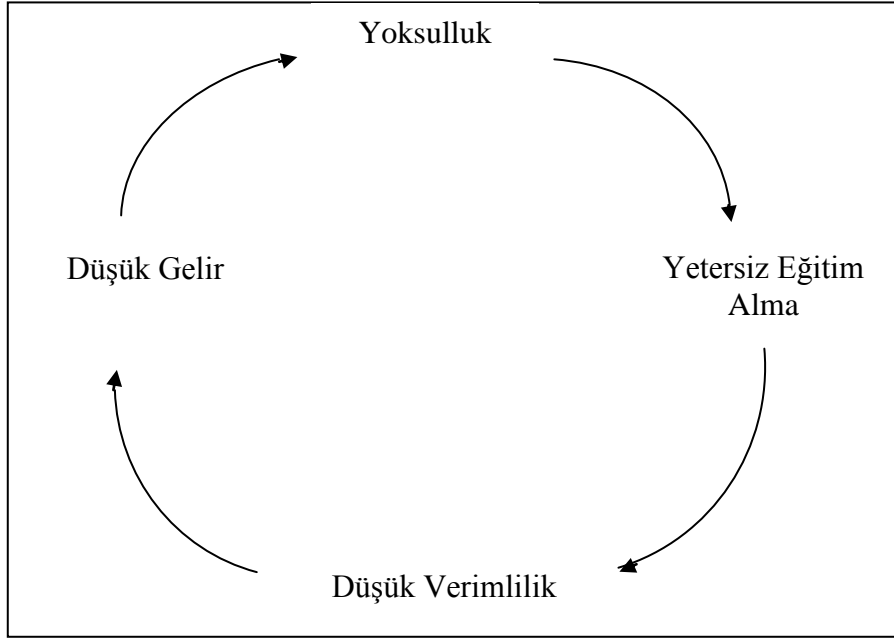
Şekil 3. Sağlık Alanındaki Kısır Döngü

Kaynak: Berber, M. (2003): 267

Sağlık alanındaki kısır döngü yaklaşımına bakıldığında, yetersiz beslenme sağlıksız bir vücut ve çalışma gücünün azalmasına, bu ise düşük verimliliğe, düşük gelire ve yoksulluğa neden olur.

Şekil 4. Eğitim Alanındaki Kısır Döngü

Kaynak: Berber, M. (2003): 267

Eğitim alanındaki kısır döngü yaklaşımında ise, yetersiz eğitim alma düşük verimliliğe, düşük gelire ve yoksulluğa neden olur.

5.3. KALKINMADA TARİHSEL AŞAMALAR YA DA SAFHA TEORİSİ

İktisat tarihçisi W. W. Rostow' un modern tarihin gidişatı hakkında yaptığı genellemeler, kalkınma literatürüne tarihsel aşamalar ya da safha teorisi olarak geçmiştir. Rostow, safha teorisi konusundaki görüşlerini ilk olarak 1958 yılında verdiği seminerler dizisinde, daha sonra ise 1960 yılında yayınladığı eserinde görüşlerini sistemleştirmiştir (Berber, 2004: 245).

Rostow' un ekonomik kalkınma sürecinde bütün toplumların geçeceğini varsaydığı beş aşama şu şekilde sıralanmaktadır (W. W. Rostow, 1980; Aktaran E. Güngör);

- Geleneksel toplum aşaması,

- Kalkış öncesi hazırlık aşaması ya da gelişmenin ön şartlarının hazırlandığı aşama,
- Kalkış ya da hızlı kalkınma safhası ya da ekonomiyi kendi kendine besleyen kalkınma sürecine taşıyan aşama,
- Olgunluk ya da olgunluğa gidiş aşaması,
- Kitle tüketim çağı ya da kitlevi refah çağı.

5.3.1. Geleneksel Toplum Aşaması

Geleneksel toplum aşaması 18.yüzyıldan önceki ya da Newton öncesi dönemi kapsamaktadır. Rostow ekonominin bu aşamasını ‘Newton öncesi’ olarak nitelendirmektedir. Newton öncesi dönem kişilerin doğayı düzenli bir şekilde üretim amaçlı kullanmaya başladıkları dönemdir. Geleneksel toplum gelenekler, görenekler ve ananeler üzerine kurulu olduğu için kalkınma sınırlı üretim fonksiyonları ve Newton öncesi ilim ve teknolojiye dayanır (Berber, 2004: 246).

Geleneksel toplum aşamasında tarıma dayalı ekonomi hakimdir. Üretim tekniği geri, yardımlaşma ve pazar ilişkileri azdır. Hakimiyet toprak sahiplerinin elindedir. Dolayısıyla ekonomi geleneksel toplum aşamasında düşük gelir dengesi üzerine kurulmuş durağan bir yapıdadır. Gelirin düşük olması ise tasarrufu engeller. Tarihi bakımdan bütün Newton öncesi dünya: Çin Hanedanları, Ortadoğu ve Akdeniz uygarlıkları, Ortaçağ Avrupa’ sını geleneksel toplum türüne birer örnek oluşturmaktadır (Han ve Kaya, 2002: 38).

5.3.2. Kalkışa Hazırlık Aşaması

Kalkışa hazırlık aşaması ekonomik kalkınmanın başlayabilmesi için gerekli ön şartların, değişimlerin ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde ekonomik yapıda birçok değişim olmuştur. Ekonomik yapıdaki değişimlerin en önemlileri arasında

sermaye birikiminin artması, teknik ilerlemelerinin ortaya çıkması ve bunların üretimde kullanılması yer almaktadır (Han ve Kaya, 2002: 38).

Ekonomik yapıdaki değişimin yanı sıra ekonomi dışı etkenlerde önemlidir. Özellikle milliyetçilik akımının güçlenmesi dönemin en önemli özelliklerindedir. Milliyetçilik ulusal gücü yücelterek toplumu durgunluktan ayırır ve değer yargılarını değiştirir (Han ve Kaya, 2002: 38).

Bu aşamada genel olarak aşağıda sıralanan değişimlere rastlanmaktadır (İlkin, 1988: 63):

- Tarımın öneminin azalmaya başlaması, sanayi ve ticaret kesimlerinin gelişmesi;
- Tarımda ve sanayide verimliliğin artmaya başlaması;
- Alt yapının gerçekleştirilmeye başlanması;
- Doğum oranının düşmeye başlaması;
- Sosyal, ekonomik ve siyasal yapının genişlemesi;
- Toplumda, modern bilimi uygulayacak yeni bir sınıfın ortaya çıkması;
- Modern tekniği uygulamak için sermayesini riske edebilecek kişilerin ortaya çıkması;
- Topluma egemen bir aydın sınıfın doğuşu ve ulusal bilinçlenme.

Rostow' un kalkışa hazırlık aşaması, kalkış aşamasının temellerini oluşturmaktadır.

5.3.3. Kalkış Aşaması

Modern toplumların tarihindeki en önemli dönem kalkış aşaması olmuştur. Bu aşamada geleneksel toplumun özelliğini oluşturan zihniyet, tutum ve sosyal yapılar yavaş yavaş değişmekte; kendi kendini besleyen ve devamlı gelişmeyi engelleyen maniler ve eski zihniyet tamamen yıkılmaktadır. Modern kesim gelişerek

ekonominin tamamında etkisini göstermektedir (Berber, 2004: 250). Bu aşamada genel olarak şu değişimlere rastlanmaktadır (Berber, 2004: 251):

- Tarım sektöründe olumlu yönde değişimler yaşanmaya başlanmıştır;
- Tarımdaki olumlu yönde değişimlerin sonucunda yeni teknikleri kullanan çiftçilerin sayısı artmıştır;
- Yeni sanayi kolları gelişir ve bunların meydana getirdiği gelirin büyük bir kısmı yeniden yatırma aktarılır;
- Yeni müteşebbisler ve özel sektör gittikçe büyür.

Kısaca denilebilir ki, kalkış aşamasında sanayileşme başlamakta ama bu sanayileşme, daha çok hafif sanayi yani tüketim maddeleri sanayi şeklinde görülmektedir (Özgüven, 1988: 205).

5.3.4. Olgunluk Aşaması

Yaklaşık kırk yıl sürecek olan bir önceki aşamadan sonra ekonomi olgunluk dönemine girecektir. Olgunluk dönemine geçmiş bir toplum, artık bir refah toplumu olmuştur. Bu dönemde bilgi toplumu yaratılmış, yüksek insani kalkınma düzeyini yakalamıştır (Han ve Kaya, 2006: 39).

Olgunluk aşamasının temel özelliği ve ayırt edici niteliği modern teknolojinin ekonominin hemen hemen bütün kesimlerinde uygulanmaya başlanması olarak değerlendirilmektedir. Kalkış aşamasından sonra artık düzenli bir şekilde gelişmeye başlayan iktisadi faaliyet, modern teknoloji her alana yayıldıkça, bazı dalgalanmalarla beraber uzun ve kuvvetli bir ilerleme devresine girmektedir. Milli gelirin %10-20 kadarı devamlı bir şekilde yatırıma aktarılmakta; gelir artışı nüfus artışından daha fazla gerçekleşmektedir. Teknik geliştikçe ekonomik düzen de durmadan değişmektedir. Yeni sanayi kollarında hızla yükselme, eskilerde ise bir düşme görülmektedir. Ekonomi artık milletlerarası ekonomilerdeki yerini bulmakta; daha önce ithal edilen ürünler artık ülkede yapılmaktadır. Yeni ithal ihtiyaçları artmakta ve bunları karşılamak için de yeni ihraç malları üretilmektedir. Toplum bütün bunları modern bir üretim mekanizmasının gereklerine göre düzenlemekte,

yeni kıymetleri ve müesseseleri eskilerle denge haline getirmektedir. (W. W. Rostow, 1980; Aktaran E. Güngör).

5.3.5. Kitlesele Tüketim Çağı

Bu aşamada genel olarak aşağıda sıralanan değişimlere rastlanmaktadır (Berber, 2004: 261):

- Toplumun artık arz yerine taleple, üretim yerine tüketimle en geniş anlamıyla ise refahla ilgilenmeye başlaması;
- Toplumda geniş kitlelerin asgari fiziki düzeyin çok üstünde bir gelir elde etmeye başlamaları;
- Üretim daha çok dayanıklı tüketim mallarına doğru kaymakta;
- Nüfusun yapısı ve niteliğinde de değişimlerin yaşanmaya başlaması;
- Kentleşme oranı ve kentli nüfusun payı hızla artarken, tarımda çalışanların oranı ise düşmekte;
- Dış politika ve askeri alanlarda üstünlük sağlamak amacıyla bu alanlara daha fazla kaynak tahsis edilir.

Nurkse' a göre, bir ülke fakir olduğu için fakirdir. Kalkınma açısından fakir bir ülkenin önemli problemleri bulunmaktadır. Her şeyden önce bu ülkelerde piyasa koşulları geçerli olmadığı gibi pazarlarda dardır. Talep düzeyi düşüktür ve yatırım kaynaklarıyla birlikte yatırımları teşvik edecek faktörler de zayıftır (Yavilioğlu, 2002: 56).

Nurkse' a göre geri kalmış bir ekonominin yaşadığı bu durumdan çıkış için farklı endüstrilere aynı dönemde yatırım yapmak gereklidir. Farklı endüstrilere aynı anda yatırım yapılması sonucunda piyasa bütünüyle genişleyeceğinden kısır döngüden kurtulmak mümkün olacaktır. Diğer dengeli kalkınma teorisyenleri için olduğu kadar, Nurkse için de geri kalmış bir ekonominin gelişebilmesinin önemli bir aracı plandır. Ancak planlama sayesinde birkaç sanayi dalında birbirini tamamlar ve

destekler nitelikte yatırımlar gerçekleşebilecektir. Nurkse bu durumu, cephedeki hücumla benzetmektedir (Yavilioğlu, 2002: 57).

5.4. DENGELİ VE DENGESİZ KALKINMA TEORİLERİ

Temel kalkınma stratejilerini sınıflandırırken kalkınma stratejilerinin arasındaki en belirgin fark olan kalkınmanın dengeli veya dengesiz olmasına yönelik tezler kullanılır. Bu görüşler kullanılarak dengeli ve dengesiz kalkınma stratejileri açıklanmıştır.

5.4.1. Dengeli Kalkınma Teorileri

Ekonomi literatüründe denge kavramı, çok değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Harrod-Domar modelinde dengeli büyüme, tam istihdamı sürdürmek için toplam talebin, toplam arzdaki artışa eşit bir hızla artması demektir. Kalkınma stratejisi açısından dengeli kalkınma ise, genelde az gelişmiş ülkeler için kullanılmakta ve bütün ekonomik alanların, birlikte ve aynı anda geliştirilmesini ifade etmektedir. Dengeli kalkınma, az gelişmiş ekonomilerde piyasanın tek başına kalkınmayı sağlayamayacağını savunmaktadır. Bu nedenle de kalkınmanın planlanması, dengeli kalkınma teorilerinin ilk koşulu olarak görülmektedir. Dengeli kalkınma teorilerini iki grupta toplamak mümkündür (Han ve Kaya 2002: 224):

- Birincisi, temel olarak ekonominin bütün alanlarına yapılacak yatırımların, bu alanların aynı hızla büyümesini sağlayacak biçimde yapılması görüşünü içermektedir.
- İkinci grupta yer alan modeller daha ılımlıdır. Bu gruptaki modellere göre bütün ekonomik alanların aynı hızla büyümesi şart değildir. Önemli olan, tüm alanların aynı alanda gelişme göstermesidir.

Dengeli kalkınma iktisatçılarından Chenery' e göre; az gelişmiş ülkelerde kaynak dağılımı ve piyasa arasındaki bağ zayıf olduğundan kaynak gelir ilişkisi

istenen yönde oluşmamaktadır. Bu durumda ekonomide dengesizlik yaratmaktadır. Bundan başka, tam istihdam seviyesinin altında, dış alım ve satımın sınırlı olduğu bir ortamda, üretim faktörlerindeki yapısal dengesizlikler ve üretici faktörlerin birbirinden etkilenebilirliğinden kaynaklanan dengesizliklerde piyasa dengesini güçleştirmektedir. Piyasa dengesizliklerinin olduğu bir ortamda, üretim faktörlerinin piyasa fiyatları, sosyal pazarları yansıtmamaktadır. Sosyal maliyetleri yansıtmayan bu fiyatlara göre kar maksimizasyonunu gerçekleştiren müteşebbisin sağladığı özel kar ile sosyal karlılık arasında farklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklar ne kadar büyükse, optimal kaynak dağılımından o kadar uzaklaşmış olunur. Bu nedenle planlama yoluyla piyasaya müdahale etmek gerekmektedir (Yavilioğlu, 2002: 57).

Chenery, klasik ve neo-klasik karşılaştırmalı üstünlükler görüşünü eleştirmekte, bunun yerine öne sürdüğü iç kaynak dağılımı ve dış ticaret kuramını az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorununa çözüm getirecek bir biçimde bağdaştırarak yeniden yorumlamaktadır. Chenery' e göre; karşılaştırmalı üstünlükler görüşünde, üretimin etkinliği ve zaman içinde değişebilirliğine yer verilmemiştir. Dışsal ekonomiler yoktur. Son olarak, az gelişmiş ülkelerde piyasa fiyatları, genellikle kaynakların alternatif maliyetlerini yansıtmazlar. Bu etkenler dikkate alınır; iç kaynak dağılımı ile dış ticaret kuramının az gelişmiş ülkeler bakımından birleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu görüşe göre, ekonomideki iç üretim yapısı ile dış ticaret politikası bir bütünü oluşturmaktadır (Han ve Kaya 2006: 229).

Fakirliğin kısır döngüsünü savunan R. Nurkse az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmeleri için dengeli kalkınmayı öngörmektedir. Nurkse' a göre, bu durumdan çıkış için farklı endüstrilere aynı dönemde yatırım yapmak gereklidir. Farklı endüstrilere aynı anda yatırım yapılması sonucunda piyasa bütünüyle genişleyeceğinden kısır döngüden kurtulmak mümkün olacaktır. Nurkse içinde geri kalmış bir ekonominin gelişebilmesinin önemli aracı planlamadır. Ancak planlama sayesinde birkaç sanayi dalında birbirini tamamlar ve destekler nitelikte yatırımlar gerçekleşecektir. Nurkse bu durumu, cephedeki savaşa benzetmektedir (Yavilioğlu, 2002: 57).

5.4.2. Dengesiz Kalkınma Teorileri

Dengesiz kalkınma stratejileri, piyasada ortaya çıkan dengesizlik durumunun ekonomik gelişmeyi durduracağı görüşünü savunan dengeli kalkınma stratejilerinin doğru olmadığı görüşünde yoğunlaşmaktadırlar. Dengesiz kalkınma teorisyenlerine göre belli şartlar içinde dengesizlik, gelişmeyi engellemekten çok canlandırır, teşvik eder ve sektörlerde sıçramalar gerçekleştirerek ekonomiyi dinamik bir sürecin içine sokar. Dengesiz kalkınma teorilerinin düşüncelerinin temelinde yatan neden, geri kalmış ekonomilerde sermayenin kıt oluşudur. Onlara göre, kıt olan sermayenin eşit dağılımı düşük ölçekli işletme tiplerinin ortaya çıkmasına ve düşük verime neden olmaktadır. Bunu önleyebilmek için yatırımlar, ekonomide kalkınmayı gerçekleştirecek sürükleyici sektörlerle kaydırılmalıdır. Fakat her sektör sürükleyici değildir. Bu sektörleri belirlemek için sektörlerdeki üretim artışlarının diğer sektör üretimi ve toplam üretim artışı üzerindeki etkisine bakmak gerekmektedir. Toplam etkisi en yüksek olan sektörlerle öncelik verilmelidir. Dengesiz kalkınma stratejileri en verimli sektörü tespit ederek ölçek ekonomisinden en üst düzeyde yararlanma yollarını açmaktadır. Piyasa ve fiyat mekanizmasının kaynakları daha karlı alanlara yönlendirecek kadar etkin bir işleyişe sahip olduğunu kabul etmektedirler. Fakat piyasaların işleyişinin sadece fiyatlara bırakmayıp, planlamadan faydalanılması gerektiğini savunmaktadırlar (Yavilioğlu, 2002: 58).

Dengesiz kalkınma teorileri, dengeli kalkınma teorilerinin iddia ettikleri gibi, geri kalmış ülkelerde piyasa ve fiyat mekanizmasının üretim faktörlerinin optimum dağılımını gerçekleştiremediği görüşüne de katılmazlar. Aksine piyasa ve fiyat mekanizmasının kaynakları daha karlı alanlara yönlendirecek kadar etkin bir işleyişe sahip olduğunu kabul ederler. Fakat piyasaların işleyişinin sadece fiyatlara bırakılmasını da doğru bulmazlar. Bu nedenle planlamadan faydalanılması gerektiğini savunurlar (Yavilioğlu, 2002: 58).

Dengeli kalkınma teorilerinde olduğu gibi dengesiz kalkınma teorilerinde de bir homojenlik bulunmamaktadır. Piyasaların etkinliği, fiyat mekanizmasının optimum kaynak dağılımı üzerindeki rolü, dışsal ekonomiler ve ölçek ekonomilerin oluşması ve tamlaşma gibi konularda görüşler farklılaşmaktadır. Aşağıda bu

farklılıkları dikkate alarak dengesiz kalkınma teorileri içerisinde değerlendirilebilecek görüşlere yer verilecektir (Yavilioğlu, 2002: 58).

Dengesiz kalkınma teorisinin öncüsü A. O. Hirschman' dır. Hirschman' a göre geri kalmış ekonomiler, dengeli kalkınma teorisyenlerinin öngördükleri gibi, bütün sektörlerde eşanlı bir kalkınma hamlesini gerçekleştirecek ne sermaye miktarına ve ne de arz ve talep yönüyle piyasa genişliğine sahiplerdir. Ancak bu ekonomiler içerisinde öyle sektörler vardır ki, bu sektörlere dengesiz bir biçimde de olsa ağırlık verilmesi sektörler arası ilişkilerden dolayı ekonomide bir sıçrama, bir büyük itiş gerçekleştirebilir. Dolayısıyla Hirschman, sektörler arası ilişkilerde eş zamanlı bir tamamlanmayı gerekli görmemektedir. Hatta bazı sektörlerde fazla kapasite yaratılarak gelişmenin hızlandırılmasının daha olası olacağını düşünmektedir (Yavilioğlu, 2002: 59).

Dengesiz kalkınma teorisini savunan Paul Streeten' e göre de; belli şartlar içinde dengesizlik gelişmeyi bozmaktan çok canlandıracak ve teşvik edecektir. Streeten önce tüketim sonrada üretim bakımından dengesiz kalkınma durumunu ve bu durumun ekonomik kalkınmaya etkisini açıklamaktadır. Bunların ikisi de, kendi içinde, ayrı ayrı, statik ve dinamik görüş olarak iki kısma ayrılmaktadır. Statik düşünce, belirli ihtiyaçlar ve teknoloji karşısında bölünemezliğin durumu ile ilgili bir kavram olarak kullanılmaktadır. Dinamik görüş ise, yeni ihtiyaçların doğmasını sağlayacak uyarıcı kuvvetlerle, yeni faaliyet ve teknolojik yeniliklere yönlendirecek sebep ve faktörlerle ilgili ve bunları ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır (Yavilioğlu, 2002: 59).

Diğer bir dengesiz kalkınma teorisi, öncüsünün F. Perroux' un olduğu "kalkınma kutupları" teorisidir. Perroux, kalkınmanın ülkenin her yerinde aynı anda başlamasının mümkün olamayacağını; pazarın büyüklüğü, altyapının durumu, hammaddeye yakınlık, yan sanayi, iş gücü ve sosyal üst yapı gibi nedenlerden dolayı bazı bölgelerin kalkınmada öncelik kazanacağını ve kalkınma kutuplarının oluşacağını belirtmektedir (Yavilioğlu, 2002: 60).

6. KALKINMA POLİTİKALARI

Politika bir devleti yönetme sanatıdır. Her siyasal iktidarın veya hükümetin kendine özgü politikaları vardır. Maliye politikası yoluyla vergi oranları değiştirilebilir ve böylece toplam harcamaları etkileyebilir. Para politikası yoluyla para arzını arttırabilir veya azaltabilir ve böylece tüketim eğilimini değiştirebilir. Nüfus arttıkça, ihtiyaçlar çoğaldıkça uygulanan politikalarda günün koşullarına uydurulmaya çalışılır. Kalkınma politikaları da ülkenin ve dünyanın değişen koşullarına cevap verebilecek şekilde ayarlanmalıdır.

Ülkelerin kalkınma süreçlerinde politikalar, sadece hükümetlerin siyasi tercihleri nedeniyle uygulanmaz. Aynı zamanda toplumun her kesimine refah getirilmesi ve bizzat ekonomik gelişmenin sürdürülebilmesi bakımından da kalkınmanın bazı stratejik hedefler ya da ögeler göz önünde tutularak yürütülmesi zorunluluğu vardır.

Ayrıca, her ülkenin kalkınma politikası, benzer noktaları olmakla birlikte farklılıklar göstermektedir. Çünkü her ülkenin iktisadi ve sosyal yapıları farklı olmakta ve çeşitli üretim kesimlerinin aynı tempoda gelişmesi pek olanaklı görülmemektedir. Bu bakımdan kalkınma politikası iktisadi ve siyasi bir tercih özelliğini taşımaktadır. İktisadi ve siyasi tercihlere ‘kalkınma hedef ve stratejileri’ adı verilmektedir. Böylece kalkınma politikası ve stratejisi hükümet kararına dayanmakta, siyasal iktidar makro anlamda kalkınmayı engelleyen faktörleri belirlemekte ve bunları giderecek önlemler çerçevesinde bir kalkınma politikası hazırlamaktadır (Özgüven, 1988: 210).

6.1. KALKINMA POLİTİKASININ AMAÇLARI

Bu politikada hedeflenecek belli başlı amaçlar şöyle sıralanabilir (Özgüven, 1988: 211);

- Bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarını belirlemek,

- Gelecekteki nüfus artış hızı dikkate alınarak talebin seyrini araştırmak,
- Ülkenin iktisadi ve sosyal yapısına uygun bir eğitim sistemi geliştirmek,
- Faaliyet kesimleri arasında verim ve büyüme hızları bakımından denge kurmak,
- Üretim faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve üretimin belirlenmesi amacı ile tedbirler almak,
- Zorunlu yatırımlarının yerini ve miktarını belirlemek,
- Kalkınma politikasına uluslararası bir kimlik kazandırmak,
- Sosyal ve siyasal birliğe ve insan emeğine değer veren ve koruyan zihniyete önem vermek,
- Kamu kesimi ile özel kesim arasında işbirliği sağlanarak, yersiz ve keyfi kararlar azaltılıp, kalkınma politikasının etkinliğini arttırmak,
- Gelir dağılımında denge kurmak,
- Sanayi politikası, tarım politikası ve hizmetler politikası arasında bir uyum sağlamak,
- Herkese kabiliyet ve ehliyetine göre iş vermek,
- Gelir ile tüketim arasında denge sağlamak.

Her ülkenin kalkınma politikası, benzer noktaları olmakla birlikte farklılıklar gösterir. Çünkü her ülkenin iktisadi ve sosyal varlıkları değişiktir. Bu bakımdan, kalkınma politikası iktisadi ve siyasi bir tercih özelliğini taşımaktadır.

6.2. KALKINMA POLİTİKASI ARAÇLARI

Kalkınma politikasında kullanılacak olan araçlar iktisadi ve siyasi araçlardır. Bu araçları beş başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; para, maliye, döviz kuru, faiz ve dış ticaret politikasıdır.

6.2.1. Para Politikası

Para politikası genel bir ifadeyle, para hacmini bazı iktisadi amaçlara erişmek için düzenlemek ve bu düzenleme içinde gerekli tedbirleri almak şeklinde tanımlanabilir.

Para politikası ekonomideki para miktarının ve dolayısıyla faiz oranlarının değiştirilmesidir. Ekonomide durgunluk olduğunda para miktarının artırılması, faiz oranlarının azalıp yatırımların ve tüketim harcamalarının artmasına ve dolayısıyla ekonominin canlanıp genişlemesine neden olabilir. Enflasyon durumunda ise, sıkı para politikası ile faiz oranlarının artırılması ve dolayısıyla ekonomideki aşırı talebin azaltılıp enflasyonun yok edilmesi sağlanabilir (Ertek, 2005: 251).

Para politikasının etkinliği ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Gelişmiş ülkelerde para ve sermaye piyasalarının işleyişi ve gelişme düzeyleri oldukça elverişli bir durum arz ettiğinden para politikasının etkinliği yüksektir. Gelişen ülkelerde ise bankacılık, sermaye piyasası ve para piyasaları gösterdiği özellikler dolayısıyla para politikasının etkin olarak uygulanmasını yerine getirememektedir (Yanık, 2008: 24).

6.2.2. Maliye Politikası

Maliye politikası, ekonomide ulaşılmış bulunan dengeyi korumak veya daha iyi bir dengeye geçmek ya da ortaya çıkan dengesizlik hallerini gidermek amacıyla kamu kesimi gelir, gider ve borçlanmalarını kullanarak uygulanan politikaların tümüdür. Maliye politikası iki biçimde uygulanabilir (Yanık, 2008: 25);

- Otomatik dengeleyici mekanizmaların kendiliğinden devreye girmesi.
- İsteğe bağlı politikaların uygulamaya sokulması.

Kalkınmanın finansmanında maliye politikasından iki şekilde yararlanılabilir. Bunlardan ilki, ekonomi eksik istihdamda ise tam istihdama ulaştırma ve tasarruf potansiyelini arttırmak için maliye politikasına başvurulması; ikincisi ise, halkın

çalışma isteğinin kırılmamasına ve vergi adaletinin bozulmamasına dikkat etmek şartıyla marjinal tasarruf eğiliminin ortalama tasarruf eğiliminin üzerine çıkartılması için maliye politikasına başvurulmasıdır (Berber, 2004: 296).

6.2.3. Döviz Kuru Politikası

Döviz kuru politikası, döviz kurunda değişiklikler sağlayarak ithalat ve ihracatı etkilemektir. Reel döviz kurunda meydana gelen bir artış ihracatın artmasına, ithalatın azalmasına yol açar. İhracatın artıp ithalatın azalması ise ekonomide üretim ve dolayısıyla da istihdamda bir canlanma ve genişlemeye neden olur (Ertek, 2005: 125).

İdeal durum döviz kurunun serbest olarak dalgalanmaya bırakılmasıdır. Böyle bir durumda döviz kurunu iki şey belirler; Ülkenin enflasyon oranı ve yabancı ülkelerin enflasyon oranları. Dışa açık bir ekonomide ekonomi politikasının belirlenmesinde üç göstergenin birbiriyle ilişkisi önemlidir. Faiz, döviz kuru ve sermaye hareketleri. Eğer sermaye hareketleri serbest ise o takdirde ya faizi ya da döviz kurunu denetim altına almak mümkündür. Her ikisini birden denetleyen bir ekonomide sermaye, sermaye hareketlerinin serbestliğinden yararlanarak dışarı kaçar. Enflasyonist ortamlarda döviz kurunu sabit tutarak ya da yerli paranın yabancı paralara karşı değerlendirilmesine izin verilerek paranın iç değerinin fazla düşmemesi sağlanabilir. Bu durumda faizlerin serbest kalmamasına dikkat edilmesi gerekir (Yanık, 2008: 26).

6.2.4. Faiz Politikası

Her hangi bir piyasada ya fiyat ya da miktar kontrol edilebilir. Fiyat kontrol edildiğinde miktar piyasada belirlenir. Miktar kontrol edildiğinde fiyat piyasada oluşur. Hem fiyat hem de miktar kontrol edilemez. Kontrol edilmeye çalışıldığında ya karaborsa olur ya da talep edilmeyen mal birikim oluşur (Ekodialog).

Para piyasası diğer piyasalardan farklı değildir. Merkez Bankaları açısından da para piyasalarında ya para miktarını ya da paranın fiyatı olan faiz oranını kontrol etmek mümkündür. Merkez bankaları para arzını değil de, faiz oranını kontrol etmek isterse uygulanan politikaya faiz politikası denir (Ekodialog).

6.2.5. Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret politikası, ithalatı ve ihracatı etkileyecek şekilde gümrük vergilerinde değişiklikler yapmak, kotalar koymak, kotaları kaldırmak ve gümrük mevzuatında diğer bazı değişiklikler yapmaktır (Ertek, 2005: 125).

Dış ticaret politikası kaynak tahsisi ile ilgili bir politikadır. Örneğin, devlet kaynakların bir yerde kalmasını ve ya başka bir yöne kaymasını istiyorsa koyacağı tarifelerle ya da kotalarla dış ticaret politikasına yön verir. Dış ticaret politikasının temel aracı, uzun bir süre ithal tarifeleri olmuş, fakat günümüzde tarifelerle birlikte tarife dışı kısıtlamalar ve ihracatı teşvik en az tarifeler kadar önemli birer araç haline gelmiştir (Seyidoğlu, 1998: 117).

7. KALKINMA DÜZEYİNİN ÖLÇÜLMESİ

Kalkınma düzeyinin ölçülmesinde kullanılan en önemli lt, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılında başlatılan ve her yıl hazırlanan nsani Kalkınma Endeksi' dir. Diğer ltler ise, zgrlk İndeksi ve Hayatın Fiziksel Kalite İndeksi' dir.

7.1. İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ

Beşeri kalkınmanın teorik temeli, Amartya Sen' in yetenekler yaklaşımına dayanır. Bu bakış açısı, kalkınma analizinin yönünü bireylerin temel ihtiyaçlarından gelir, eğitim ve sağlıkla ilgili beceri yetenekler, fırsatlar ve davranışlar olgusuna

doğru kaydırımıştır. Yetenekler yaklaşımı, beşeri tercihler ve kurumlar üzerinde sosyal çevrenin rolünü analiz etmede bireysel davranışların da ilerisine gider. Yetenekleri; bireylerin kendi hayatlarında karşılaştığı fırsat ve tercihler dizisi ya da kendi fonksiyonlarını gerçekteştirme özgürlüğü olarak tanımlayan Sen, bir beşeri yetenekler ve fonksiyonlar seti geliştirmiştir. Bu yaklaşım, potansiyel olarak oldukça geniş çapta işlev gören açık ve serbest bir toplumda bir bireyi değerlendirerek, onun yeteneklerini ve tercih özgürlüğünü kalkınmanın odak noktasına yerleştirmiştir. Böylece Sen, çalışmalarıyla beşeri refahın nasıl sağlanabileceği yönünde ekonomistlere ilham kaynağı olmuştur (Çetin, 2005: 61).

Beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkilerin teorik düzeyde tartışılmaya başlandığı yıllarda Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı (UNDP), ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçmek için Beşeri Kalkınma İndeksi (Human Development Indeks-HDI) adı altında çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalarda iktisadi gelişmişlik sadece büyüme hızıyla değer refah seviyesini ve kalkınmışlığı gösteren diğer göstergelerle birlikte ele alınmaktadır. Teorik çalışmalarda da bir ülkenin gelişmişliği, vatandaşlarının sahip olduğu imkan ve niteliklere bağlanmakta, bunu ampirik bulgular desteklemektedir. Beşeri kalkınma ile iktisadi gelişme arasında her zaman ve her yerde birebir ilişki kurmak mümkün olmamaktadır. Özellikle bazı gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin iktisadi büyüme konusunda sağladıkları başarıyı, elde edilen refahın dağılımında sağlayamadıkları gözlenmektedir. Ancak bazı istisnai durumları göz ardı edildiğinde, genel olarak beşeri kalkınma ve iktisadi gelişme arasında paralel bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir (Tuna ve Yumuşak, 2002 ya da 2004: 458).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporunu ilk olarak 1990 yılında Pakistanlı tanınmış iktisatçı ve maliye bakanı Mahbub ul Haq önderliğinde bir ekip tarafından hazırlamıştır. 1990' dan beri yayınlanmakta olan bu raporların amacı, ulusal ve küresel kalkınma politikalarının merkezinde insanın yer alması gerektiğini vurgulamak ve uluslararası topluluğun dikkatini bireylerin yaşam kalitesinin önemine çekmekti. Günümüzde İnsani Kalkınma Raporları, hükümetler, sivil toplum kuruluşları, akademik çevreler ve medya tarafından, kalkınma politikaları hazırlamak, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini karşılaştırmak, insani

kalkınma anlayışının önemini vurgulamak gibi değişik amaçlarla yaygın bir biçimde kullanılmaktadır (Gürses, 2009: 341).

Her yıl yayınlanan insani gelişme raporlarının ana temaları aşağıdaki gibidir;

1990 İnsani Gelişme Kavramı ve Ölçümü

1991 İnsani Gelişmenin Finansmanı

1992 İnsani Gelişmenin Küresel Boyutları

1993 İnsanların Katılımı

1994 İnsani Güvenliğin Yeni Boyutları

1995 Toplumsal Cinsiyet ve İnsani Gelişme

1996 Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme

1997 Yoksulluğu Gidermek İçin İnsani Gelişme

1998 İnsani Gelişme İçin Tüketim

1999 İnsani Bir Çehreyle Küreselleşme

2000 İnsan Hakları ve İnsani Gelişme

2001 Yeni Teknolojileri İnsani Gelişme İçin Kullanmak

2002 Parçalanmış Bir Dünyada Demokrasiyi Pekiştirmek

2003 Binyıl Kalkınma Hedefleri

2004 Günümüzün Farklı Dünyasında Kültürel Özgürlük

2005 Eşit Olmayan Bir Dünyada Yardım, Ticaret ve Güven

2006 Kıtlığın Ötesinde: Güç Dengesizliği, Yoksulluk ve Küresel Su Krizi

2007/2008 İklim Değişikliği ile Mücadele: Bölünmüş Bir Dünyada İnsan Dayanışması

2009 Engelleri Aşmak: İnsan Hareketliliği ve Kalkınma

Amartya Sen' in yapabilirlik yaklaşımından hareketle UNDP tarafından geliştirilmiş olan İnsani Gelişme Endeksi (İGE), insani gelişme kavramını sayısal olarak ifade eder. İnsani gelişme endeksinin üç bileşeni bulunur. Birincisi Yaşam

süresi (doğumda yaşam beklentisi ile ölçülür), ikincisi eğitim düzeyi (yetişkin okur-yazarlık oranı ve ilk, orta yüksek öğretimde okullaşma oranları kombinasyonu ile ölçülür) üçüncüsü ise iyi bir yaşam standardı sağlayacak kaynaklara sahip olma veya daha açık bir ifade ile gelir düzeyidir (Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, satın alma gücü ABD doları ile ölçülür). İnsani gelişme endeksi bir ülkenin insani gelişmenin üç farklı boyutundaki ortalama başarısını yansıtır, böylece ülkelerin kalkınmışlık düzeyi değerlendirilirken gelir tek ölçüt olmamakta, yaşam kalitesi açısından gelir kadar önemli olan diğer unsurlar da dikkate alınmaktadır (Gürses, 2009: 343).

İnsani gelişme endeksinin üç boyutunu inceleyecek olursak (Mısırlıoğlu, 2007: 33);

- Uzun ve Sağlıklı Yaşam: Ortalama yaşam beklentisi ile ölçülmektedir. Yaşam beklentisinin önemi, sağlık ve beslenme ile ilgili olarak iyi bir yaşamın en önemli ölçütü olmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin sağlık ve beslenme ile ilgili hizmetler konusunda iyi durumda olduğu ülkelerde ortalama yaşam süresi öteki ülkelere göre daha uzun olmaktadır.

- Bilgi ve Eğitim: Okur-yazarlık ve okullaşma oranı ile hesaplanabilen bilgi ve eğitim düzeyi, insani kalkınma endeksinin ölçülmesi en kolay boyutudur. Burada hesaplama yapılırken okur-yazarlık ve okullaşma dizinlerinin ortalaması alınmaktadır. İnsani kalkınma endeksinin hesaplandığı ilk yıllarda bilgi ve eğitim, okullaşma oranı ile değil, bunun yerine ortalama eğitim süresi ile ölçülmekteydi.

- İyi Bir Yaşam Sürdürebilmek İçin Gerekli Kaynaklara Sahip Olabilmek: İnsani kalkınmanın üçüncü ve ölçülmesi en zor olan boyutunu oluşturmaktadır. Bu boyutla ilgili gerektiği kadar güvenilir veriler olmadığından, ortalama gelir düzeyleri dikkate alınmaktadır. Ülkeler arasındaki farklılıkları gidermek amacıyla da satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış, kişi başına düşen gerçek gayri safi yurt içi hasıla rakamları kullanılmakta ve gelirin rahat yaşam düzeyine olan marjinal katkısını dikkate alan hesaplamalara gidilmektedir. Bu rakamlar, gelirin dağılımı konusunu içermemektedir, ancak bu boyutu mümkün olan veriler ışığında en iyi ölçümünü bu rakamlar ifade etmektedir. Aynı biçimde öteki boyutları ifade eden rakamlarda aynı özelliği göstermektedir. Bu eksikliği gidermek

üzere insani kalkınma endeksinin alt dizinlerinde bölgesel, kadın-erkek ve kent-kır farklılıklarını içeren tablolara da yer verilmektedir.

İnsani Gelişme Endeksi, ülkelerin kalkınma düzeylerini gelir faktörü yanında eğitim, sağlık, nüfus, yaşam beklentisi ve bilgi teknolojileri gibi değişik faktörlere dayalı olarak ölçen bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Ülkeler için hesaplanan İnsani Kalkınma Endeksi değeri, **0 ile 1** arasında değişmekte ve endeks değeri **0,800 ile 1** arasındaki ülkeler Yüksek İnsani Kalkınma, **0,500 ile 0,799** arasındaki ülkeler Orta İnsani Kalkınma ve **0 ile 0,499** arasındaki ülkeler ise Düşük İnsani Kalkınma düzeyi çerçevesinde değerlendirilmektedir (H. A. Serel, 2005).

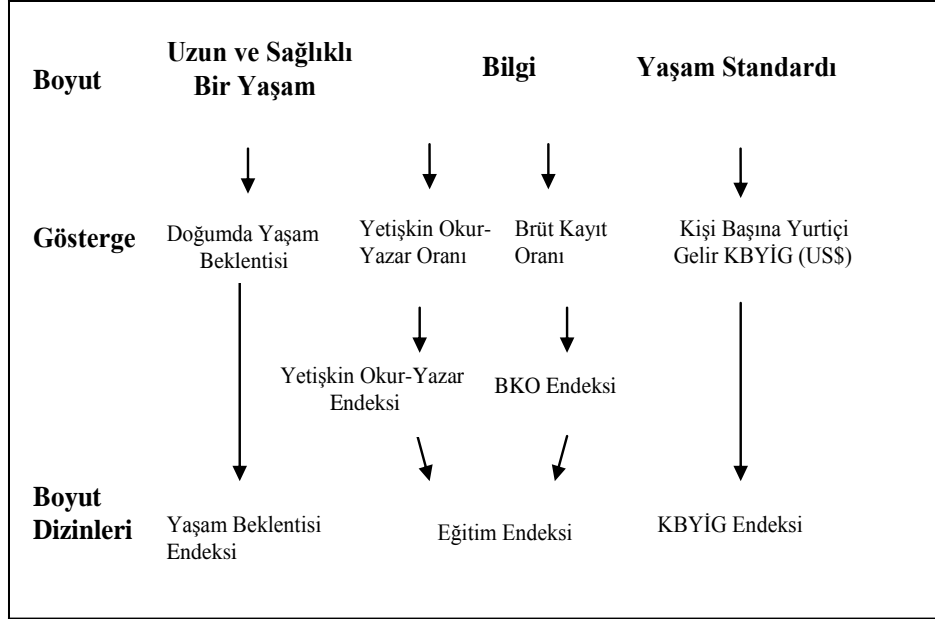
İnsani Gelişme Endeksi sonuçları yardımıyla yapılacak karşılaştırmaların, ülkelerin kendilerini ulusal düzeyden uluslararası düzeye doğru değerlendirebilmeleri açısından önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Ülkelerin, kalkınma düzeylerinin arttırılmasına dönük alacakları önlemlerin tasarlanması aşamalarında, kalkınma düzeylerinin saptanması açısından uluslararası karşılaştırmalara ihtiyaç duyacakları dikkate alındığında, ülkemiz ve AB ülkelerinin insani kalkınma düzeyleri arasındaki farklılıkların ortaya konmasının önemi ortaya çıkmaktadır (H.A. Serel, 2005).

7.2. İNSANİ GELİŞİM ENDEKSİ HESAPLAMA YÖNTEMİ

2005 yılında İnsani Gelişme Raporunu incelediğimizde, ölçümü yapılan bu üç boyut, şemasal bir biçimde gösterilmektedir (Şekil 5). Boyutlardan biri olan uzun ve sağlıklı bir yaşamı ölçerken kullanılan değişken, “Doğumda Yaşam Beklentisi” dir. “Doğumda Yaşam Beklentisi” verilerinden hareket ile Yaşam Beklentisi Endeksine ulaşılır. Bilgi boyutu için, iki farklı değişken ele alınarak (Yetişkin Okur Yazar Oranı ve Brüt Kayıt Oranı), iki farklı dizin belirlenmektedir ve son noktada, bu dizinlerin ortalaması alınarak Eğitim Endeksi hesaplanmaktadır. Üçüncü ve hesaplanan son boyut ise Yaşam Standardı boyutudur. Bu da Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Gelir miktarı ile ölçülerek Kişi Başına Yurtiçi Gelir Endeksi hesaplanır.

Şekil 5. İnsani Kalkınma Endeksi ve Boyutları

Kaynak: Human Development Report, 2005: 340

En son hazırlanan 2005 yılı İnsani Kalkınma Raporundan alınan bilgilerle, İnsani Kalkınma Endeksinin yıllar itibariyle geçirdiği değişiklikler neticesinde aşağıdaki biçimde hesaplanmaktadır (Demir, 2006: 8);

i. Yaşam Beklentisi Endeksi' nin Hesaplanması:

En yüksek ve en düşük yaş sınırları sırasıyla 25 ve 85 olarak belirlenmiştir. Bu aralık dikkate alınarak yaşam beklentisi endeksi 0 ile 1 arasında bir değer alacak şekilde hesaplanmaktadır.

Ülkenin Doğumdaki Yaşam Beklentisi: n yıl ise,

$$\text{Yaşam Beklentisi Endeksi} = (n-25) / (85-25)$$

ii. Eğitim Endeksi' nin Hesaplanması:

Eğitim endeksine ulaşmak için yetişkin okur-yazar endeksi (15 yaş ve üstü) ve okullaşma endeksi için 0-100 aralığı kullanılarak, 0 ile 1 arasında bir değer bulunmaktadır.

Ülkenin yetişkin okur-yazar oranı: m %,

Ülkenin okullaşma oranı: r % ise,

Yetişkin Okur-Yazar Endeksi= $(m-0) / 100-0$

Okullaşma Endeksi= $(r-0)/(100-0)$

Eğitim Endeksi= $2 / 3 * (\text{Yetişkin Okur-Yazar Endeksi}) + 1 / 3 * (\text{Okullaşma Endeksi})$

iii. GSYİH Endeksi' nin Hesaplanması:

GSYİH Endeksi SGP' ye göre düzenlenmiş kişi başı GSYİH değeriyle ölçülür. Endeksin kullanılmasında 100 dolar alt düzey kişi başına gelir olarak alınırken üst düzey olarak 40.000 dolar kullanılmıştır. Bu aralıktan hareketle GSYİH Endeksi 0 ile 1 arasında bir değer olarak hesaplanmaktadır.

Ülkenin kişi başı GSYİH' sı y ise,

GSYİH Endeksi= $[\log(y)-\log(100)] / [\log(40.000)-\log(100)]$

iv. İnsani Gelişme Endeksi' nin Hesaplanması:

İnsani Gelişme Endeksi hesaplanırken Yaşam Beklentisi Endeksi, Eğitim Endeksi ve GSYİH Endeksi' nin aritmetik ortalaması alınmaktadır:

İGE= $1 / 3 * (\text{Yaşam Beklentisi Endeksi}) + 1 / 3 * (\text{Eğitim Endeksi}) + 1 / 3 * (\text{GSYİH Endeksi})$

Yani, insani gelişim endeksi üç boyutu ifade eden dizinlerin, bir dizine indirgenmesiyle oluşturulmakta ve ülkelerin kalkınmışlık düzeyini gösteren önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ

1. BEŞERİ SERMAYE VE KALKINMA

Bu bölümde beşeri sermaye ve kalkınma arasındaki ilişkiler kalkınmayla doğrudan ve dolaylı bağlantılı olan büyüme, verimlilik, gelirdağılımı, teknoloji ve rekabet olguları çerçevesinde ele alınacaktır.

1.1. BEŞERİ SERMAYE VE BÜYÜME İLİŞKİSİ

Ekonomik büyüme, belirli bir zaman aralığında bir ülkenin ekonomisinde ekonomik faaliyetlerin hacminde meydana gelen bir büyümeyi, başka bir ifadeyle kişi başına elde edilen hasılanın artışını ifade eder (Deliktaş, 2001: 6).

Adam Smith, John S. Mill ve Alfred Marshall iktisat literatüründe beşeri sermaye birikiminden söz eden ilk iktisatçılar olarak kabul edilirler. Ancak Bowman (1990)' da da belirtildiği gibi, modern beşeri sermaye kavramı bu üç iktisatçının görüşlerinden nispeten az etkilenmiştir. Çünkü Smith, modern ekonomilerde beşeri sermayeye yatırım yapılmasının ekonomik büyüme açısından önemli olmadığını savunurken; Mill ve Marshall, eğitimin öz çıkar veya yatırım güdüsü perspektifinden anlamlı bir biçimde incelenebileceğini kabul etmemişlerdi. Oysa bu iki husus, daha çok Shultz (1961, 1962) ve Becker (1962, 1964) gibi iktisatçıların çalışmasına

dayanan modern beşeri sermaye kavramının merkezi iki iddiasını oluşturmaktadır. İçsel büyüme modellerinin ortak çıkış noktalarından birisi, neoklasik iktisadın egemen yaklaşımının da etkisiyle olsa gerek, fiziki sermayeye çok uzun yıllardır verilen önemin abartılı olduğu, uzun vadeli büyüme açısından asıl önemli olan üretim faktörünün beşeri sermaye olduğu biçimindedir (Kibritçioğlu, 1998: 223).

İçsel büyüme modellerinde, ekonomik büyümenin içsel iktisadi temelleri olacağı söylenmekte ve ülkelerin gelir seviyelerinin kendiliğinden birbirine yaklaşacağı tezi yıkılmaktadır. Neoklasik modelin aksine, az gelişmiş ülkeler eğer gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile arasındaki fark daha da artacaktır. Yeni büyüme modellerinde teknoloji içselleştirilmekte ve kamu politikalarının ekonomik büyümeyi etkileme mekanizmaları öne çıkartılmaktadır. Sabit ya da artan getiriye kaynaklık edecek değişik öneriler bulunmaktadır. Özellikle, Lucas (1998) beşeri sermayenin, Rebelo (1991) kümülatif sermayenin, Romer (1986, 1990) Ar-Ge çalışmalarının, Barro (1990) kamu harcamalarının ve Pagano (1993) finansal piyasaların artan getiri sağlayacağını ileri sürmektedirler. İçsel büyüme modelleri bir ekonominin büyümesini etkileyen sektörlerin önemini açıkça belirtmektedir (Kar ve Ağır, 2003: 4).

Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeleri kıyasladığımızda aralarındaki en büyük farkın, sahip oldukları bilgi ve beceri düzeyi yüksek beşeri sermaye olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi dışındaki üretim faktörleri, kullanıldıkça tükenir ve üretimin artırılabilmesi için ek maliyetlere katlanmak gerekir. Beşeri sermayenin temelini ise, bir kez üretildikten sonra kullanılırken ek bir maliyete katlanması gerekmeyen bilgi oluşturmaktadır. Bilginin kullanıldıkça azalmayan, aksine artan özelliği, onu üretim için gerekli olan diğer girdilerden etkili bir şekilde ayırır. Bilgi paylaşıldıkça çoğalan bir süreç yaşanır. İki artı iki dörde değil, belki beşe belki de daha fazlasına eşit olabilir. Bu özellik, bilginin iktisadi kalkınma açısından çok olumlu etkileri olduğu anlamına gelir. Bilgi birikimine büyük önem veren ve bilgi paylaşımının da yüksek düzeylerde olduğu toplumlar bu açıdan çok önemli bir avantaja sahip olurlar. Dolayısıyla, daha çok paylaşımcı bir kültür yapısına sahip olan az gelişmiş ülkelerin bireyci felsefeye dayanan gelişmiş ülkeler karşısında belli avantajları olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte, sahip oldukları ortalama bilgi birikiminin çok daha yüksek olması sayesinde, gelişmiş ülkelerde hem daha çok buluş ve yenilik

yapabilmekte hem de iş gücü verimliliği daha yüksek düzeylerde gerçekleşmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak bu ülkeler küresel işbölümünde daha çok katma değeri yüksek alanlarda, bilgi birikimi düşük olan az gelişmiş ülkeler ise daha çok katma değeri düşük alanlarda karşılaştırmalı üstünlük elde edebilmektedirler (Erdoğan).

İkinci Dünya Savaşı' nı kaybetmiş olan Japonya ve Almanya' nın daha sonra gösterdikleri performans, bilgi birikimi düzeyinin iktisadi kalkınmada ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu ülkelerden Japonya doğal kaynaklar açısından çok fakirdir. Almanya' nın da zengin doğal kaynaklara sahip olduğunu söylemek zordur. İkinci Dünya Savaşı esnasında bu ülkelerin fiziksel sermayeleri neredeyse tümüyle tahrip olmuştur. Ancak, bu ülkeler savaşta verilen kayıplar nedeniyle azalan ama asla yok olmayan bilgi ve beceri düzeyi yüksek beşeri sermaye sahiptiler. Bugün İkinci Dünya savaşını kaybetmiş Japonya' nın iktisadi açıdan dünyanın en büyük ikinci, Almanya' nın ise üçüncü büyük ülkesi olmasında sahip oldukları beşeri sermayenin kalitesinin ve savaş kaybetmenin ortaya çıkarttığı dayanışma ortamında gelişen sosyal sermayenin önemi büyüktür (Erdoğan).

Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma ve büyüme üzerindeki etkisini ele alan birçok çalışma vardır. Beşeri sermaye yatırımlarının iktisadi kalkınmaya olan katkısı bilginin üretim sürecindeki öneminin artmasına paralel olarak artmaktadır. Bilgi ekonomilerinde beşeri sermaye yatırımları, iktisadi kalkınmaya daha fazla katkı yapmaktadır. Hızlı kalkınma sürecine giren gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının fiziki sermaye yatırımlarına oranla daha fazla getiriye sahip olduğu gözlenmiştir. Yapılan bir araştırmada Brezilya' nın 1970–1980 dönemi içerisindeki büyümesinde en büyük payın; fiziki sermaye ve emekten ziyade teknolojik gelişme ve beşeri sermayeye ait olduğu anlaşılmıştır (Yumuşak ve Kar, 2000: 101).

Eğitimin ya da bilginin kazanımı ve sağlığın iyileştirilmesi beşeri sermaye edinmenin en önemli 2 yoludur. Beşeri sermayenin literatürde tanımlanan iki yaygın ölçüğü sağlık ve eğitimidir. Solow' un neo-klasik büyüme modelini içeren klasik ekonomik büyüme büyümenin temeli olarak fiziksel sermaye kazanımı üzerine vurgu yapmıştır. Ancak, yeni büyüme teorilerinin veya endojen büyüme teorilerinin ortaya çıkışı büyüme sürecinde insan kaynaklarının rolüne ve özellikle bilgi ve eğitime

vurgu yaparak bu düşünme şeklinde köklü değişiklik yapmıştır (Ogunleye ve Eriş, 2008: 112).

Uzawa, büyüme üzerine eğitimin etkisini teorik olarak dile getiren en eskilerdendir. Bu düşünme şekli Lucas tarafından izlenmiştir. Bu modeller mevcut beşeri sermayenin görevi olarak üretimin seviyesini ifade etmişlerdir. Modeller, kesintisiz büyümenin uzun vadede beşeri sermayenin sınırlama olmadan büyüdüğü durumlarda mümkün olabileceği konusunda sonuca varmışlardır. Çeşitli çalışmalar varsayımlarını yumuşatmak için yapılmış bulunmaktadır. Bu uzantılar eğitim kalitesinin zamanla artabileceğini kabul eden Bils ve Klenow (2000)' u içerir. Eğitime ulaşılabilirlik sabit kalsa bile mevcut beşeri sermayenin eğitim kalitesinin yükselmesinin bir sonucu olarak gelişebileceği düşüncesi vardır. Romer (1990) da dengeli büyüme oranının kısmen beşeri sermaye seviyesine dayandığını öne sürer. Bu sonuç beşeri sermayenin yeni fikirlerin üretiminde önemli bir anahtar girdi olduğu varsayımına dayanmaktadır, sonuç olarak bu da içsel büyüme teorisine hayat verir. Acemoglu (1997) ve Redding (1996) onların eğitim yatırımlarını seçmelerine veya Ar-Ge yatırımları üzerinde karar vermelerine izin verdiklerinde ne olacağını açıklayarak bu varsayımları yumuşatmışlardır (Ogunleye ve Eriş, 2008: 112).

Eğitimin büyüme üzerindeki etkisi üzerine yapılan ampirik çalışmalar karışık sonuçlar vermiştir. Örneğin Mankiw, Romer, ve Weil (1992), Levine ve Renelt (1992) ve Barro (1991) pozitif sonuçlar bulurken Pritchett (1997), Islam (1995), Caselli, Esquivel, ve Lefort (1996) pek az etki bulmuşlardır (Ogunleye ve Eriş, 2008: 112).

Sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yeni yeni gelişmekte olan literatür mevcuttur. Grossman, 1972; Schultz, 1980 ve Fogel, 1994' a göre sağlık uzun zamandır beşeri sermayenin önemli bir formu olarak kabul edilir. Bunlardan önce yapılan ilk çalışmalar sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin rotasının sağlıktan ekonomik büyümeye doğru olduğunu kabul etmeye yönelmişlerdir. Ancak bugün, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sağlık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğuna dair kanıtlar diğer görüşü çürütmüştür. Ekonomik büyüme sağlığı geliştirir ve aynı zamanda gelişmiş sağlık da ekonomik verimliliği ve büyümeyi anlamlı bir şekilde artırır. Gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkelerin her ikisinde yapılan çalışmalar açıklar ki kişi başına düşen gelir oranının artması ve sağlık beşeri sermayesine yapılan yatırımlar gözle görülebilir biçimde GSYİH büyümesini artırır (Gyimah-Brempong ve Wilson, 2004). Orta insani kalkınmışlık kategorisinde yer alan ülkelerdeki büyüme oranı, düşük insani kalkınmışlık kategorisinde yer alan ülkeler ve en yüksek insani kalkınmışlık kategorisinde yer alan ülkelere göre daha fazla artma eğilimindedir (Ogunleye ve Eriş, 2008: 112).

Ogunleye ve Eriş' in (2008) makalesine göre, sağlığın ekonomik verimlilik üzerindeki etkisi mikro ve makro düzeylere ayrıştırılmıştır. Mikro düzeyde bu bağlamdaki kanıtlar artmakta ve kuvvetlenmektedir. Okulun sert şartlarına dayanmak için çocuk sağlıklı olmalıdır, bu da okula devamlık için ön koşuldur. Ayrıca, sağlıklı öğrencilerin devamsızlıkları en azdır ve bilişsel fonksiyonları en yüksektir, sonuç olarak uzun vadede yüksek gelir garantisini sağlayacak eğitim düzeyi yüksek okullarda daha iyi bir eğitim alırlar. İyi bir sağlık, fiziksel ve zihinsel yetenekleri iyileştirerek işçi verimliliğini artırır. Böyle sağlıklı işçiler daha zor koşullarda ve uzun süre çalışabilir ve daha net şekilde düşünebilirler. İşçinin vasıflı ya da vasıfsız olmasını dikkate almadan, daha yüksek iş gücü katılımı ve sağlık hizmetlerinin maliyetinin düşük olması yoksulluğu azaltır. İnsanların genelde uzun yaşamaları gerçeği onları emeklilik için para biriktirmeye yöneltir ve sonuç olarak işçi başına yatırım ve fiziksel sermaye seviyelerini yükseltir.

Makro ekonomik düzeyde sağlık ve gelir arasında kuvvetli bir bağ vardır. Örneğin, çeşitli karşılaştırmalı analiz çalışmaları yaşam beklentisi veya çocuk ölümleri ve kişi başına düşen GSYİH gibi bütünsel sağlık ölçütleri arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermiştir (Ogunleye ve Eriş, 2008: 112).

Lucas yaklaşımında, beşeri sermaye birikimi sürecinde tek girdi olarak, hane halklarının eğitim ve öğrenime harcadıkları zaman kullanılırken; Sorensen ise, iş gücünün becerisini artıracak tamamlayıcı bir kaynağı daha dikkate almıştır. Bu tamamlayıcı girdi; okul binaları, araştırma laboratuvarları, öğretmenlerin hizmetleri gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Böylece bir ekonominin büyümesinde beşeri sermaye birikimini teşvik edici unsurlar arasında eğitim ve teknoloji politikalarının çok büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu nedenle iki politika asla birbirinden ayrı

düşünülmemelidir. Devletlerin eğitime ve teknolojik altyapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımlar, beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etkiler yaratacak, büyümeyi (fiziki sermayeye yapılan yatırımların yalın etkisini gösterdiğinden) çok daha fazla etkileyecektir (Kibritçioğlu, 1998: 19).

Robert Barro (1992) ve diğer araştırmacılar, birçok ülkeyi kapsayan ve büyüme hızlarını karşılaştıran ampirik çalışmalar yapmışlardır. Bu araştırmalarda; yoksul ülkelerin zengin ülkeleri yakalamasını önleyen faktörün fiziki sermaye yatırım eksikliği değil, insan sermayesine yatırım eksikliği olduğunu ortaya koyan sonuçlar elde etmişlerdir. Barro, farklı ülkelerde ulaşılan ve insan sermayesi olarak bilinen eğitim düzeyi ile verimlilik artışı arasında güçlü bir bağın bulunduğunu gösteren kanıtların olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan, eğitimin ekonomik büyümeye katkısı ABD’ de ampirik olarak kanıtlanmıştır. Yapılan bir çalışmada 1929-1982 yılları arasında ABD’ de kişi başına düşen milli gelir artışının % 25’ inin okuma yılı süresindeki artıştan meydana geldiği saptanmıştır. Eğitim düzeyi yüksek olan ülkeler, yeni teknolojileri daha çabuk özümsemekte ve daha hızlı büyüme eğilimi gösterebilmektedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 38).

1.2. BEŞERİ SERMAYE VE VERİMLİLİK İLİŞKİSİ

Verimlilik, mevcut kaynaklarla maksimum üretimi gerçekleştirme ve kaynakların rasyonel kullanılması çabası şeklinde refah düzeyini yükseltmek isteyen her toplumun temel amacı olarak önemli bir kavramdır. Ulusal ekonomi açısından verimlilik düzeyinin artması daha düşük maliyetlerle üretim ve bazı ek önlemler sonucu ucuz ve kaliteli ürünlerle dünya piyasalarına girme olanağı, ihracat artışı, hızlı bir ekonomik büyüme için önemli pazarlar ve finansman kolaylıkları sağlamaktadır. Fiziki sermaye oluşumu, teknoloji ve insan faktörüne bağlı olan verimlilik, “üretim sürecinde kullanılan girdilerin bu sürecin sonunda ortaya çıkan çıktılara katkısı” şeklinde tanımlanabilir (Tunç, 1997: 69).

Beşeri sermayenin geliştirilmesinde temel amaç, “emek verimliliğini” artırmaktır. Emek verimliliğinde sağlanacak bir artış ise, kuşkusuz üretim faaliyetlerinden elde edilecek hasılanın daha fazla olmasına ve böylece kalkınmanın

daha çabuklaşmasına yol açar. Sağlıklı, güçlü, kendisini sürekli geliştiren ve yeni üretim tekniklerinden sürekli haberdar “bilgili emek gücünden daha fazla üretim sağlanmaktadır (Han ve Kaya, 1997: 133).

Beşeri sermaye ve verimlilik ilişkisini yapılan bu tanımlamalardan sonra şöyle özetlemek mümkündür; bir ekonomide insana yatırım (beşeri sermaye yatırımı) yani insan faktörünün niteliğinin artırılmasına yönelik eğitim, sağlık, beslenme yatırımlarının artması üretim sürecinin gereksinimlerine uygun iş gücünün, nitelikli insan faktörünün oluşumuna neden olarak iş gücünün verimlilik düzeyinin artmasına yol açmaktadır. Nitelikli insan ise, fiziki sermayenin rasyonel kullanımını sağlayabilecek ve bu sebepten ötürü de üretimin vazgeçilmez girdisi olan toplam faktör verimliliğinin artmasına ve mikro ve makro düzeyde verimlilik düzeyinin yükselmesine neden olacaktır. Verimlilik düzeyindeki artış ise kalkınma düzeyinin ve uluslararası gelişmişlik düzeyinin yükselmesine yol açmaktadır. Bu etkiden dolayı kalkınmada verimlilik açısından beşeri sermaye ve beşeri sermayeye yatırım büyük önem taşımaktadır (Tunç, 1997: 72).

1.3. BEŞERİ SERMAYE VE GELİR DAĞILIMI İLİŞKİSİ

Gelir dağılımı, bir ülkede yaşayan bireyler tarafından üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin, yine o ülkedeki bireylere faiz, kira, kar payı, maaş ve ücret gibi dağılım araçları ile paylaşılmasını veya aynı anlama gelmek üzere bölüşümünü ifade eder. Konuya bu açıdan bakılırsa gelirin fonksiyonlarına göre dağılımı akla gelir. Bunun yanında gelirin kişiler veya hane halkları arasındaki paylaşımı da mümkündür. Bu yaklaşımlardan ilki, fonksiyonel gelir dağılımı ikincisi ise, kişisel (veya hane halkı) gelir dağılımı olarak adlandırılır (Işığık, 1998: 1).

Beşeri sermaye yatırımlarının mikro etkileri birey, aile ve firmalar üzerinde görülür. Bu mikro etkiler belirli alanlarda yoğunlaşarak ülkenin makro-ekonomik alanlarına da etki eder. Örneğin, eğitim yatırımları sonucunda kişisel gelirlerde meydana gelen artış, aile ve firma üzerinde etkilere sebep olabileceği gibi bunun yaygınlaşması gelir dağılımını, teknolojik gelişimi, emek piyasasını, tarım ve sanayi sektörlerini, verimliliği ve bölgesel kalkınma farklılıklarını değişik alanlarda etkiler.

Bu etkiler dolaysız olabileceği gibi toplumsal, siyasi ve demografik faktörler aracılığıyla dolaylı yollardan da gerçekleşebilir (Yumuşak, 2000: 129).

Gelir dağılımını belirleyen faktörlerin sayısı az değildir ve ekonomik yapının özelliklerine göre bu faktörlerin etkinliği değişiklikler göstermektedir. Bu nedenle beşeri sermaye yatırımlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisini tespit etmek oldukça zordur. Bir ülkenin gelir dağılımı şu faktörlere bağlıdır (Yumuşak ve Bilen, 2000: 82):

- Kazanç ve gelir getiren değerlerin dağılımına (meslekler, toprak, sermaye gibi);
- Eğitim, sağlık hizmetleri ve barınma gibi kamu mal ve hizmetlerinin sağlanması ve bunların dağılımına;
- Hem kamu hem de özel transfer ödemelerinin miktarına ve yönetimine;
- Vergi sistemine.

Yukarıda sayılan 4 faktörden 2'si gelir dağılımını beşeri sermaye açısından etkileyen faktörlerdendir. Buradan hareketle bir ülke için gelirlerinin adaletli dağıtımını beşeri sermaye birikimiyle büyük oranda ilişkilidir denilebilir.

Beşeri sermaye yatırımlarının gelir dağılımını etkilemesi meslek seçimi, mesleki statünün belirlenmesi ve ebeveynlerin eğitim seviyelerinin çocuklarının alacağı eğitimde etkin olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Eğitim, ekonomideki yüksek ve düşük gelirli mesleklere sahip olmayı belirleyebilir. Eğitim yatırımlarının kişisel gelir dağılımını etkilemesi düşük ve yüksek gelir getiren mesleklere sahip olmayla bağlantılı olarak gerçekleşmektedir. Meslekle birlikte cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve mesleki statü kişisel gelir eşitsizliklerini ortaya çıkarmada etkili olan en önemli faktörlerdir (Yumuşak ve Bilen, 2000: 83).

Kişilerin gelir farklılıklarını açıklamada zeka seviyesi, ebeveynlerin sosyal statüsü etkili olmakla birlikte belirleyici faktör kişinin sahip olduğu mesleki statüdür. Mesleki statünün ise alınan eğitimle açıklanabildiğini kabul ettiğimizde eğitimle kişisel gelir dağılımı arasındaki ilişkinin yönü ortaya çıkmış olmaktadır (Yumuşak ve Bilen, 2000: 83).

1.4. BEŞERİ SERMAYE VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ

Teknoloji, yeni bir mal veya hizmet üretimine ya da imalat süreçlerinin, yönetim metotlarının bulunmasına, geliştirilmesine veya pratik sorunların çözümüne yönelik uygulamalı teknik bilgiler bütünü olarak tanımlanabilir (Seyidoğlu, 2002: 615).

Teknoloji düzeyi; en geniş anlamıyla üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı veya "stoğu" olarak tanımlanabilir. Bu stoktaki artışın yani, teknolojik gelişmenin ekonomik bakımdan bir anlam ifade edebilmesi için, kar veya zarar etmeyi göze alacak biçimde bir firmada yenilik olarak uygulamaya koyulması gerekir (Kibritçiöğlu, 1998: 211).

Teknolojik gelişme, az gelişmiş ölkelerin kalkınma süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü teknolojik ilerleme, sadece üretim tekniğinde meydana gelen bir değişme olmayıp; bunun da üstünde toplumun sosyal ve kültürel değer yargılarını değiştiren ve böylece kalkınmanın sosyo-kültürel engellerini ortadan kaldıran bir gelişmedir. Teknoloji, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin üretimi için gerekli, üretim faktörlerinin organizasyonu olarak tanımlanır. Başka bir ifadeyle teknoloji, "sistematik üretim bilgisini, üretim için kullanan tüm araç ve gereçler ile o üretimi gerçekleştiren insan gücünü kapsayan dinamik bir olgu" dur. İktisadi gelişme ise teknolojik ilerlemenin bağdaştırılmasında temel iki amaç göz önünde tutulur. Bu amaçlar (Polat, 2006: 46):

- Üretimin maksimizasyonu ve
- İstihdam olanaklarının arttırılmasıdır.

Teknolojik gelişmeler, toplumsal alanda sosyo-kültürel etkiler yaratırken, ekonomide üretim süreçleri ve organizasyon yöntemlerinde önemli etkiler yapmaktadır. Kalıcı ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümleri de beraberinde getiren teknolojik gelişmeler insanlık tarihinde devrim etkisi yapmıştır. Örneğin; ateş, tekerlek, yelkenli, barut, matbaa ve buhar makinesinin icadı gibi. Kuznets' e göre ekonomik büyümenin temel faktörleri teknoloji ve kurumlardır. Kurumların iktisadi

büyümeye olan katkısı daha da etkindir. Kurumların etkinliği ise emeğin (insanın) kalitesine bağlıdır. Çünkü kurumlar, belli şekilde düşünen ve çalışan insanların oluşturduğu topluluklardır. Bu açıdan emeğin kaliteli olması yönetimde, piyasada veya başka yerlerdeki kurumlar aracılığı ile teknolojilerin adaptasyonunu kolaylaştırır (Acaroğlu, 2005: 36).

1.5. BEŞERİ SERMAYE VE REKABET İLİŞKİSİ

II. Dünya Savaşı ile birlikte kıyasıya bir rekabet yarışına giren ülkeler gelişebilmenin en önemli unsurlarından bir tanesi olan beşeri sermaye yatırımlarını fark etmişler ve bu amansız yarışta stratejilerini buna göre planlamış ve planlamaktadırlar. Böyle bir tablo içerisinde başarılı olabilme, ulusal üretim yapısının yeni gelişmelere paralel olarak, katma değeri yüksek, gelir ve talep esnekliği hızla artma gösterebilen, yüksek nitelikli beşeri sermaye ve teknolojik girdi kullanımını hızla artan, değişen talep koşullarına ve bireysel ihtiyaçlara uyum sağlayabilmesine bağlıdır (Doğanlar, Bal ve Özmen, 2003: 89).

Özellikle 1990' lı yıllarda küreselleşmenin ekonomik yönünün hızla gelişmesi, uluslararası rekabete yeni ve önemli bir boyut daha ekleyerek iç ve dış pazarlar arasındaki gelenekselleşmiş keskin ayırımların anlamlarını yitirmelerine neden olmuştur. Çünkü, küreselleşme sürecinde ülkeler (firmalar) yalnızca yöresel pazarlarda yerli ve yabancı rakiplere karşı değil, dünyanın öteki bölgelerindeki pazarlarda da boy ölçüşmek durumunda kalmaktadırlar. Geleneksel sanayi dallarında rekabet gücü kazanmaya çalışan ülkeler bu defa da ileri teknolojilere dayanan "rekabet gücü" kazanma yarışına katılmışlardır. Mevcut gelişmeler bunun GOÜ' ler için çok zor bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu ülkeler bir yandan sanayileşmiş ülkelerle olan açıklarını kapatmaya çalışırken, diğer yandan da bilgi toplumuna ulaşmanın yollarını aramak zorunda kalmışlardır. Küreselleşme, giderek uluslararası düzeyde üstünlük kazanmış teknolojilerin seçimini, firmaların uluslararası düzeyde faaliyet göstermesini, sermaye piyasalarının uluslararası düzeyde organize edilmesini, kısacası serbest rekabet düzeninin tüm kurum ve kurallarıyla dünya

ölçüsünde işlerlik kazanma gerekliliğine yol açmıştır (Altay ve Pazarlıoğlu, 2007: 97).

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, eskiden ürettiği çelik ve enerji miktarı ile ölçülürken günümüzde bu düzey, bilgilendirme teknolojisini oluşturan mikro elektronik, telekomünikasyon ve bilgisayar teknolojilerinin olanakları ile elde edilen, işlenen, iletilen ve saklanan bilgi miktarı ile ölçülmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde gelişmişlik ölçülerinde fiziki miktarlar yerine, bilgiye dayalı büyüklükler ağırlıklı olarak yer almaktadır (Bayraç, 2005: 3). Bu durumda da toplumdaki bilgi birikiminin ve bu birikimi oluşturan unsurların bir toplamı olan beşeri sermayenin yükselmesi önem kazanmaktadır.

2. BEŞERİ KALKINMA GÖSTERGELERİNİN ÜLKELER BAZINDA KARŞILAŞTIRILMASI

Kalkınmanın tetikleyicisi olan üretim, kaynakların en iyi şekilde kullanılmasıyla mümkündür. Bu durum ise nitelikli insan gücü ya da beşeri sermayeyle sağlanabilir. Kalkınma farklı ülkelerde farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Birçok ülkeye göre sanayileşme anlamına gelir, bazı ülkelere göre siyasi bağımsızlığın gerçekleşmesini temsil eder, diğerlerine göre eşit eğitim fırsatı verilmesi, toprak reformu yapılması, gökdelenlerin, çelik fabrikalarının, televizyon şebekelerinin kurulması ve dünya çapında hızlı bir ulaştırma sisteminin ve modern jet uçaklarıyla yolculuk imkanlarının yaratılması olabilir. Herkese göre ele alındığında ise, kalkınma değişiklik demektir ve süratli yenilikleri gerektirir. Geniş çaptaki yenilikçi fikirleri birbiri arkasına benimseyip tatbik etmeyen bir ülke, bugünün durmadan ilerleyen yürüyüşüne ayak uyduramaz, mutlaka geride kalır (Acaroğlu, 2005: 39).

2.1. EĞİTİM HARCAMALARI

Eğitim ile ekonomik kalkınma ilişkilerini aydınlatan Frederick Harbison ve Charles A. Myers, bir ülkenin sahip olduğu yönetici, bilim adamı, mühendis, doktor, öğretmen ve bunların kalifiye yardımcıları gibi yüksek nitelikli insan gücü sayısının o ülkenin kalkınma seviyesini gösteren en önemli kriterlerden biri olduğunu belirtmişlerdir (Taban ve Kar, 2008: 327).

Eğitim, bireylerin doğuştan sahip oldukları yeteneklerine yenilerini kattıkları, gençlerin eğitim çabalarının şimdiki eğitim çabalarına bağlı olduğu, eğitime önem veren gençlerin eğitimli-nitelikli, önem vermeyenlerin ise niteliksiz iş gücüne katıldıkları bir süreçtir. Eğitim bilgi edinmenin özel yollarından biridir ve bilginin emek ve sermayenin tersine, aynı anda birden çok üretim alanında kullanılabilmesi, bilgiyi üretim sürecinin kritik bir faktörü olarak ortaya çıkarmaktadır. Aynı işçi veya makine aynı anda birden çok işte kullanılamazken, bilginin böyle bir kısıtlamaya tabi olmaması, içsel büyüme modellerini geleneksel azalan verimlerden doğan durağan durum karamsarlığından kurtarmaktadır. Kişiler sahip oldukları bilgilerden ömürleri boyunca yararlanabilmekte ve onun önemli bir kısmını, çoğu zaman özel bir çaba harcamadan, çocuklarına devredebilmektedirler. Fiziki emek ve sermaye kullanıldıkça aşınırken, bilgi kullanıldıkça çoğalmakta, etkinleşmekte ve önceki bilgiler yeni bilgilerin üretimine kaynaklık etmektedirler. (Demir vd, 2006: 28).

Beşeri sermaye, genel olarak eğitim yoluyla çıkmakla birlikte, çalışma sürecinde yaparak öğrenme “learning by doing” yoluyla kendiliğinden de oluşabilir. Arrow (1962) tarafından ilk kez ortaya atılan ve Romer (1986)’ in içsel büyüme modellerine uyarladığı bu düşünce ile teknik bilgi üretiminin mal ve hizmet üretiminde bedelsiz bir girdi olarak kullanıldığı ve bu girdi sayesinde üretim maliyetlerinin düştüğü ve kalitenin arttığı kabul edilir.

Gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki en önemli farklardan birisi, yetişmiş insan gücü sayısındaki fark olarak ifade edilmektedir. Yetişmiş ve nitelikli insan gücünün artmasını sağlayacak en önemli araç ise eğitimidir. Bu nedenle insana yapılan yatırımların içinde eğitim yatırımlarının ayrı bir önemi vardır. Eğitim yatırımları, sadece az gelişmiş ülkeler yönünden değil, aynı zamanda gelişmiş ülkeler

yönünden de, önemle üzerinde durulan ve ekonomik kalkınma ile ilişkileri araştırılan konudur. Gelişmiş ülkelerde eğitim için büyük miktarlarda harcama yapılmaktadır. Çünkü, bir ülkede eğitim için yapılan harcamalar, o ülke ekonomisinin büyümesi için yapılan yatırımlar olarak kabul edilmektedir. Singer, eğitim yatırımlarının iki önemli özelliğine dikkat çekmektedir. Birincisi, eğitim yatırımlarında azalan verimler yasaının geçerli olmaması, aksine artan verimler yasaının geçerli olmasıdır. İkincisi ise, değişik alanlara yapılan eğitim ve araştırma yatırımlarının birbirine sıkı sıkıya bağlı oluşudur (Han ve Kaya, 2002: 132).

Eğitime bağlı beşeri sermayenin getirisinin hesaplanması zor olsa da, eğitime yapılan harcamalar beşeri sermaye bağlamında bir yatırım harcaması olduğu kabul edildiğinde, söz konusu harcamaların özel ve kişisel maliyetlerinin karşılanması önem kazanmaktadır. Tipik olarak gelişmekte olan ülkelerde eğitimin sosyal maliyetleri artarken, ferdi maliyetleri ise azalmaktadır. Bu nedenle fertler arasında eğitim kamu tarafından finanse edildiği sürece karlıdır (Todaro, 1997: 390).

Eğitim harcamalarının, bireylerin verimliliğini artırarak ve yaratıcılığını harekete geçirerek ekonomik büyümeyi hızlandırması beklenmektedir. Çünkü eğitilmiş bir kişi, olayları kolayca kavrayarak, geliştirilmesine ve çalışma arkadaşları ile birlikte bir bilgi birikiminin oluşmasına katkıda bulunabilir. Eğitim harcamaları, içsel büyüme modellerinde sıkça vurgulanan beşeri sermaye oluşumuna yol açmaktadır. Eğitim alanındaki kamu harcamaları, öğretmenlere, müdürlere, okul binalarına, bilgisayarlara, yemek ve kitaplara yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi üzerine yapılan çalışmaların birçoğunda eğitime ilişkin göstergeler tercih edilmektedir (Berkman, 2008: 19).

Tablo 2. Eğitim Harcamaları (GSYİH yüzdesi olarak)

	1995			2001			2006		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
Avustralya	4,5	1,2	5,7	4,5	1,4	6,0	4,1	1,6	5,7
Avusturya	5,9	0,3	6,2	5,6	0,2	5,8	5,2	0,4	5,6
Belçika	..	..	..	6,0	0,4	6,4	5,9	0,2	6,1
Kanada	6,2	0,8	7,0	4,9	1,3	6,1	4,8	1,7	6,5
Çek Cumhuriyeti	4,7	0,7	5,4	4,2	0,4	4,6	4,2	0,6	4,8
Danimarka	6,1	0,2	6,3	6,8	0,3	7,1	6,7	0,6	7,3
Finlandiya	6,2	..	6,3	5,7	0,1	5,8	5,7	0,1	5,8
Fransa	5,9	0,4	6,3	5,6	0,4	6,0	5,5	0,4	5,9
Almanya	4,5	1,0	5,5	4,3	1,0	5,3	4,1	0,7	4,8
Yunanistan	3,1	..	3,2	3,8	0,2	4,1	..	..	..
Macaristan	4,9	0,6	5,5	4,6	0,6	5,2	5,1	0,5	5,6
İzlanda	..	..	..	6,1	0,6	6,7	7,2	0,8	8,0
İrlanda	4,7	0,5	5,3	4,1	0,3	4,5	4,4	0,3	4,7
İtalya	4,7	..	..	4,9	0,4	5,3	4,6	0,3	4,9
Japonya	3,5	1,1	4,6	3,5	1,2	4,6	3,3	1,7	5,0
Kore	..	..	..	4,8	3,4	8,2	4,5	2,9	7,4
Lüksemburg	..	..	..	3,6	0,0	3,6	..	..	..
Meksika	4,6	1,0	5,6	5,1	0,8	5,9	4,6	1,1	5,7
Hollanda	4,5	0,4	4,9	4,5	0,4	4,9	4,8	0,8	5,6
Yeni Zelanda	4,8	..	..	5,5	..	..	5,0	1,3	6,3
Norveç	6,8	0,4	7,1	6,1	0,2	6,4	5,4	..	5,4
Polonya	5,7	..	..	5,6	..	..	5,2	0,5	5,7
Portekiz	5,3	0,0	5,3	5,8	0,1	5,9	5,1	0,4	5,5
Slovak Cumhuriyeti	4,6	0,1	4,7	4,0	0,1	4,1	3,6	0,6	4,2
İspanya	4,5	0,9	5,4	4,3	0,6	4,9	4,2	0,5	4,7
İsveç	6,1	0,1	6,2	6,3	0,2	6,5	6,2	0,2	6,4
İsviçre	5,4	..	..	5,4	..	..	5,4	..	5,4
Türkiye	2,3	0,0	2,3	3,5	0,0	3,5	2,7	..	2,7
Birleşik Krallık	4,8	0,7	5,5	4,7	0,8	5,5	5,2	0,7	5,9
ABD	5,0	2,2	7,2	5,1	2,3	7,3	5,0	2,4	7,4
OECD toplam	..	..	..	4,8	1,4	6,2	4,7	1,5	6,2

Kaynak: OECD Factbook, 2005:159, 2010: 207

Eğitim göstergelerinin GSYİH içindeki payını dikkate alan yukarıdaki tablo OECD ülkelerine ait 1995, 2001 ve 2006 yıllarındaki kamu harcamaları ve özel harcama verilerini yansıtmaktadır. Bu tabloya göre, 1995 yılında kamu harcamalarının GSYİH' sinin %6,8' ini eğitime ayıran Norveç en yüksek, %3,1' ini eğitime ayıran Yunanistan en düşük veriye sahip ülke iken; özel harcama verilerinde ise %2,2 ile ABD en yüksek, %0,0 ile Türkiye ve Portekiz en düşük veriye sahip ülkelerdir.

2001 yılındaki verilere göre, kamu harcamalarının GSYİH' sinin %6,8' ini eğitime ayıran Danimarka en yüksek veriye sahip ülke iken, en düşük veriye sahip ülkelerin %3,5 ile Türkiye ve Japonya; özel harcama verilerinde ise %3,4 ile Kore'

nin en yüksek, %0,0 ile Türkiye ve Lüksemburg' un en düşük ülkeler olduğu gözlenmektedir. 2006 yılındaki veriler baz alındığında ise, kamu harcamalarının GSYİH' sının %7,2' sini eğitime ayıran İzlanda en yüksek, %2,7' sini eğitime ayıran Türkiye ise en düşük veriye sahip ülkedir. Özel harcama verilerine göre, %2,9 ile Kore' nin en yüksek, %0,1 ile Finlandiya' nın en düşük verilere sahip ülkeler olduğu görülmektedir.

**Tablo 3. 25-64 Yaş Grubu İçin Yüksekokul Bilgisi (üçüncül)
(Bu Yaş Grubundaki Nüfusun Yüzdesi Olarak)**

	1995	2000	2002	2007
Avustralya	24,3	27,5	30,8	34,4
Avusturya	7,9	13,9	14,5	62,6
Belçika	24,6	27,1	28,1	35,9
Kanada	34,9	40,0	42,6	38,3
Çek Cumhuriyeti	10,6	11,0	11,9	76,8
Danimarka	20,4	25,8	27,4	43,3
Finlandiya	27,7	32,0	32,6	44,2
Fransa	18,6	22,0	24,0	41,9
Almanya	22,2	23,5	23,4	60,1
Yunanistan	17,4	17,6	18,3	36,9
Macaristan	..	14,0	14,2	61,2
İzlanda	..	23,2	26,3	34,7
İrlanda	19,9	21,8	25,4	35,4
İtalya	7,9	9,4	10,4	38,7
Japonya	..	33,4	36,3	59,0
Kore	18,6	23,9	26,0	43,3
Lüksemburg	18,1	18,3	18,6	39,2
Meksika	11,9	14,6	15,3	18,4
Hollanda	22,0	23,4	24,4	42,4
Yeni Zellanda	25,3	28,0	29,8	30,6
Norveç	28,6	28,4	31,0	44,7
Polonya	9,9	11,4	12,6	67,6
Portekiz	11,0	8,9	9,3	13,8
Slovak Cumhuriyeti	11,1	10,4	11,0	72,9
İspanya	16,1	22,6	24,4	21,7
İsveç	28,3	30,1	32,6	53,3
İsviçre	21,1	24,2	25,2	55,5
Türkiye	8,4	8,3	9,1	17,9
Birleşik Krallık	21,9	25,7	26,9	36,5
ABD	33,3	36,5	38,1	47,6

Kaynak: OECD Factbook, 2005:153, 2010: 185

25-64 yaş grubu için yüksekokul bilgisini gösteren yukarıdaki tabloda OECD ülkelerine ait 1995-2000-2002 ve 2007 verileri bulunmaktadır. 1995 yılındaki 25-64 yaş grubuna ait yüksekokul verilerinde en düşük veriye sahip ülkeler Avusturya ve İtalya olurken, en yüksek veriye sahip ülke ise, ABD olmaktadır. 2000 yılına göre en

düşük Türkiye, en yüksek ise yine ABD olmaktadır. 2002 yılına ait verilerde en düşük Türkiye, en yüksek ise Kanada' dır. Son olarak 2007 yılına bakıldığında ise en düşük İtalya, en yüksek Kanada' dır.

**Tablo 4. Seviyesine Göre Eğitim Harcamaları
(ABD Doları, 2001 ve 2006 Fiyatları ve Satın Alma Gücü Paritesi)**

	1995		2001		2006	
	Öğrenci Başına Harcama		Öğrenci Başına Harcama		Öğrenci Başına Harcama	
	İlköğretim ve ortaöğretim sonrası yükseköğretim	Yükseköğretim	İlköğretim ve ortaöğretim sonrası yükseköğretim	Yükseköğretim	İlköğretim ve ortaöğretim sonrası yükseköğretim	Yükseköğretim
Avustralya	4 846	13 897	6 063	12 688	7 459	15 016
Avusturya	..	10 341	7 852	11 274	9 910	15 148
Belçika	..	..	6 781	11 589	7 980	13 244
Kanada	..	..	..	..	7 774	22 810
Çek Cumhuriyeti	2 927	8 785	2 819	5 555	4 532	7 989
Danimarka	6 515	11 499	7 865	14 280	9 270	15 391
Finlandiya	5 238	10 900	5 733	10 981	6 891	12 845
Fransa	5 938	7 801	6 783	8 837	7 712	11 568
Almanya	5 820	9 698	6 055	10 504	6 985	13 016
Yunanistan	2 409	3 264	3 475	4 280	..	..
Macaristan	2 335	7 767	2 677	7 122	4 188	6 367
İzlanda	..	..	6 892	7 782	8 877	8 579
İrlanda	3 042	7 223	4 397	10 003	7 318	11 832
İtalya	6 577	5 621	7 714	8 347	8 204	8 725
Japonya	5 134	9 691	6 179	11 164	7 661	13 418
Kore	..	..	4 406	6 618	6 089	8 564
Lüksemburg	..	..	11 091	..	15 440	..
Meksika	1 263	4 821	1 575	4 341	2 072	6 462
Hollanda	4 548	12 311	5 654	12 974	8 109	15 196
Yeni Zeland	..	..	..	..	5 589	9 288
Norveç	8 425	14 087	8 109	13 189	10 448	16 235
Polonya	1 528	4 023	2 396	3 579	3 568	5 224
Portekiz	3 052	4 664	5 065	5 199	5 967	9 724
Slovak Cumhuriyeti	1 467	5 250	1 681	5 285	3 032	6 056
İspanya	3 775	5 624	4 870	7 455	7 016	11 087
İsveç	6 180	..	6 372	15 188	8 123	16 991
İsviçre	8 844	15 802	8 844	20 230	11 129	22 230
Türkiye	..	..	..	..	1 286	4 648
Birleşik Krallık	4 941	10 981	5 324	10 753	8 306	15 447
ABD	7 034	20 207	8 144	22 234	10 267	25 109

Kaynak: OECD Factbook 2005: 157, 2010: 189

Tablo 4' te 1995-2001 ve 2007 yıllarına ait seviyesine göre eğitim harcamaları verileri bulunmaktadır. Bu verilere göre; ilköğretim ve ortaöğretim sonrası yükseköğretimde 1995 yılına göre öğrenci başına en yüksek harcamayı yapan ülke İsviçre iken, en düşük harcamayı yapan ülke Meksika' dır. 2001 verilerine göre en yüksek harcamayı yapan ülke Lüksemburg iken, en düşük harcamayı yapan ülke

1995 yılında olduğu gibi yine Meksika' dır. 2006 yılındaki verilere bakıldığında ise, en yüksek harcamayı yapan Lüksemburg iken en düşük harcamayı yapan ülke Türkiye' dir.

Yükseköğretim verilerine bakıldığında bu üç yılda da en yüksek harcama ABD' ye, en düşük harcama 1995 ve 2001' de Yunanistan' a, 2006' da ise Türkiye' ye aittir.

Tablo 5. AR-GE Harcamalarının GSYİH' deki Payı

	2000	2005	2007
Avustralya	1,51	..	..
Avusturya	1,94	2,45	2,54
Belçika	1,97	1,83	1,9
Kanada	1,91	2,05	1,9
Çek Cumhuriyeti	1,21	1,41	1,54
Danimarka	..	2,46	2,55
Finlandiya	3,35	3,48	3,47
Fransa	2,15	2,1	2,04
Almanya	2,45	2,49	2,53
Yunanistan	..	0,59	0,58
Macaristan	0,79	0,94	0,97
İzlanda	2,67	2,77	2,7
İrlanda	1,12	1,25	1,28
İtalya	1,05	1,09	1,18
Japonya	3,04	3,32	3,44
Kore	2,3	2,79	3,21
Lüksemburg	1,65	1,56	1,57
Meksika	0,34	0,41	0,37
Hollanda	1,82	1,79	1,71
Yeni Zellanda	..	1,16	1,21
Norveç	..	1,52	1,64
Polonya	0,64	0,57	0,57
Portekiz	0,76	0,81	1,21
Slovak Cumhuriyeti	0,65	0,51	0,46
İspanya	0,91	1,12	1,27
İsveç	..	3,6	3,61
İsviçre	2,53	..	..
Türkiye	0,48	0,59	0,72
Birleşik Krallık	1,81	1,73	1,82
ABD	2,71	2,57	2,66

Kaynak: OECD Factbook, 2010: 151

Eğitim harcamaları içindeki araştırma geliştirme harcamaları da önem arz etmektedir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile Ar-Ge harcamaları arasında da pozitif yönlü bir ilişki vardır. Özellikle OECD ülkeleri Ar-Ge yatırımlarının artırılması için önemli ölçüde çaba sarf etmektedir. Bu amaçla, yatırımları teşvik için çeşitli araçlar kullanılmaktadır (Güzel, 2009: 30). Bir ülkedeki Ar-Ge harcamalarının düzeyini

birçok faktör etkilemektedir. Bunlar arasında; ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, ekonomik ve endüstriyel yapı, ülkedeki büyük firmaların sayısı, teknik personelin yeterlilik düzeyi, ülkenin bilim ve teknoloji altyapısı, dış pazarlara açılma yeteneği, temel araştırmalara yapılan kamusal harcamalar, kamu ve özel sektör araştırma çalışmaları arasındaki bağlantı gibi faktörler sayılabilir (Güzel, 2009: 31).

Tablo 5’ te Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı gösterilmektedir. Buna göre, 2000-2005 ve 2007 yıllarında en yüksek veriye sahip ülke İsrail iken, en düşük veriye sahip ülke Meksika’ dır.

2.2. SAĞLIK ALANINDAKİ KAMU HARCAMALARI

Bir ülkenin iktisadi kalkınmasında eğitime yapılan yatırımların rolü ne kadar büyükse sağlık sektörüne yapılan yatırımların da rolü o kadar büyüktür. Çünkü, sağlıklı bireylerin daha iyi eğitilebilecek olmaları ve daha önemlisi sağlıklı bireylerin eğitim hizmetlerinden daha uzun süreli yararlanacak olmaları eğitim yanında sağlığa da önem verilmesini gerekli kılar (Mushkin, 1962: 131).

Dolayısıyla, eğitim ve sağlığın birbirini tamamladığı, iktisadi kalkınma açısından fiziki sermayeye ve eğitime yapılan yatırımların benzerinin sağlığa da yapılması gerektiği gerçeği ortaya çıkmaktadır (Taban ve Kar, 2008: 336).

Sağlık, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) anayasasında şöyle tanımlanmıştır: Sağlık, sadece hasta veya sakat olmama hali değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olma halidir. Erişilebilecek en yüksek düzeyde, sağlıktan yararlanmak, ırk, din, politik inanç, ekonomik ve sosyal koşullar gözetmeksizin her insanın temel haklarından biridir. Tüm milletlerin sağlığı barış ve güvenliğine ulaşmak için temel öge olup bireyler ve devletlerarasındaki tam işbirliğine bağlıdır. Herhangi bir devletin, sağlığın gelişimi ve koruma yönünde elde ettiği başarı herkes için değerlidir. Değişik ülkelerde sağlığın ilerlemesi ve hastalıkların, özellikle bulaşıcı hastalıkların kontrolünde görülen farklı gelişim ortak bir tehlikedir. Çocuğun sağlıklı gelişimi temel önem taşır, her gün değişen bir çevre içinde uyumlu yaşama yeteneği bu gelişim için gereklidir. Sağlığa tam anlamıyla erişmek için tıp, psikoloji ve ilgili

bilgi olanaklarının tüm milletlere ulaştırılması gereklidir. Halk sağlığının geliştirilmesinde kamunun bu konuda aydınlatılması ve aktif işbirliği en büyük önemi taşır. Hükümetler, kendi halklarının sağlığı yönünden sorumludurlar, bunu ancak yeterli sağlık ve sosyal önlemler almak koşuluyla gerçekleştirirler.

Buğn gelişmiş ve belirli bir refah seviyesine ulaşmış ülkeler, beşeri sermayeye yapılan yatırım olması nedeniyle, sağlık hizmetlerinin nitelik ve nicelik yönünden iyileştirilmesi için artan oranda tahsis etmektedirler. İktisadi kalkınmanın da temel unsuru olan insanın sağlığının korunup geliştirilmesi ve hastalıkların tedavi edilmesi için, kalkınmış lkeler GSMH' den daha fazla pay ayırabilmektedirler. Bir anlamda, sağlığa yapılan yatırım "retken yatırım" olarak kabul edilmektedir. Esasen, belirli bir fiziki ve insan gücü kapasitesine ulaşmış olan bu ülkeler sağlık sektörüne daha fazla kaynak ayırma imkanı bulabilmektedirler. Sağlıklı ve eğitilmiş insanların oluşturduğu toplumlarda, her alandaki üretimde yüksek verimlilik sağlanabilmektedir. Başka bir deyişle, kalkınma sonucunda eğitim ve sağlığa daha fazla kaynak ayrılabilirken, eğitim ve sağlık seviyesi yükselmiş insanlar da kalkınma için önem oluşurmaktadırlar (Yıldırım, 1994: 13).

Genel olarak bakıldığında, beşeri sermaye açısından bireyin eğitiminde ön koşul sağlıktır. Bununla birlikte sağlıklı bir toplumda, beşeri sermaye birikiminin arttırılması nispeten daha kolay olacaktır. Bunun nedeni, eğitim açısından olduğu gibi, fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı bir bireyin üretkenliğinin yüksek olmasıdır (Karagül, 2002: 71).

Sağlığın ekonomik gelişme üzerinde yapacağı etki, üç Şekilde ortaya çıkmaktadır. İlki, sağlık hizmetlerine bağlı olarak, iyi bir eğitim alınabilmesi için sağlıklı bir nüfus oluşturulmuş olacaktır. Sağlıklı nüfusun sahip olacağı yüksek eğitim ise nitelikli iş gücünün ve girişimcilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Nitelikli iş gücü ve girişimlerde sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlayacaklardır. Bu durumda sağlık alanında kullanılacak kaynakların artmasına neden olacak ve döngü devam edecektir. İkinisi, sağlık hizmetlerine bağlı olarak, optimum nüfus düzeyine sahip olunacaktır. Optimum nüfus da kalkınmadaki nüfus baskısını ortadan kaldıracak ve kalkınmayı destekleyecektir. Aynı Şekilde kalkınmada meydana gelecek bir artış da sağlık hizmetlerine ayrılan kaynaklarda artışa neden olacaktır.

Sonuncusu ise, sağlık hizmetlerine bağlı olarak toplumun sağlık düzeyinin yükselmesi, verimlilik ve üretim artışı, gelir artışı ve harcama tasarrufu yaratacaktır. Buna bağlı olarak da ekonomik kalkınma seviyesinde artış yaşanacaktır (Taban, 2004: 4).

**Tablo 6. Sağlık Alanındaki Kamu Harcamaları
(GSYİH yüzdesi olarak)**

	2000	2005	2007
Avustralya	5,5	5,8	6,0
Avusturya	7,6	7,9	7,7
Belçika	6,1	7,4	7,4
Kanada	6,2	7,0	7,1
Çek Cumhuriyeti	5,9	6,3	5,8
Danimarka	6,8	7,9	8,2
Finlandiya	5,1	6,2	6,1
Fransa	8,0	8,8	8,7
Almanya	8,2	8,2	8,0
Yunanistan	4,7	5,7	5,8
Macaristan	4,9	6,0	5,2
İzlanda	7,7	7,7	7,7
İrlanda	4,6	5,6	6,1
İtalya	5,8	6,8	6,7
Japonya	6,2	6,7	6,6
Kore	2,1	3,0	3,5
Lüksemburg	5,2	6,9	6,6
Meksika	2,4	2,7	2,7
Hollanda	5	5,9	7,3
Yeni Zellanda	6,0	6,7	7,1
Norveç	6,9	7,6	7,5
Polonya	3,9	4,3	4,6
Portekiz	6,4	7,3	7,1
Slovak Cumhuriyeti	4,9	5,2	5,2
İspanya	5,2	5,8	6,1
İsveç	7,0	7,5	7,4
İsviçre	5,6	6,7	6,4
Türkiye	3,1	4,1	4,1
Birleşik Krallık	5,6	6,7	6,9
ABD	5,9	7,0	7,3

Kaynak: OECD Factbook, 2010: 203

OECD ülkelerinin 2000-2005 ve 2007 yıllarına ait sağlık alanındaki kamu harcamalarına bakacak olursak, 2000 yılında Almanya, 2005 ve 2007 yıllarında ise Fransa' dır. En düşük harcamayı yapan ülkeler ise 2000 yılında Kore, 2005 ve 2007 yıllarında Meksika' dır.

Sağlık alanındaki harcamalarda doğumdaki yaşam beklentisi de önemlidir. Doğumdaki yaşam beklentisi, bir ülkedeki genel yaşam kalitesinin bir göstergesidir.

Sağlık hizmetleri ve yatırımları, beşeri sermayenin artmasını sağlayarak ülke gelişiminde çok önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Ayrıca artan sağlık harcamaları, bireyin yaşam süresini ve beklentisini arttırmaktadır. Uzun yaşam beklentisi ekonomik büyümeyi pozitif etkileyecektir (Kelly, 1997: 64, Wang, 2002: 1634).

Uzun ömür değişkeni olan doğumda yaşam beklentisi, bir ülkenin insanların uzun ve sağlıklı bir ömür geçirmelerini bir dereceye kadar gösterebilir. Uzun ömür göstergeleri yaşanan süre içerisinde sağlıklı bir yaşam geçirilmesinin doğrudan bir göstergesi olmayabilir. Sağlık koşullarının iyi olmadığı bir ortamda 80 yaşına kadar yaşanabilir veya ani ölüm hariç, mükemmel sağlık koşullarıyla 20 yaşına kadar hatta daha az süre yaşanabilir. Daha uzun yaşamak için sağlıklı ve kaliteli hayat süresinin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten diğer amaçlara ulaşmak için yani, daha iyi gelire sahip olmak ve daha eğitilmiş olmak amaçlarına ulaşmak için, öncelikle sağlıklı bir ömür geçirmek gerekir. Bu bağlamda, doğumda yaşam beklentisi göstergesi, yaşam fırsatını genişletmek için en temel unsurdur (Günsoy, 2005: 38).

Tablo 7. Doğumda Yaşam Beklentisi: Toplam

	2000	2005	2007
Avustralya	79,3	80,9	81,4
Avusturya	78,1	79,5	80,1
Belçika	77,8	79	79,8
Kanada	79,3	80,4	..
Çek Cumhuriyeti	75,1	76,1	77
Danimarka	76,8	78,2	78,4
Finlandiya	77,7	79,1	79,5
Fransa	79,1	80,2	81
Almanya	78,2	79,4	80
Yunanistan	78	79,3	79,5
Macaristan	71,7	72,8	73,3
İzlanda	80,1	81,2	81,2
İrlanda	76,6	79,5	79,7
İtalya	79,8	80,8	..
Japonya	81,2	82	82,6
Kore	76	78,5	79,4
Lüksemburg	78	79,5	79,4
Meksika	73,9	74,7	75
Hollanda	78	79,4	80,2
Yeni Zellanda	78,4	79,8	80,2
Norveç	78,8	80,3	80,6
Polonya	73,9	75,1	75,4
Portekiz	76,7	78,1	79,1
Slovak Cumhuriyeti	73,3	74	74,3
İspanya	79,4	80,3	81
İsveç	79,7	80,6	81
İsviçre	79,9	81,4	81,9
Türkiye	71,1	73	73,4
Birleşik Krallık	77,9	79,1	..
ABD	76,8	77,8	..

Kaynak: OECD Factbook, 2010: 227

OECD ülkeleri içerisinde 2000-2005 ve 2007 yıllarına ait doğumdaki yaşam beklentisi verilerine göre, üç yılda da en yüksek veriye sahip ülke Japonya olurken en düşük veriye sahip ülke 2000’ de Türkiye, 2005 ve 2007’ de ise Macaristan’ dır.

Ülkelerin iktisadi kalkınmalarının önemli ölçütlerinden olan sağlık harcamaları, ortalama yaş sınırı, bebek ölüm oranları gibi göstergeler, aynı zamanda ilgili ülkenin ekonomik olarak gelişmesine pozitif manada ciddi katkı sağlayan faktörlerdir. Bu çerçevede kalkınma amacında olan bir ülkenin öncelikle sağlıklı bir nüfusa ihtiyacı vardır. Çünkü, sağlıklı bir nüfus ülkelerin beşeri sermaye birikimi için vazgeçilmez bir ön şarttır. Bu nedenle beşeri sermaye stokunu arttırmak isteyen ülkeler, eğitime nasıl yatırım yapıyorlar ise sağlık sektörüne de aynı amaç ve kaygılarla yatırım yapmak durumundadırlar (Karagül, 2002: 65).

Tablo 8. 1000 Doğumdaki Bebek Ölümü

	2000	2005	2007
Avustralya	5,2	5	4,2
Avusturya	4,8	4,2	3,7
Belçika	4,8	3,7	4
Kanada	5,3	5,4	..
Çek Cumhuriyeti	4,1	3,4	3,1
Danimarka	5,3	4,4	4
Finlandiya	3,8	3	2,7
Fransa	4,5	3,8	..
Almanya	4,4	3,9	3,9
Yunanistan	5,4	3,8	3,6
Macaristan	9,2	6,2	5,9
İzlanda	3	2,3	2
İrlanda	6,2	4	3,1
İtalya	4,5	3,8	3,7
Japonya	3,2	2,8	2,6
Kore	..	4,7	..
Lüksemburg	5,1	2,6	1,8
Meksika	19,4	16,8	15,7
Hollanda	5,1	4,9	4,1
Yeni Zellanda	6,3	5	4,8
Norveç	3,8	3,1	3,1
Polonya	8,1	6,4	6
Portekiz	5,5	3,5	3,4
Slovak Cumhuriyeti	8,6	7,2	6,1
İspanya	4,4	3,8	3,7
İsveç	3,4	2,4	2,5
İsviçre	4,9	4,2	3,9
Türkiye	28,9	23,6	20,7
Birleşik Krallık	5,6	5,1	4,8
ABD	6,9	6,9	..

Kaynak: OECD Factbook, 2010: 231

1000 doğumdaki bebek ölüm oranlarına bakıldığında, üç yılda da en yüksek bebek ölüm oranı Türkiye' ye aittir. En düşük bebek ölüm oranı ise 2000 ve 2005 yıllarında İzlanda' ya, 2007 yılında ise Lüksemburg' a aittir.

**Tablo 9. Nüfus Başına Sağlık Harcaması
(ABD Doları Satın Alma Gücü Paritesine Göre)**

	2000	2005	2007
Avustralya	2266	2980	..
Avusturya	2862	3472	3970
Belçika	2481	3414	3995
Kanada	2519	3456	4079
Çek Cumhuriyeti	982	1475	1781
Danimarka	2383	3152	..
Finlandiya	1855	2590	3008
Fransa	2553	3306	3696
Almanya	2669	3353	3737
Yunanistan	1451	2352	..
Macaristan	853	1411	1437
İzlanda	2740	3304	3359
İrlanda	1763	2924	3793
İtalya	2064	2516	2870
Japonya	1969	2474	..
Kore	824	1305	1801
Lüksemburg	3269	4152	4237
Meksika	508	731	852
Hollanda	2340	3450	4063
Yeni Zelanda	1607	2202	2685
Norveç	3043	4301	5003
Polonya	583	857	1213
Portekiz	1511	2100	..
Slovak Cumhuriyeti	604	1139	1770
İspanya	1538	2268	2902
İsveç	2286	2958	3470
İsviçre	3221	4015	4627
Türkiye	433	591	818
Birleşik Krallık	1837	2701	3129
ABD	4703	6563	7538

Kaynak: OECD Health Data, 2010

Nüfus başına sağlık harcamalarının gösterildiği yukarıdaki tabloda kişi başına düşen toplam sağlık harcamasında OECD ülkelerinin ortalamasına bakıldığında üç yılda da en yüksek veriye sahip ülke ABD iken, en düşük ülke ise Türkiye' dir.

2.3. İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ

Birinci ve ikinci bölümde insani kalkınma endeksinin nasıl hesaplanacağı bu hesaplamalara nelerin dahil edileceğiyle ilgili bilgileri vermiştik. Bu bölümde ise ülkelerin insani kalkınma endeksi verilerine ve sıralamalarına yer vererek ülke

karşılaştırmalar yapacağız. Bu karşılaştırmalara geçmeden önce beşeri kalkınma endeksi hesaplanmasında zaman zaman formül değişikliğine gidildiğini vurgulamak gerekmektedir. Bu değişiklikleri yapmalarının sebebi insani gelişmişliğin daha doğru yansıtılmasını sağlamaktır. Formül değişiklikleri nedeniyle, ülke verileri yıllar itibariyle değişiklik göstermektedir. Bu yanlışlığı düzeltmek amacıyla en son belirlenen formül kullanılarak önceki dönem verileri 5 yıllık aralıklarla yeniden hesaplanıp yayımlanmaktadır ve yayımlanan raporda ülkelerin insani kalkınma indeksindeki puanlarındaki oynamalar görülmektedir.

Beşeri kalkınma indeksinin oluşturulmasında kullanılan veri tabanlarının her yıl yenilenmesi, şüphesiz mümkün değildir, ama zaman zaman iyileştirmeler yapılmaktadır. Buna rağmen, indeks değerlerinde ve sıralamalarda önemli değişiklikler olmaktadır. Bunun en önemli nedeni indeksin hesaplanmasında kullanılan tekniktir. İndeksin hesaplanmasında kullanılan teknik nedeniyle özellikle her boyut için ilk ve son sıradaki ülkelerin aldığı değerlerin değişmesi ülkelerin indeks değerlerini etkileyebilmektedir. Buna ilave olarak veri tabanlarının yenilenmesiyle ortaya çıkan farklılıklar ve daha önce bahsedildiği gibi ortalama eğitim yılı yerine okullaşma oranının indekse katılması ve gelir indeksinin oluşturulmasında yeni bir tekniğin kullanılması ülke sıralamalarında değişikliğe neden olmuştur (Yumuşak, 2000: 8).

1990 yılında 130 ülkeyi kapsayan endekse sonraki yıllarda yeni ülkeler eklenerek en son hazırlanan 2005 yılı İnsani Gelişme Raporunda 177 ülkenin değerleri yer almıştır. Endeksin değeri 0 ile 1 arasında olup; 0' a yakın değerler insani açıdan daha düşük gelişmişlik seviyesini gösterirken, değerlerin 1' e yaklaşması insani gelişmişlik seviyesinin yüksekliğini ifade etmektedir. İGE sıralamasında yer alan ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre üç sınıfa ayrılmaktadır; İGE değeri 0-0,499 arasındaki ülkeler “Düşük İnsani Gelişmişlik”, 0,500-0,799 arasında yer alan ülkeler “Orta İnsani Gelişmişlik” ve 0,800-1 değerleri arasında yer alan ülkeler de “Yüksek İnsani Gelişmişlik” kategorisinde bulunmaktadır. İGR' de yer alan bulgular ise raporun çıkarıldığı yılın iki yıl öncesine ait verilerden elde edilmektedir. Örneğin, 2005 İGR' de 2003 yılı verileri kullanılmaktadır (Demir, 2006: 5).

Tablo 10. İnsani Kalkınma Endeksi

				Kişi başına düşen GSYİH (Satınalma gücü paritesi ABD \$)
	2000	2005	2007	2007
Avustralya	0,954	0,967	0,97	34,923
Avusturya	0,94	0,949	0,955	37,37
Belçika	0,945	0,947	0,953	34,935
Kanada	0,948	0,963	0,966	35,812
Çek Cumhuriyeti	0,868	0,894	0,903	24,144
Danimarka	0,936	0,95	0,955	36,13
Finlandiya	0,938	0,952	0,959	34,526
Fransa	0,941	0,956	0,961	33,674
Almanya	..	0,942	0,947	34,401
Yunanistan	0,895	0,935	0,942	28,517
Macaristan	0,844	0,874	0,879	18,755
İzlanda	0,943	0,965	0,969	35,742
İrlanda	0,936	0,961	0,965	44,613
İtalya	0,927	0,947	0,951	30,353
Japonya	0,943	0,956	0,96	33,632
Kore	0,869	0,927	0,937	24,801
Lüksemburg	..	0,956	0,96	79,484
Meksika	0,825	0,844	0,854	14,104
Hollanda	0,95	0,958	0,964	38,694
Yeni Zellanda	0,93	0,946	0,95	27,336
Norveç	0,961	0,968	0,971	53,433
Polonya	0,853	0,871	0,88	15,987
Portekiz	0,895	0,904	0,909	22,765
Slovak Cumhuriyeti	0,84	0,867	0,88	20,076
İspanya	0,931	0,949	0,955	31,56
İsveç	0,954	0,96	0,963	36,712
İsviçre	0,948	0,957	0,96	40,658
Türkiye	0,758	0,796	0,806	12,955
Birleşik Krallık	0,932	0,947	0,947	35,13
ABD	0,949	0,955	0,956	45,592

Kaynak: UNDP, 2009: 167-174

Beşeri kalkınma indeksinde 0,800' ün üzerinde olan ülkeler yüksek beşeri kalkınma grubuna girmektedirler ve bu ülkelerin sayısı 2000 yılı itibarıyla 46' dır. 0,800-0,500 arasındaki ülkeler ise orta beşeri kalkınma grubundadırlar ve bu ülkelerin sayısı ise 93' tür. İndeks değeri 0,500' ün altında olan ülkelerin sayısı ise 34' tür. En yüksek ve en düşük ortalama yaşam süresine sahip ülkeler 80,0 ile Japonya ve 37,9 ile Sierra Leone' dir. En yüksek okullaşma ve okur-yazarlık oranına sahip ülkeler 99 ve 100 ile Kanada, Avustralya, İsveç, Belçika, Hollanda, Finlandiya ve İngiltere, en düşük ise 14,7 ve 15,0 ile Nijer' dir. En yüksek ve en düşük gelire

sahip ülkeler ise, 29605 USD ile ABD, 458 USD ile Sierra Leone' dir (UNDP, 2000: 157-160).

Kişi başı geliri daha yüksek olan ülkeler, kişi başı geliri daha düşük olan ülkelere göre beşeri kalkınmışlık değerleri açısından daha geride yer alabilmektedir. Örneğin; beşeri kalkınmışlık indeksi değerlerine göre 15. sırada olan Lüksemburg' un kişi başına düşen GSYİH' sı 79484 USD iken, 1. sırada yer alan Norveç' in 53433 USD' dir.

Türkiye' nin insani kalkınma endeksi, iktisadi gelişmeye paralel olarak son 15 yılda tutarlı bir düzeyde artış kaydetmiştir. Taban göstergelerin tümünde 1990 ve 2005 arasında ilerleme olmuş ve bu süre içinde ortalama ömür yaklaşık yedi yıl artmıştır. Kişi başına düşen GSYİH, üçte biri geçen oranda artış kaydetmiştir. 2000 verilerine göre 175 ülke arasında 96. sırada, 2005 verilerine göre 177 ülke arasında 85. sırada yer almıştır (Karataş ve Çankaya, 2010: 47).

SONUÇ

Merkantilist dönemden bugüne kadar her dönemde beşeri sermayenin kalkınmaya etkisi üzerine çalışmalar devam etmiş, teknolojinin de hızla gelişmesiyle yeni fikirler ortaya atılmıştır. Geçmişten günümüze kadar olan dönemde, zaman zaman insanı sermaye olarak ele almanın, insanı aşağılayıcı bir tavır olacağı düşüncesi, insani değerlerin sermaye olarak değerlendirilmesini engellemiştir.

Kişilerin üretken bir biçimde çalışmaları ve hizmetleri karşılığı gelir elde etmelerine imkân veren kazanılmış beceri ve kapasiteler olarak tanımlanan beşeri sermaye ilk olarak merkantilist dönemde ortaya çıkmıştır. Merkantilistler kalkınmanın tek yolunun beşeri sermayeye yatırım yapılması olduğuna dikkat çekmişlerdir. Merkantilist dönem düşünürlerinden William Petty, beşeri sermayenin önemini belirtmenin yanında insanın üretim faktörü olarak sermaye değerini 1691 yılında tahmin etmeyi ilk yapan kişi olma özelliğindedir. Petty emeğin “zenginliğin babası” olduğunu ileri sürerek milli refahın tahmin edilmesinde emeğin de ele alınması gerektiğini vurgulamıştır ve ayrıca emeğin parasal bir değeri bulunduğunu ve bunun ücret olduğunu söyleyerek ücret ödeme ile beşeri sermaye stokunun değerini tahmin etmiştir.

Beşeri sermaye ve iktisadi kalkınma ilişkisinin incelendiği bu çalışmada beşeri sermaye kavramının önemi, özellikleri, tarihsel süreç ve beşeri sermayeye yönelik teorik yaklaşımlar incelenmiştir. Beşeri sermaye kavramı; insanların eğitim, yetiştirme veya diğer etkinlikler aracılığıyla kendilerine yatırım yapmaları ve böylece yaşam boyu kazançlarını artırarak gelecekteki gelirlerini yükseltme gerçeğine dayanmaktadır. İktisadi kalkınma ise, bir toplumun reel milli gelirinin devamlı ve kümülatif olarak artışını sağlayan, sosyal, kültürel ve politik değişkenlerin bileşimi olarak tanımlanmaktadır.

Bilgi ve teknoloji üreten bir üretim faktörü olarak beşeri sermaye diğer üretim faktörlerinden daha önemli ve öncelikli bir öneme sahiptir. Beşeri sermaye açısından daha zengin ülkeler daha yenilikçi, teknoloji üretiminde daha hızlı ve yeniliklere daha kolay adapte olmaktadır. Diğer taraftan dünya piyasasında bilgi ve teknolojinin fiyatı daha yüksek olduğundan beşeri sermayeye dayalı ürün üreten ve ihraç eden

lkeler bu sayede daha hızlı büyümekte ve kalkınmaktadır. Bu ülkelerin rekabet gücü ise daha yüksektir.

Beşeri sermaye ve fiziki sermaye yatırımları birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir, herhangi birinin olmadığı ortamda üretim ve üretim verimliliğinden bahsetmek mümkün değildir. Yani, beşeri ve fiziki sermayeyi birbirinden ayrı düşünemeyiz. Ayrıca, insana yapılan yatırımlar kısa dönemde tüketim harcaması, uzun dönemde ise yatırım harcaması özelliğİ içermektedir. Dolayısıyla kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için insana yapılan eğitim harcamalarına önem verilerek uzun dönemli politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kalkınma kuramına göre gelişmekte olan ekonomilerin kalkınmalarını engelleyen en önemli sorunlardan birisi fiziki sermaye birikiminin yetersizliğidir. Fiziki sermayenin yanı sıra büyüme ve yapısal değişikliklerin sağlanması doğrultusunda kalkınmanın temel unsurunu insan kaynağı oluşturmaktadır. İnsan kaynağının geliştirilmesine yönelik eğitim, sağlık, beslenme vd. alanlara yapılacak yatırımlar mikro ve makro düzeyde verimliliğİ ve kazançları etkilemektedir. İnsan sermayesi yatırımları içerisinde daha ölçülebilir olan ve uzun dönemde sosyo-ekonomik gelişme sürecine olumlu etkilerinden dolayı oldukça önemli kabul edilen eğitim yatırımlarının getirisi doğrultusunda birey, firma ve devlet düzeyinde eğitime yatırım kararı verilmektedir.

İktisadi kalkınma bütün ülkelerin öncelikli hedefidir. Bu ülkelerin, iktisadi, sosyal ve siyasi alanda öne geçebilmek için mücadele ettiğİ bir süreçtir. Bu süreç içerisinde kimi ülkeler hiç durmadan büyürken, bazıları ise bu ülkeleri geriden takip etmektedir. İlk başta kalkınmanın aracını fiziki sermayeyi arttırmak olarak gören pek çok ülke, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından bol miktarda ithal edilen teknolojilere uyum sağlayamayarak kaynak israfına neden olması nedeniyle beşeri sermayenin önemli olduğİ görüşüne varmaktadır. Bir başka deyişle, bu teknolojiyi kullanacak nitelikli iş gücünün olmaması ülkelerin kalkınmasını engelleyerek önemi fiziki sermayeden beşeri sermayeye çekmiştir.

Beşeri sermayenin birçok etkileyicisi bulunmaktadır. Bunlar; eğitim, sağlık ve beyin göçü gibi faktörlerdir. Eğitim, istenilen yaşam düzeyine ulaşmada kalkınmanın en önemli öğesidir. Ayrıca eğitim, toplumun yaratıcı gücünü ve

verimini arttıran, toplumdaki kişilerin yetenekleri ölçüsünde yetişme imkanı veren sosyal adalet ve fırsat eşitliğini gerçekleştiren en etkili araçtır. Eğitimin etkisi en çok gelir düzeyinde artış yaratılması, gelir dağılımının düzeltilmesi, verimlilik artışı sağlanması, kişinin ve toplum sağlığının kalitesinin yükseltilmesi, doğurganlık oranında düşüş sağlanması ve üretimin en uygun şekilde dönüştürülmesinde karşımıza çıkmaktadır. Eğitim ile ekonomik kalkınma ilişkilerini aydınlatan Frederick Harbison ve Charles A. Myers, bir ülkenin sahip olduğu yönetici, bilim adamı, mühendis, doktor, öğretmen ve bunların kalifiye yardımcıları gibi yüksek nitelikli insan gücü sayısının o ülkenin kalkınma seviyesini gösteren en önemli kriterlerden biri olduğunu belirtmişlerdir.

Eğitim harcamalarının, bireylerin verimliliğini artırarak ve yaratıcılığını harekete geçirerek ekonomik büyümeyi hızlandırması beklenmektedir. Çünkü eğitilmiş bir kişi, olayları kolayca kavrayarak, geliştirilmesine ve çalışma arkadaşları ile birlikte bir bilgi birikiminin oluşmasına katkıda bulunabilir. Eğitim harcamaları, içsel büyüme modellerinde sıkça vurgulanan beşeri sermaye oluşumuna yol açmaktadır. Eğitim alanındaki kamu harcamaları, öğretmenlere, müdürlere, okul binalarına, bilgisayarlara, yemek ve kitaplara yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi üzerine yapılan çalışmaların birçoğunda eğitime ilişkin göstergeler tercih edilmektedir.

Eğitime yapılan harcamalarının yanı sıra sağlığa yapılan harcamalar da kalkınma için önemli bir öğedir. Sağlıklı olmayan insanlar iyi bir eğitim alamazlar ve bu insanların iş gücüne katılım oranları da düşük olur. Yani, eğitimin ön koşulu sağlıktır. Çünkü fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı bir bireyin üretkenliği yüksek olur. Bu nedenle sağlıklı bir toplumda beşeri sermayenin artırılması kolay olacak bu da kalkınmayı sağlayacaktır. Sağlık sistemindeki gelişmelerin önemli göstergeleri, ortalama yaşam seviyesindeki artış, düşük bebek ölüm oranı, düzenli beslenme ve spor yapma bilinci, nüfus artış hızıdır. Sağlıklı bir iş gücü daha yüksek bir verimliliğe sahip olabilecek ve işe adaptasyonu kolaylaşacaktır.

Beşeri sermaye birikimini etkileyen bir diğer unsur ise beyin göçü transferleridir. Ülke ekonomisine büyük kayıplar vermektedir. Bu kayıplar eğitilmiş iş gücünün ülkede kendi beşeri sermaye seviyesine uygun iş ve ücret bulamaması

nedeniyle bu nitelikleri bulabileceği ülkelere göç etmekte ya da eğitim amacıyla yurt dışına çıkan iş gücünün ülkeye tekrar dönmemesi nedeniyle ülkesinin büyümesine katkıda bulunamamaktadır.

Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada; Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren her yıl yayınlanan İnsani Kalkınma Raporları verileri aracılığıyla, ülkeler arasındaki beşeri sermaye unsurları açısından karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu karşılaştırmalara göre, 2000 yılında yayınlanan rapora göre (1998 yılı verileri bazında) yüksek beşeri kalkınma grubuna giren ülke sayısı 46, orta beşeri kalkınma grubuna giren ülke sayısı 93 ve düşük kalkınma grubuna giren ülke sayısı ise 35' tir. En yüksek ve en düşük ortalama yaşam süresine sahip ülkeler 80,0 ile Japonya ve 37,9 ile Sierra Leone' dir. En yüksek okullaşma ve okur-yazarlık oranına sahip ülkeler 99 ve 100 ile Kanada, Avustralya, İsveç, Belçika, Hollanda, Finlandiya ve İngiltere, en düşük ise 14,7 ve 15,0 ile Nijer' dir. En yüksek ve en düşük gelire sahip ülkeler ise 29605 USD ile ABD, 458 USD ile Sierra Leone' dir. 85. sırada yer alan Türkiye orta derecede insani kalkınma seviyesine sahip ülkeler grubuna girmektedir. Türkiye' de okullaşma oranı % 61, okur-yazarlık oranı ise % 84' tür. Kişi başına düşen GSYİH' sına bakıldığında ise 6422 USD' dir.

Sonuç olarak, beşeri sermaye göstergeleri ülkelerin kalkınmışlıkları hakkında bilgi verir. Beşeri sermayenin geliştirilmesi için eğitilmiş ve sağlıklı bir topluma ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitim seviyesi yüksek ve sağlıklı bir nüfus iktisadi kalkınmanın göz ardı edilemeyecek kaynakları arasında yer alır ve bunların dışındaki diğer kaynakların verimli kullanılmasını da sağlamaktadır. Tabii ki beşeri sermaye ile fiziki sermayenin de birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü fiziki sermaye olmadan beşeri sermaye de hiçbir anlam ifade etmemektedir. Beşeri sermaye fiziki sermayenin de gelişimini etkileyerek kalkınma sürecini hızlandırmaktadır. Fiziki sermayenin yetersiz olması ülkedeki beşeri sermayenin başka ülkelere kaymasına, yani beyin göçüne neden olur. Bunu engellemenin tek yolu ise, verimli çalışma ortamları sağlanarak kişilere hak ettikleri ücret düzeyinin verilmesidir.

KAYNAKÇA

- Acar, G. K. (bt). İktisat Tarihinde Klasik Öncesi Döneme Genel Bir Bakış: Merkantilist ve Fizyokrat Dönemler. 22.05.2011, www.ceterisparibus.net.
- Acaroğlu, H. (2005). Üretim İçinde Beşeri Sermayenin Payı: Türkiye İller İtibari ile Beşeri Sermayenin Kalkınmaya Etkisinin Ölçülmesi. (YL Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Ağır, H. ve Kar, M. (2003). Türkiye’ de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neo-Klasik Büyüme Teorisi). II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 17-18 Mayıs, Derbent. İzmit, s: 181-192
- Ağır, H. ve Kar, M. (2003). Türkiye’ de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994. S.Ü.İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 51-68.
- Akalın, G. (1986). Kamu Ekonomisi, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Akyüz, Y. (1980). Sermaye Bölüşüm, Büyüme, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Altay, A ve Pazarlıoğlu, V. (2007). Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım. Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, Sayı 12, 97.
- Arrow, K. (1962), The Economic Implications of Learning by Doing, Review of Economic Studies, 29, 155-173.
- Ataç, M. Ö. (2006). İktisadi Kalkınma Bakımından Beşeri Sermaye Yatırımları. (YL Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Atık, H. (2006). Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Ay, A. ve Yardımcı, P. (2008). Türkiye’ de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli ile Analizi (1950-2000). Maliye Dergisi, Sayı 155, 42-43.

- Bayraç, H. N. (2005). Yeni Ekonomi ve Yarattığı Değişimler. Erişim Tarihi: 20.07.2010, <http://www.e-konomist.net/wp-content/dosyalar/bayrac.pdf>.
- Berber, M. (2004). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, 2. Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Berkman, K. (2008). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. (YL Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Çinko, L. (2003). Yeni Ekonominin İktisadi Etkileri. 157-162.
- Deliktaş, E. (2001). Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye, Erişim Tarihi: 19.07.2010, <http://www.econturk.org/Türkiyeekonomisi/malthus.pdf>.
- Demir, O., Üzümcü, A. ve Duran, S. (2006). İçsel Büyüme Süreçleri Türkiye Örneği, D.E.Ü.İİBF Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 27-46.
- Demir, S. (2006). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf>
- Dinler, Z. (2008). İktisada Giriş, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doğan, Ş. ve Şanlı, B. (2003). İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 181.
- Doğanlar, M., Bal, H. ve Özmen, M. (2003). Uluslararası Ticaret ve Türkiye' nin İhracat Fonksiyonu, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 7, 89.
- Dura, C., Atik, H. ve Türker, O. (2004). Beşeri Sermaye Açısından Türkiye' nin Avrupa Birliği Karşısındaki Kalkınma Seviyesi, III. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir, 14.
- Durğun, S. (2008). İnsan Sermayesinden İnsan Yeterliliklerine: Ahlâk, İnsan ve Eğitim Olgularının Değerlendirilmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 131-133.
- Ercan, N. Y. (2000). "İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış", Planlama Dergisi, DPT' nin kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, 129-138.

- Erdoğdu, M. Beşeri Sermaye-İktisadi Kalkınma İlişkisi, <http://www.ekodialog.com/Makaleler/beşeri-sermaye-iktisadi-kalkinma.html> (24.05.2011).
- Ertek, T. (2005). Makro Ekonomiye Giriş, 2. Baskı, İstanbul: Beta yayınları.
- Fukuyama, F. (2000). Social Capital and Civil Society, IMF Working Paper, Vol: 00/74, 1-18.
- Gençoğlu, P. (2006). Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz. (YL Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Gökçen, B. (2006). Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama. (YL Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Günel, D. (2006). Beşeri Sermayenin Türkiye’ de Bölgeler Arası Ekonomik Kalkınma Açısından Önemi: Mankiw-Romer-Weil Modeli Üzerine Ampirik Bir Çalışma. (YL Tezi). Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Günsoy, G. (2005). İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 38.
- Gürses, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 21, 341-343.
- Güzel, S. (2009). Ar-Ge Harcamaları ve Vergi Teşvikleri: Belirli Ülkeler Karşısında Türkiye’ nin Durumu. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 30-31.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2002). Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, 4. Baskı, Eskişehir.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2006), Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Eskişehir. http://www.ekodialog.com/Konular/faiz_politikasi.html erişim tarihi 16.05.2011
- İşğık, E. (1998). Türkiye’ de Gelir Dağılımı ve 1987-1994 Gelir Dağılımı Araştırmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi. Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 1.
- İlkin, A. (1988). Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayın No:3487, İstanbul.

- Kaplan, M. (2004). Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri, (Ed.) S. Taban ve M. Kar, Kalkınma Ekonomisi (Seçme Konular), Ekin Kitabevi, Bursa, 7-33.
- Karagül, M. (2002). Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı 5, 83.
- Karaman, E. (2007). Beşeri Sermaye ve İktisadi Kalkınma Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Analiz. (YL Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2, Sayı 3, 29-55.
- Kazgan, G. (1980). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. Remzi Kitabevi Yayınları, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 39/2. Baskı, İstanbul.
- Kelly, T. (1997), Public Expenditures and Growth, Journal of Development Studies, Vol: 34/1, 60-84.
- Kıraçlar, F. (2005). Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi. (YL Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi Büyümenin Yeni Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 53, Sayı 1, 214-223.
- Mısırlıoğlu, C. (2007). Ekonomik Kalkınma' da Beşeri Sermaye ve Önemi. (YL Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mushkin, S. (1962), Health as an Investment, Journal of Political Economy, 70, 129-157.
- Myint, H. (1973). "Ekonomi Teorisi ve Kalkınma Politikası", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt xxix, Sayı 3-4, Sayfa 313-328. Aktaran As. Dr. A. Y. GÖKDERE
- OECD (2001). "The Well-Beings of Nations, The Role of Human and Social Capital", *OECD Publications*, 1-118.

- Ogunleye, E. K. ve Eriş, B. (2008). A Human Capital and Economic Growth: Comparative Analysis of The Impact of Knowledge and Health on Economic Growth in Nigeria and Turkey. The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management, Volume III Spring.
- Olaniyan, D. A. ve Okemakinde, T. (2008). Human Capital Theory: Implications for Educational Development. European Journal of Scientific Research ISSN 1450-216X Vol.24 No.2, pp.157-162.
- Özgüven, A. (1998). İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özsoy, C. (2009). Türkiye’ de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli ile Analizi. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 72.
- Öztürk, N. (2005). Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım. Ankara: Roma Yayınları.
- Polat, Ö. A. (2006). Kahramanmaraş’ ta Beşeri Sermaye Potansiyelinin Analizi. (YL Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi: Kahramanmaraş.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long Run Growth, Journal of Political Economy, 94/5, 1002-1037.
- Rostow, W. W. (1980). ‘İktisadi Gelişmenin Merhaleleri’, (Çeviren; Erol Güngör), İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Sarıaslan, H. (1978). Ekonomik Büyüme ve Eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, 217-218.
- Savaş, V. (2000). İktisadın Tarihi, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi.
- Serel, H. ve Serel, A.(2005). İnsani Kalkınma Göstergeleri Açısından Avrupa Birliği ve Türkiye. Mevzuat Dergisi, Sayı 90. <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/06a/09.htm>
- Seyidoğlu, H. (1998). Uluslararası İktisat, 3. Baskı, İstanbul: Gizem Yayınları.
- Skousen, M. (2003). İktisadi Düşünce Tarihi/Modern İktisadın İnşası. Ankara: Adres Yayınları.

- Soyak, A. (2008). Ulusal Yenilik Sistemi ve İnsan Faktörü. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı 165, 8-17.
- Taban, S. (2004). Türkiye' de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi. III. Ulusal Bilgi, Ekonomik ve Yönetim Kongresi Bildiri Kitabı, Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi, 4.
- Taban, S. ve Kar, M. (2008). Beşeri Sermaye ve Kalkınma. *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, Bursa: Ekin Kitabevi, 336.
- Tansel, A. Ve Güngör, N. D. (2004). Türkiye' den Yurt Dışına Beyin Göçü: Amprik Bir Uygulama. *ERC Working Paper in Economic*, 04/02, 1-10.
- Tepecik, F. (2000). Beşeri Sermaye Teorisi ve Eskişehir' de Bireysel Ücret Gelirleri Arasında Farklılıklar. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Tiryakioğlu, M. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerin Çıkmazı: Beşeri Sermaye Yoksulluğu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 320.
- Todaro, M. P. (1997). *Economic Development*, Addison-Wesley Reading, Massachusetts.
- Topel, R. ve Lange, F. (2006). The Social Value of Education and Human Capital. *Handbook of The Economics of Education*, Elsevier B. V. Amsterdam.
- Tuna, Y. ve Yumuşak, G. İ. (2002). Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Analizi. I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi. (online: www.bilgiyonetimi.orgcm.htm), (Son erişim: 11.06.2004), 456-458.
- Tunç, M. (1993). Eğitimin Kalkınmadaki Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 53-54.
- Tunç, M. (1997). Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye' de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Tunç, M. (1998). Kalkınmada İnsan Sermayesi: İç Getiri Oranı Yaklaşımı ve Türkiye Uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 85.

- Türker, M. T. (2000). İktisadi Büyümede Beşeri Sermaye ve Türkiye' nin Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayenin Gelişimi. (YL Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Uluatam, Ö. (1984). Makro iktisat, 5. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- Varlıer, O. (1982). Türkiye' de Kazanç Eşitsizliklerinin Nedenleri. Gazi Üniversitesi Yayınları No:13, Ankara.
- Wang, E. C. (2002). Public Infrastructure and Economic Growth: A New Approach Applied to East Asian Economies, Journal of Policy Modeling, 24, 411-435.
- World Bank (2005). World Development Indicators, xxv. <http://www.worldbank.org/data/countryclass/countryclass.html>, (03.05.2005).
- Yanık, H. (2008). Bankacılık Sektörünün Ekonomik Kalkınmaya Etkileri. (YL Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 59-77.
- Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 60.
- Yıldırım, S. (1994). Sağlık Hizmetlerinde Harcama ve Maliyet Analizi. DPT Sosyal Faktörler ve Koor. Genel Müd. (Uzmanlık Tezi), Yayın No: 2350.
- Yıldırım, S. (2005). Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme: Teori ve Uygulama. (YL Tezi) Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Yumuşak, İ. G. (2000). Beşeri Sermaye Teorisi ve Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 129-130.
- Yumuşak, İ. G. ve Bilen, M. (2000). Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1, 82-83.

Yumuşak, İ. G. ve Kar, A. (2003). “Nüfus Artış Hızının Düşürülmesi İktisadi Kalkınmayı Arttırır mı?” <http://www.elelebize.com/e-kutuphane/ibrahimguranyumusak/nufuzartishisikalkinma.html> (24.02.2011).